

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

БАТКЕН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13.18.573 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

ЭРГЕШАЛИ кызы АЙЧҮРӨК

**ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУ
АРКЫЛУУ КӨП МАДАНИЯТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ
(англис тилин окутуунун мисалында)**

**13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын
жана билим берүүнүн тарыхы**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертация

Илимий жетекчи:

Н.А. Асипова – п. и. д., профессор

Бишкек – 2018

ИЗИЛДӨӨНҮН МАЗМУНУ

Киришүү.....4-9

I ГЛАВА. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо – илимий педагогикалык проблема катары

1.1. Чет тилин үйрөтүү процессиндеги тилдин, маданияттын жана элдик педагогиканын каражаттарынын окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоодогу өз ара функционалдык карым-катнашы.....10-32

1.2. Өспүрүм курактагы окуучулардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү жана аларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун максаты, милдеттери.....32-47

Биринчи глава боюнча корутунду.....47-48

II ГЛАВА. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын аныктоо усулдары

2.1. Чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун баштапкы абалын жана деңгээлин аныктоонун илимий усулдары.....49-69

2.2. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо тажрыйбасы, принциптери жана мазмуну.....69-96

2.3. Чет тилин окутуу аркылуу өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, компоненттери жана педагогикалык шарттары.....96-105

Экинчи глава боюнча корутунду.....105-106

III ГЛАВА. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча тажрыйбалык иштер жана алардын натыйжалуулугун аныктоо

3.1. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча педагогикалык моделдин, шарттардын эффективдүүлүгүн аныктоо боюнча калыптандыруучу эксперименттин милдеттери, мазмуну жыйынтыктары.....107-136

3.2. Эксперименталдык тажрыйба иштеринин натыйжалары.....136-142

Үчүнчү глава боюнча корутунду.....142-143

Жалпы тыянактар жана практикалык сунуштар.....144-148

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси.....149-169

Тиркемелер

Шарттуу белгилердин тизмеси

1. КТМ – көп түрдүү маданият
2. КМТ – көп маданияттулукка тарбиялоо
3. ЭТ – эксперименталдык тайпа
4. ТТ – текшерүүчү тайпа
5. ж.б. – жана башка

КИРИШҮҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасында жаштарга көп маданияттуу билим берүү проблемасынын актуалдуулугу бир катар объективдүү себептер менен шартталат. Биринчиден, СССРдин жоюлушу менен “совет эли” деген салттуу иденттүүлүк күчүн жоготуп көп улуттуу эл иденттүүлүктүн жаңы мазмунун жана формасын жаратуу багытында тынымсыз изденип келет. Экинчиден, жаштардын жогорку кесиптик билим алуу багытындагы умтулуулары жана социалдык жактан жетилүүсү, бүт дүйнө мамлекеттеринин маданиятынан кабардар болуусу зарылдык катары алдыга чыгат. Үчүнчүдөн, Кыргызстандын жарандары башка улуттар менен ынтымак ырашкерликте жашоо үчүн дамамат маданияттар ортосунда диалог курууга даяр болуусу керек.

Ошондуктан, көп маданияттуу билим берүүнүн идеялык-мазмундук, технологиялык жана тилдик аспектери көп улуттуу кыргыз коомун өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарына шайкеш келет. Демек, аталган проблеманы билим берүү процессинде чечүү мамлекеттик билим стандартын жүзөгө ашыруунун актуалдуу милдеттери катарында кароого болот.

Көптөгөн изилдөөлөрдүн жүргүзүлгөндүгүнө карабастан, (Орус окумуштуулары А.Ю. Белогуров, И.С. Бессарабова, О.В. Гукаленко, А.Н. Джуринский, Г.Д. Дмитриев, Ф.Н. Зиатдинова, З.А. Малькова, кыргыз окумуштуулары Н.А. Асипова, Адылбек кызы Гулназ, Г.Б. Кучикова, Э.Ш. Нусубалиева, Г.М. Сидорова ж.б.) өспүрүм курактагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аларга англис тили сабактары аркылуу көп маданияттуу билим берүү жана аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо маселелери атайын изилдөө предмети катары иштелип чыга элек.

Андыктан, “Көп улуттуу Кыргызстандын шартында өспүрүм курактагы окуучуларды реалдуу көп маданияттуулукка тарбиялоодо кандай педагогикалык шарттарга таянуу керек?” – деген суроо жаралат жана бул проблеманын актуалдуу экендигин билдирип турат. Аталган проблеманы чечүү аракети **“Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп**

маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары” – аттуу илимий-изилдөө темасын аныктоого түрткү болду.

Диссертациялык иштин темасы Баткен мамлекеттик университетинин “Педагогика жана психология” кафедрасынын илим-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен жана Кыргызстандагы Германия эл аралык кызматташтыгынын GIZ коомдук уюмунун 2013-2016-жылдардагы илимий долбоору менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын илимий-теориялык жактан негиздөө жана алардын эффективдүүлүгүн эксперимент аркылуу тастыктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздерин, өспүрүм курактагы окуучуларды тарбиялоодогу өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

2. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалын, деңгээлин жана принциптерин изилдөө усулдарын ачыктоо.

3. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун теориялык моделин, мазмунун, педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

4. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү жана илимий-практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Эмгекте илимий- педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздери, өзгөчөлүктөрү аныкталды; чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалын жана деңгээлин

принциптерин аныктоо усулдары ачыкталды; чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, мазмуну, педагогикалык шарттары иштелип чыкты; чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары илимий-педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип, илимий-практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары апробациядан өткөрүлүп, алардын кайтарымдуулугу педагогикалык тажрыйбада тастыкталды; “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – аттуу кошумча билим программасы иштелип чыгып, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого байланыштуу дидактикалык жана маданият таанымдык материалдар, сабактан тышкары иш чараларды өткөрүүнүн методикалары жана ошондой эле окуучулардын көп маданияттуулук компетентенцияларын аныктоонун диагностикалык инструментарийлери иштелип чыкты.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздери, өспүрүм курактагы окуучуларды тарбиялоодогу өзгөчөлүктөрү.

2. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун аныкталган абалын, деңгээлин жана принциптерин аныктоо усулдары.

3. Чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, мазмуну, иштелип чыккан педагогикалык шарттары.

4. Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин (англис тилин) окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарынын эксперимент аркылуу тастыкталышы.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изденүүчү тарабынан чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмуну, жалпы критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталган; Чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары айкындалып, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүлгөн. Анын негизинде “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” аттуу эксперименталдык окуу программасы, усулдук колдонмолор, практикалык сунуштар иштелип чыккан.

Изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо, апробациялоо:

– изилдөөнүн негизги концепциялары, натыйжалары Баткен мамлекеттик университетинин “Педагогика жана психология” кафедрасынын отурумдарында талкууланып, толуктоолор жана түзөтүүлөр киргизилип турду; диссертант тарабынан иштелип чыккан дидактикалык материалдар мектеп мугалимдеринин иш тажрыйбасында сыноодон өттү; диссертациялык изилдөөнүн материалдарынын негизинде республикалык жана эл аралык илимий-усулдук конференцияларда билдирүүлөр жасалды.

Жогорудагылар аркылуу илимий усулдук иштелмелердин, корутундулардын туура жана теориялык жактан ынанымдуу, методологиялык жактан негиздүү экендиги тастыкталды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: илимий иштин негизги материалдары БатМУнун (2014), С. Нааматов атындагы НМУнун (2016) илимий-практикалык конференцияларында, А. Имаров, В.И. Ленин, Э. Эркебаев атындагы орто мектептеринин семинарларында (2017), кафедранын жыйындарында баяндама катары окулду. Диссертациянын негизги мазмуну 16 илимий макалаларда (анын ичинен 4 макала чет өлкөдө РИНЦ журналында) толук чагылдырылган.

Жогорудагылар аркылуу илимий усулдук иштелмелердин, корутундулардын туура жана теориялык жактан ынанымдуу, методологиялык жактан негиздүү экендиги тастыкталды.

Изилдөөнүн базасы: эксперимент жана тажрыйба иштери Баткен областынын Баткен шаарындагы В.И. Ленин, Айтбай Имаров атындагы жана Баткен районуна караштуу Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринде өткөрүлдү. Изилдөө процессине 170 окуучу, 8 мугалим катышты.

Изилдөөнү жүргүзүү этаптары: Изилдөө үч этапта жүргүзүлүп, анын биринчи аныктоочу этабынын иликтөө иштери 2013-2014-жылдары Баткен шаарындагы В.И. Ленин, А. Имаров (кызыл топу) атындагы №3 орто мектептеринде, Баткен районундагы Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринде 5-7-класстын окуучулары менен өткөрүлдү. Ал эми, экинчи изденүүчү этабындагы иликтөөлөр 2014-2015-жылдары ушул эле мектептерде жүргүзүлдү. Изденүүчү эксперименттен алынган натыйжалар үчүнчү этапта жыйынтыкталып, апробациядан өттү.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: илимий иштин негизги материалдары илимий-практикалык конференцияларда, кафедранын жыйындарында баяндама катары окулду. Диссертациянын негизги мазмуну илимий макалаларда (анын ичинен 3 макала РИНЦ журналында) толук чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Диссертация киришүүдөн, үч главадан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Иштин жалпы көлөмү – 162 бет. Пайдаланылган адабияттардын саны – 220.

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, максаты, милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, изденүүчүнүн жеке салымы, коргоого алынып чыгуучу жоболор, изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы, илимий иштин түзүлүшү чагылдырылган.

“Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо – илимий педагогикалык проблема катары” – деген аталыштагы биринчи глава изилдөөнүн биринчи жана экинчи милдеттерин чечүүгө багытталып, көп

маданияттуулукка тарбиялоонун маңызы, мазмуну, максаты, түйүндүү түшүнүктөрү, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий негиздери, баштапкы абалы, деңгээли, өспүрүм курактагы окуучуларга мүнөздүү өзгөчөлүктөрү ачыкталды.

“Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун шарттарын аныктоонун усулдары” – деген аталыштагы экинчи глава изилдөөнүн экинчи, үчүнчү милдеттерине байланыштуу болуп, мында өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун илимий усулдары, социалдык, педагогикалык, илимий-методологиялык негиздери, учурдагы абалы, заманбап модели жана педагогикалык шарттары чагылдырылды.

“Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун натыйжалуулугун аныктоо боюнча тажрыйбалык иштер” – деген аталыштагы үчүнчү глава изилдөөнүн үчүнчү, төртүнчү милдеттерин чечүүгө багытталып, чет тилдерин окутуу процессинде окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарынын эффективдүүлүгүн тастыктоо боюнча калыптандыруучу эксперименттин жүрүшү, текшерүүчү эксперименттин жыйынтыктары жана аталган процессти өркүндөтүү боюнча илимий-практикалык сунуштар чагылдырылды.

I. ГЛАВА. ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ КӨП МАДАНИЯТТУУЛУККА ТАРБИЯЛОО ИЛИМИЙ- ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОБЛЕМА КАТАРЫ

1.1. Чет тилин үйрөтүү процессиндеги тилдин, маданияттын жана элдик педагогиканын каражаттарынын окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоодогу өз ара функционалдык карым-катнашы

Бүгүнкү күндөгү билим берүүгө тийиштүү болгон бардык заманбап концепциялардын негизги максаты – окуучуларды чыныгы гуманист катары калыптандыруу, чет элдик маданияттарга толеранттуу мамиле кылууга үйрөтүү жана жалпы адамзаттык гумандуу баалуулуктар менен тааныштыруу.

Тарбиялоодо же билим берүүдө бир топ педагогикалык жоболорго орчундуу таасир берүүнүн жаңы багыты болгон көп маданияттуу билим берүүнү өнүктүрүү маселеси учурдагы өтө курч, актуалдуу маселе болуп келет жана ошол эле мезгилде көп маданияттуу билим берүү маселеси жаңыча көз карашты талап кылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 45-беренесинин 3-пунктунда “Мамлекет мектепке чейинки билим берүүдөн баштап негизги жалпы билим берүү мекемелерине чейин ар бир жарандын мамлекеттик, расмий жана эл аралык тилди окуп үйрөнүүсү үчүн шарт түзөт”, – деп жазылган

Ал эми, 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясында төмөнкүдөй милдеттер белгиленген: “Глобалдык атаандаштык жана көп сандаган иштин трансчекаралык мүнөзүн кеңейтүү шартында улуттук таламдарды коргоо жана өлкөнүн беделин көтөрүү маселеси: – маданияттын өзгөчөлүктөрүн сактоо жана өнүктүрүү, улуттук бөтөнчөлүктү жана маданияттын көп түрдүүлүгүн колдоо; – Кыргызстанды региондук жана глобалдык билим берүү мейкиндигине киргизүү”, – деп каралган.

Көп маданияттуулукка тарбиялоо ааламдашуу шартында ал, жалгыз илимпоздордун гана эмес, коомдун бардык өкүлдөрүнүн көңүлүнүн борборунда

турат. Анткени, ал азыркы дүйнөдөгү ааламдашуу шартында ар кандай улуттардын ортосунда кагылыштар, түрдүү дискриминациялык мүнөздөгү кубулуштар, коомдук катмарлардын ортосундагы жана саясий, диний карама-каршылыктар, миграция сыяктуу курч маселелерге адекваттуу педагогикалык каршылык көрсөтүүнүн бирден-бир жолу болуп эсептелет.

Андыктан, көп маданияттуу билим берүү жана көп маданияттуулукка тарбиялоо тек гана заманбап ааламдашуу талаптары менен гана шартталбастан, ал атуулдук ошол эле мезгилде башка улуттун өкүлдөрү менен ынтымакта, ырашкерликте жашоого багытталган феномен катары чет элдик философиянын жана педагогиканын салттарында орун алган. Улуу чех педагогу Я.А. Коменскийдин өзүнүн “Панпедиясы” башкача айтканда, педагогикалык программасы XVI кылымда иштелип чыккан. Улуу агартуучу бардык адамдарды бириктирүү максатын көздөө менен “Панпедия”ны бардык адамзатты ар тараптан тарбиялоого боло турган программа катары караган. Бул программанын басымдуу бөлүгү балдарда башка инсандар менен тынчтыкта жашоо, аларды сүйүү жана урматтоо деген билгичтикти өнүктүрүүгө арналган концепциядан турат [110].

2014–жылдын 21-июлундагы Кыргыз Өкмөтүнүн №403 токтому менен “Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартында” социалдык, саясий, маданий турмушта толеранттуу жүрүштүрүш, өз өлкөсүнүн жана дүйнө элдеринин маданий, руханий дөөлөттөрүн өздөштүрүү менен бир учурда эне тилге жана маданиятка аралашуу үчүн негиз катары маданияттардын көп түрдүүлүгүнүн баалуулугун аңдап-түшүнүүнү жана кабыл алууну негизги милдеттер катары белгилеген.

Өлкөбүздө көп маданияттуу билим берүүнүн концептуалдык базасы болуп КР Конституциясы, Билим берүү жөнүндө мыйзам (2007) жана башка өлкөнүн өзүндөгү жана эл аралык маанидеги бир катар программалар иштеп жатат.

Коомдун талабына ылайык Конституцияда көп тилдүүлүк принциби бекитилген (мамлекеттик, расмий жана чет тилдердин бирин үйрөнүү). Ал өз

кезегинде билим берүүнүн бардык баскычында көп түрдүү маданияттагы билим берүү зарылдыгын аныктайт.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2009-жылдагы Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясында: “...билим жана тарбия берүүнүн башкы максаты – көп түрдүү маданий чөйрөдө ийгиликтүү кесиптик ишмердикти жана татыктуу жашоону камсыз кылган көп маданияттуу компетенцияларга ээ болгон Кыргыз Республикасынын жаранын тарбиялоо” – экендиги даана көрсөтүлгөн.

Педагогика илиминде көп маданияттуулукка тарбиялоонун маселелери ХХ кылымдын аягынан баштап активдүү изилдене баштаган.

Проблеманын концептуалдык негиздери орус окумуштуу педагогдору А.Ю. Белогуров, И.С. Бессарабова, Ю. Болтен, П. Горский, О.В. Гукаленко, А.Н. Джурицкий, Г.Д. Дмитриев, Ф.Н. Зиятдинова, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова, Э.Р. Хакимова ж.б. эмгектеринде кеңири изилдөөгө алынган.

Маданияттар аралык компетенцияларды калыптандыруунун педагогикалык негиздери – А.М. Гогленков, Ю.Ю. Короткий, Т.В. Любова, Ю.Ф. Мещерский жана окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоонун педагогикалык каражаттары – Б.Б. Даумова, О.А. Масловец, Т.В. Поштарева, В.А. Тишков, Р.З. Хайруллина сыяктуу окумуштуулардын диссертациялык изилдөөлөрүндө каралган.

Биздин изилдөөбүз менен тике байланыштуу чет тилдерин үйрөнүү процессинде окуучуларга көп маданияттуу билим берүү маселелеси педагогика илиминде абалтан эле көңүлдүн борборунда тургандыгын көрүүгө болот. Буга байланыштуу В.С. Библер, Е.М. Верещагин, В.В. Воробьев, М.С. Каган, В.Г. Костомаров, Е.М. Ряховская, Э. Сепир, Н.И. Толстой, ж.б. окумуштуулардын эмгектериндеги тил менен маданиятты өтмө катыш биримдикте караган жоболор, көз караштар кездешет, ошондой эле чет тилдерин окутуунун көп маданияттуу мазмунун жана функцияларын өнүктүрүүгө багытталган Н.Н.

Ажмякова, Н.В. Кагуй, Ю.Ю. Шавернева, И.В. Шатохина, Л.И. Шварко сыяктуу окумуштуулардын изилдөөлөрү өзгөчө мааниге ээ.

Кыргызстанда мектеп окуучуларына көп маданияттуу билим берүүнүн теориялык-методологиялык негиздери, маданият таануучулук өнүктөн изилдениши Н.А. Асипованын эмгектеринде түптөлгөн. Айрым аспектери, тактап айтканда, кенже класс окуучуларына көп маданияттуу билим берүү маселеси Адылбек кызы Гулназ, Г.Б. Кучиковалардын, толеранттуулукка тарбиялоо маселеси К.М. Миталиповдун, студенттердин маданияттар аралык компетенттүүлүгүн өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары А.А. Жолчиеванын, Э.Ш. Нусубалиеванын, Г.М. Сидоровалардын диссертациялык иштеринде каралган.

Дүйнө мамлекеттери арасындагы алака катыштар динамикалуу өнүгүп бара жаткан чакта чет тилдерин окутуу аркылуу өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо азыркы мектептердин алдында турган эң орчундуу социалдык жана педагогикалык маселерден болуп эсептелет. Ушундан улам, педагогика илиминде жана практикада төмөндөгүдөй **карама-каршылыктар** орун алганын байкоого болот:

– ааламдашуу процессинин күч алышы, жарандардын башка өлкөлөрдүн өкүлдөрү менен болгон карым-катнашынын өсүшү жана ошол эле мезгилде өсүп келе жаткан жаш муундардын көп маданияттуулуктун шартында жашап, билим алып, социалдашып кетүүсүн педагогикалык жактан камсыз кылуунун жетишсиздиги;

– мектеп практикасында өспүрүмдөргө чет тилдерин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо талаптарынын өсүшү жана бул процессти камсыз кылуучу илимий-методикалык изилдөөлөрдүн жетишсиздиги;

– окуучулардын чет тили сабактарында башка өлкөлөрдүн маданиятын үйрөнүү талабынын күч алышы жана андай талапка жооп берүүчү илимий-усулдук каражаттардын иштелип чыкпагандыгы ж.б.

Мына ушундай карама-каршылыктардан улам, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка, көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашууга тарбиялоонун зарылдыгы жаралат.

Көп маданияттуулукка тарбиялоонун теориялык негиздери П.Ф. Каптеревдин жоболорунда да орун алган. Анын оюу боюнча балдарда алардын бардык адамзатка таандык экендиги сезимин өнүктүрүш керек, ал үчүн ар бир элдин маданияты чет элдик маданият менен гармонияда болушу зарыл.

Көп маданияттуулукка тарбиялоо алгач маданият деген сөздүн маанисин чечмелөөнү талап кылат. Адатта, айрымдар маданиятка көп деле маани бербей, маани-маңызына түшүнүгү жетпей, адамдардын сырткы көрүнүшүнө, жүрүм-турумуна карап эле маданияттуу деп коюшат.

Ал эми чыныгы түшүнүккө таянсак, маданият – адамдын турмуш тиричилигинин жараяны жана мазмуну катарында кандайдыр бир маданиятты алып жүрүүнү жана ага карата максаттуу социалдык активдүүлүктүн жыйындысын түшүндүрөт.

Маданият – адамдардын жашоо тиричилигинде узакка созулган тарыхый жараяндын көрсөткүчү болуу менен бирге түрдүү этапта жанаша жашаган элдердин маданий деңгээлин, белгилүү улутту жана жеке адамдын субъективдүү социалдык жүрүм-турумун чагылдыруучу рухий курал.

Маданиятты поэзия, музыка жана театр чөйрөсүнүн бир бөлүгү катарында кароого чейинки бардык социалдык факторлорду аныктоодо түрдүү көз караштар орун алган. “Маданият” түшүнүгү (латын тилинен cultura – жер кыртышын кайра иштетүү, жер иштетүү), өзүнүн баштапкы маанисин жоготуп, адамдын өзгөргөн, өнүккөн, маданиятташтырылган ишмердүүлүгүн мүнөздөөчү көрүнүш катарында колдонула баштайт. Демек, маданият баарынан мурда адамдын активдүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасы болгон материалдык жана рухий баалуулуктар катары түшүндүрүлөт [14].

Маданият – адамдын жапайычылыктан арылуусунун чарасы катарында анын жаратылыштагы жана коомдогу цивилизациялык өнүгүү деңгээлин мүнөздөйт.

Маданият – коомдук түзүлүштүн сапаттык мүнөзүнүн элементи катарында каралат. Ал маданий өндүрүштүн негизги элементи болуп менен жалпы мааниде алып караганыбызда, өндүрүш процессинин материалдык жыйындысы гана болбостон, ошол коомго мүнөздүү руханий баалулуктардын, адамдар арасындагы карым-катнаштын, адеп-ахлактын көрсөткүчү дагы болуп эсептелет. Бул өнүгтөн алганда маданияттуулук ар кандай ишмердүүлүктү аркалаган инсандардын конкреттүү жөндөмдүүлүктөрү, профессионалдык билимдери, айлана-чөйрөдөгү адамдарга карата мамилесин дагы камтып турат.

Ал эми, мындай гумандуулук идеясына негизделген инсандын көп маданияттуулук багытын калыптандырууга түрткү болуусу шарт.

Азыркы коом инсандар арасында гумандуулук мамилелерин түзүүнү негизги керектөө катары кароону талап кылууда. Мындай керектөөлөрдүн башталышы мектепте жана окутуу мекемелеринде орун алган. Аны мугалим менен окуучунун маданияты жана окуучулардын класста, мектепте баарлашуусунун, мамилелешүүсүнүн жалпы маданияты катарында кароого болот. Маданият – адамдардын кыймыл аракетинин маани-маңыздуулугун негиздөөчү катарында окуучуларга “эмне жакшы”, “эмне жаман” экендигин ажыратып көрсөтө алат. Жогоруда келтирилген маданиятты мүнөздөөчү белгилерди жалпылоо маданиятка төмөнкүдөй аныктама берүүгө жол ачат:

Маданият – бул адамдын коомдогу ишмердүүлүгү жана ошол ишмердүүлүктүн жыйынтыгынын сапатын мүнөздөөчү коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир абалы.

Биз изилдөөбүздө “маданий реалдуулук” (“маданий айкындык же даана көрүнгөн өзгөчөлүк”) жана “маданий дифференциация” же (“маданий айырмалуулук”) түшүнүктөрүнө таянууну рационалдуу деп эсептейбиз. Г. Д. Томахиндин аныктамасы боюнча “реалий” (“маданий өзгөчөлүк”) – бул “... жалгыз бир улутка жана элге таандык болгон материалдык маданияттын аталыштарынын, тарыхый фактылардын, мамлекеттик окуу жайлардын аталыштары жана улуттук, фольклордук каармандардын жана мифологиялык түшүнүктөрдүн аттары ж.б.” [205].

“Маданий дифференциация” болсо, инсан тарабынан өз элинин улуттук жана маданий көрүнүштөрүнө таандык экендигин ачык түшүнүүсү жана ушунун негизинде жалпы адамзаттын маданий баалуулуктарына оң мамиле жасоосун жана урматтоосун билдирет.

Көп түрдүү чөйрөдө жүрүм-турум маданиятынын түрдүү типтери калыптанат. Жүрүм-турум маданиятынын мындай көп түрдүүлүгү ошол калктын менталдуулугуна, адамдын темпераментине жана анын мүнөзүнө жараша айырмаланат. Илимде “Темперамент” жана “мүнөз” бири-биринен кескин түрдө айырмаланат. Темперамент латын тилинен алынып, “бөлүктөрдүн талаптагыдай катышы” – деген маанини билдирип, ар бир адамдын жекече өзгөчөлүгүн, жүрүм-турумун жана психикалык процесстердин жүрүшүн аныктаса, ал эми “мүнөз” грек тилинен которгондо “мөөр”, “из” – деген маанини билдирип, адамдын жекече өзгөчөлүктөрүн, анын тигил же бул кырдаалдарда көнүмүш адатка айланган жүрүм-турумунун формасын чагылдырып турат.

Маданияттуу чөйрөдө адамдын рухий субъективдүү жөндөмдүүлүгү калыптанат. Ал эми, маданияттуулук – адамдын ички руханий дүйнөсүнүн тазалыгы.

“Көп маданияттуу” деген түшүнүк чет элдик аныктама, ал 1970-жылдары батыш маданиятында пайда болгон “multicultural education” деген түшүнүктүн калькасы (көчүрмөсү) экендиги белгилүү.

Алгач көп маданияттуу билим берүү агартуу тармагында плюрализм идеалдарынын чагылдырылышы катары кабыл алынган. 1990-жылдардын башында бул термин негизги мааниге ээ болду жана “Билим берүүнүн эл аралык энциклопедиясында” (1994) ал улуттук, тилдик, этникалык жана расалык жактан айырмаланган эки же экиден көп маданиятты чагылдырган педагогикалык процесс катары аныкталган.

Кийинки жылдары бардык мамлекеттерде педагогдор көп маданияттуулукка тарбиялоонун негизги жоболорун жана анын натыйжалуу жолдорун иштеп чыгууга багыт алууда.

Дж. Бэнкстин, оюу боюнча көп маданияттуулукка тарбиялоонун негизги максаты – расизмди жоюу, коомдук жашоодогу жана билим берүү системасында расалык, этникалык дискриминацияны жок кылуу болгон [219].

Х. Томас көп маданияттуу билим берүүгө төмөнкүдөй аныктама берген: “Көп маданияттуу билим берүү – белгилүү инсан башка маданияттан болгон инсандар менен баарлашууга, алардын таанып билүүсүн, ой-жүгүртүүсүн, баалуулуктарынын жана жасаган кыймыл аракеттеринин системасын түшүнүүгө жана өз маданиятына жаңы тажрыйбаны кабыл алууга умтулуусунда маанилүү болуп эсептелет. Көп маданияттуу билим берүү башка маданиятты таанып билүү менен өз маданиятынын системасын анализдөөгө түрткү берет [220].

Бүгүнкү күндө жаштарды көп маданияттуулукка тарбиялоонун курчушу азыркы дүйнөдөгү болгон индустриализация жана ааламдашуу процесстери, элдердин массалык миграцияга дуушар болушу көп маданияттуу мейкиндикти жаратат. Бул факт билим берүү өсүп келе жаткан муунду көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөдө жашоого, түрдүү улуттардан, расадан турган ар кандай ишенимдерди туткан адамдар менен баарлашууга, кызматташууга даяр болуу максаттарын көздөйт. Бул талаптарга көп маданияттуу билим берүү жооп бере алат.

“Көп маданияттуу билим берүү” түшүнүгүнүн жанында башка түшүнүктөр да тургандыгын көрүүгө болот. Буга чейинки изилдөөлөргө таянсак: “көп маданияттуу билим берүү” (Н.А. Асипова, Г.Д. Дмитриев), “мультимаданияттуу билим берүү” (Н.Е. Бубякина, А.В. Шафрикова), “маданияттар аралык билим берүү” (Н.Н. Ажмякова, М. Бирам, О.А. Габрилеян), “улуттар аралык билим берүү” (А.М. Булынин, З.Т. Гасанов) түшүнүктөрү менен бериле тургандыгы белгилүү болду. Бирок, бул түшүнүктөрдүн бардыгы бир педагогикалык процессти билдирет: ар кандай улуттагы адамдарга мүнөздүү башка маданияттарга толеранттуу мамилени өнүктүрүү, ааламдашуу шартындагы көп маданияттуу баарлашууга даяр болуу.

Жогоруда айтылган сөздөрдүн кыскача мааниси: көп маданияттуу билим берүү – ар кандай улуттагы элдердин ортосундагы улуттук айырмачылыктарга көтөрүмдүү болууга, билим берүү жана таанып билүү процесстери аркылуу маданияттардын бири-бирин байытууга шарт түзө тургандыгын көрүүгө болот.

Ушул көз караштан келип чыккан окутуу процессинде өспүрүмдөргө билим берүү менен аларды көп маданияттуулукка тарбиялоону төмөнкүчө аныктоого негиз бар: өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо – педагогикалык максатка негизделген, өспүрүмдөрдүн психологиялык өзгөчөлүгүн эсепке алуу менен аларды дүйнөлүк маданияттын баалуулуктары менен тааныштырууну, инсандын өз элинин маданиятын жакшы билүүсү менен башка улуттун маданий өзгөчөлүктөрүнө толерантуу мамиле кылууну, окуучулардын көп маданияттар аралык баарлашууга умтулуусун өнүктүрүүнү камтыган педагогикалык ишмердүүлүк.

Берилген аныктамага негизделген көп маданияттуу билим берүү окуучуларга өзүнүн, ички дүйнөсүн ачууга, өз элинин маданий баалуулуктарын жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды, эркиндикти, маданиятты жана чыгармачылыкты түшүнүп, аны баалай билүүгө үйрөтүү болуп эсептелет.

Жеке адам бир элдин маданиятын өздөштүрүү менен “Мен маданияттуумун” деп айтса, ал рухий жактан өтө жарды адамдын келбетин түзүшү мүмкүн. Эгерде жеке адам өз элинин маданиятына башка элдердин маданиятынын жакшы жактарын, философиясын, үрп-адаттарын тааныта алса, ал өз элинин маданиятын байытуучу болуп эсептелинет. Демек, көп маданияттуулуктун мазмунун кыргыз элинин маданияты – дүйнөлүк маданияттын ажырагыс бөлүгү, жанаша жашаган элдердин маданияты болсо, мамлекеттин маданияты дагы түзүп турат. Мунун өзү А. Алимбеков, Н.А. Асиповалардын эмгектеринде белгилегендей көп маданияттуулукту тарбиялоодогу *этнопедагогикалык аспекти*ни эске алуу керектигин билдирет.

Жаш муундарды тарбиялоодо аларды улуттук нарктуулуктарды, баалуулуктарды сактап, байытып, өнүктүрүүгө калыптандырып, ошону менен

бирге эле дүйнөлүк цивилизациянын үлгүлөрүн да пайдалана билүүгө үйрөтүү – бүгүнкү мугалимдин негизги милдети катары каралат.

Улуттук нарктуулуктар, улуттук баалуулуктар – дегенде эмнени түшүнөбүз? Бул багытта кыргыздын улуу ойчул, окумуштуу педагогдору көптөгөн баалуу эмгектерди жаратып, элдин калың катмарына жеткирип келет.

Атап айтсак, белгилүү этнопедагог А. Алимбеков өзүнүн илимий изилдөөсүндө жогорку педагогикалык билим берүү системасында болочок мугалимдерди кесиптик-педагогикалык жана этнопедагогикалык жактан даярдоонун теориялык жана практикалык өзгөчөлүктөрүн изилдеп, этнопедагогикалык билим берүү менен тике байланыштагы негизги түшүнүктөрдү жана категорияларды тактаган. Ал болочок мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоо концепциясынын негизги жоболорунда “Этнопедагогикалык даярдык мугалимдин инсанынын интегративдик касиети.

Анын мазмунун, структурасын аксиологиялык, процесстик-технологиялык, эмоционалдык-дөөлөттүк компоненттер таризинде мүнөздөп көрсөтүүгө болот”, – деп айткан [3]. Ал эми жаштардын улут аралык маданиятын калыптандырууну изилдеген Н.А. Асипова маданияттаануучулук концепцияларга таянуу менен жаштар арасындагы улуттар аралык баарлашуунун социалдык, адеп-ахлактык, этнопедагогикалык жана тил аспектилери, Кыргыз Республикасындагы көп улуттуу мектептердин шартында көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмунун, ишке ашыруу жолдорун, формаларын ачыктаган [17]. Демек, окумуштуулардын пикири боюнча көп маданияттуулукка тарбиялоо улуттун этникалык насилинин сактоонун шарты катары кабыл алынып, эзелтеден келе жаткан элдик өрнөктүү каада-салт, үрп-адат, ырасым-жөрөлгөлөрдү урматтоо жана барктоо, аларды өзүнүн жашоо-турмушунун эреже-мыйзамына айландыруу, аларды кийинки урпактарага жеткирүүнү өз ичине камтып турат.

Көп маданияттуулукка тарбиялоонун *процесстик-аспектисине* кайрыла турган болсок, ал билим берүү системасын демократиялык, гуманисттик нукка буруу менен, улуттук мектептин жаңыча моделин иштеп чыгуу талабы курч

коюлуп тургандыгын, ошону менен катар реалдуу шартты жана таалим-тарбия ишин уюштуруунун теориялык-методологиялык негиздерин жеткилең билүү, элдик педагогикага, этнопсихологияга, этникалык маданиятка, этнографияга тиешелүү түйүндүү түшүнүктөрдүн, туюнтмалардын, категориялардын маанисин терең түшүнүп, туура чечмелей билүү ж.б. дегендикти билдирет.

Когнитивдик жана социалдык-таанымдык аспект: этика, маданият жаатындагы билимдерин тынымсыз өркүндөтүүгө карата ички талабы, керектөөсү ж.б.

Эмоционалдык-дөөлөттүк аспект: улуттук таалим-тарбияны жүзөгө ашыруу жаатындагы өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүнө карата сынчыл мамиле, кем өксүктөрүн таап, талдап, түзөлтүүгө умтулуу ж.б. болуп эсептелет.

Элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү маданий феномен катары абдан чоң мааниге ээ. “Адамдар өздөрү жок болушканы менен алардын эне тилинин казынасына кирген сөздөрү жоголгон эмес” [210]. Фольклордун, анын кээ бир жанрларынын мазмуну элдин жашоосун, дүйнө таануусун, адеп-ахлагын, коомдук-тарыхый, саясий, философиялык жана көркөм-эстетикалык көз караштарын камтыйт. Мунун бардыгы өз кезегинде окуучунун жекече мүнөзүнүн калыптанышына маданий таасирин тийгизет.

Элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү аркылуу окутуунун артыкчылыгын Н.И. Кравцов жана С.Г. Лазутин төмөнкүдөй белгилешкен:

1) Бизди курчап турган айлана-чөйрөнүн ар тараптуу ачыктыгы: элдин нукура жашоосун жана тарыхын, көз караштарын, психологиясын, эмгегин, жашоо жагдайын жана өлкөнүн табиятын чагылдырат;

2) Синкретизм: өз сюжеттеринде жана образдарында түркүн-түстүү жашоо кубулуштарын, инсандардын мүнөздөрүн жалпылаштырууну камтыйт;

3) Практикалык түрдө колдонууга багытталышы: жашоонун түрдүү кырдаалдарын, каармандардын жана реалдуу тарыхый инсандардын, тарыхый окуялардын, мамилелердин чагылдырылышы, түшүндүрүлүшү;

4) Көптөгөн тарбиялоочу жагдайлардын камтылышы: прогрессивдүү ойлор, тынчтыкка умтулуу, патриотизм;

5) Эмоционалдуу баяндалышы: фольклордук чыгармалардын түзүлүшү, алардын образдары жана тили – көркөм сөз чеберчилигинин жакшы бир өрнөгү, ошондой эле алар күчтүү поэтикасы менен айырмаланат [114].

Ошондой эле, окумуштуу-педагог А. Муратов Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы элдик педагогикалык ойлорду аныктоо менен аларды мектепте колдонуунун жолдорун, ыкмаларын иштеп чыккан.

Ал эми, кыргыз эл педагогикасындагы экологиялык тарбия жана андагы таанымдык, этикалык жана эстетикалык идеяларды, жашоо тиричиликте тутунган принциптерди аныктоо маселелери А.Т. Калдыбаева тарабынан иштелип чыккан.

Кенже мектеп жашындагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоодо улуттук-психологиялык факторлордун таасирлерин Адылбек кызы Гүлназ изилдеген. Ал улуттук психологиялык өзгөчөлүктөрдүн чөйрөсүндө инсанда көп маданияттуулукту калыптандыруунун илимий теориялык негиздерин аныктаган. Улуттук-психологиялык факторлордун таасири аркылуу кенже мектеп окуучуларынын инсандыгын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө көп маданияттуулукка тарбиялоонун компоненттерин ачыктаган.

Орто кесиптик музыкалык мектептерде кенже класстын окуучуларына көп маданияттуу билим берүү маселелерин Г.Б. Кучикова изилдеген.

Маданият, өзгөчө, ага таандык болгон “идеалдуу предметтүүлүк” өзүнүн карым-катнаш жүргүзүүчү түрдүү каражаттарынан турат. Ал каражаттар түрдүү түшүнүктөрдү, маданий баалуулуктарды, табигый кубулуштарды, көрүнүштөрдү өз ичине камтыйт. Таалим-тарбия процессинде иштиктүү натыйжаларга жетүү үчүн алардын атоого, символдорго, шарттуу белгилерге, түрдүү системаларга муктаждыгы жашайт. Ар бир элдин тили – бул пикир алмашуудагы эң маанилүү жана системага салынган көрүнүш. Ал ар бир улуттун психологиясына, элдин бөтөнчөлүгү менен тыгыз байланышып, алардын салтын, үрп-адаттарын жана турмуштук тажрыйбасын муундан муунга өткөрүп келе жатат.

Россиялык окумуштуулар совет доорунда көп маданияттуу билим берүү жөнүндө түрдүү түшүнүктөрүн билдиришкен. Учурунда В. А. Ершов көп маданияттуу билим берүүнүн максаттарын жана милдеттерин иштеп чыккан.

Бул окумуштуу “Көп маданияттуу инсанды ийгиликтүү тарбиялаш үчүн ал инсанга өз элинин маданиятын жана маданий баалуулуктарын таанытыш керек” – деп айткан. Ал “Көп маданияттуу билим берүүнүн максаты – ар бир инсанга өз элинин жана чет элдик маданияттын өзгөчөлүгүн бирдей деңгээлде баалоого жардам берүү” экендигин белгилеген. Ошондой эле, “...көп маданияттуу жана көп улуттуу чөйрөдө активдүү түрдө жашоого даяр болгон жана өз коомдук-маданий индивидуалдуулугун сактаган, башка маданияттарды түшүнүүгө умтулган, башка маданий-этникалык бирикмелерди сыйлаган, башка улуттун, расанын, ишенимдин өкүлдөрү менен тынчтыкта жашай алган индивиддин жаралышы” – керек деген оюн айтуу менен инсандын көп түрдүү чөйрөдө ыйгайлаша билүү, башка улуттардын маданиятына толеранттуу мамиле жасоо жөндөмү түрдүү карама-каршылыктардын алдын-алуу болуп эсептелээринен басым жасаган. В.А. Ершов билим берүүнүн милдеттерин классификациялаганда төмөнкүдөй эки тайпасын белгилейт жана бул тайпалар бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, таасирдүүлүгү менен айырмаланат:

Теориялык жактан милдеттер окуучуга улуттук-маданий жактан идентификациялоого жана заманбап дүйнөдө түрдүү маданияттардын баалуулугун түшүнүүгө жол берген билимдерди берүүгө багытталат;

Практикалык жактан милдеттер түрдүү маданияттарды салыштыруу үчүн керектүү билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өнүктүрүүгө, көп маданияттуу чөйрөдө жүрүм-турумдардын нормаларын жана ишмердүүлүктүн жолдорун үйрөтүүгө багытталат [81].

В.П. Борисенковдун, О.В. Гукаленконун жана А.Я. Данилюктун изилдөөлөрүндө көп маданияттуу билим берүү жана көп маданияттуулукка тарбиялоо – бул инсан тарабынан маданияттын баалуулуктарын таанып билүүсү, аларды көбөйтүү жана сактоо боюнча билгичтиктерин өнүктүрүү, сабырдуулуктун, гумандуулуктун жана ынтымактын негизинде болгон

тарбиялоо аркылуу маданият, адам, тарых, табият жана коом жөнүндө билимдерин өнүктүрүү деп каралат.

В.В. Макаев, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунованын оюу боюнча “Көп маданияттуу билим берүү – көп маданияттуу чөйрөдө активдүү жана эффективдүү түрдө жашай алган, башка маданияттарды түшүнө жана урматтай алган, түрдүү улуттар, расалар, диндер менен болгон адамдар менен ынтымактуу жашай алган, маданий жана жөндөмдүү инсанды өстүрүү” – болуп эсептелет [140].

Көп маданияттуу билим берүүнү орус педагогу А.Н. Джуринский үч топко бөлүп карайт. Алар: “плюрализм”, “теңдик”, “биримдик” түшүнүктөрү. Биринчи учурда маданий көп түрдүүлүктөрдү сыйлоо жана сактоо, экинчи учурда билим берүүдөгү жана тарбиялоодогу тең укуктуулуктарды колдоо, үчүнчү учурда болсо жалпы улуттук саясий, экономикалык, руханий баалуулуктарга тарбиялоо жөнүндө айткан. Г.В. Палаткина болсо, “Көп маданияттуу билим берүү бул – бардык этностордун билим берүүдөгү проблемаларын чечүү жана элдерди көп маданияттуу коомго даярдоо” – деген.

Ал эми Н.А. Асипова улуттар аралык мамилелердеги маданиятты калыптандыруунун төмөнкүдөй жолдорун белгилеген:

- адамдар арасындагы демократиялык жүрүм-турум маданиятын өстүрүү;
- улуттар аралык мамилелерде гумандуулук принциптерине басым жасоо;
- толеранттуулукту же сабырдуулукту эң башкы сапат деп таануу;
- ар кандай улуттар арасында максаттуу биргелешкен иш аракеттерди уюштуруу;
- инсандын адеп-ахлак маданиятын улут аралык мамилелердеги негизги көрсөткүч катары таануу ж.б. [14].

Тил жана анын маданият менен болгон байланышын чагылдырган маселелер XIX кылымдын аягында изилденип башталган. Биринчилерден болуп бул маселеге В. Фон Гумбольдт кайрылган. Ал “тилдин ички формасы жана андагы элдин рухунун чагылдырылышы” жөнүндө тезисти алып чыккан.

Окумуштуу тилдин жана маданияттын бүтүндүгүн “тил – бул улуттун аң-сезиминин натыйжасы жана ал улуттук маданиятка аралашуу процессинде гана үйрөнүлөт” –деген аныктама берген. Ошондой эле, Гумбольдт тилдин адамдын дүйнөнү кабыл алуу системасындагы өсүп-өнүгүшүнө түздөн-түз таасир тийгизе тургандыгын көрсөткөн. “Элдин жашоо-турмушунун бөтөнчөлүгүн жана индивиддин ички системасын түшүнүү улуттун рухий бөтөнчөлүгүн толук түрдө көрө алуу мүмкүнчүлүгүн жаратат” [72]. Ушул эле ой К.Д. Ушинскийдин эмгектеринде кеңири орун алган. Ал тил менен маданият ортосундагы байланыш жөнүндө сөз кылганда, элдин менталитетинин өзгөчөлүгүн таанып-билүүнүн эң мыкты жолу – бул “элдин тили менен таанышуу”, – деп айткан [208].

Көп маданияттуулукка тарбиялоо менен тыгыз карым-катнашта турган тил жана маданияттын ортосундагы байланыштар П.Ф. Каптеревдун педагогикалык концепциясынын негизин түзүп турган инсандын рухий жактан өнүгүшү жөнүндөгү ойлорго барып такалат. Ал руханияттын маңызын маданият менен бирге караган жана руханиятты түшүндүргөн эң мыкты каражат – бул эне тили деп айткан. Ошондой эле, элдин тили элдин жашоосу, тиричилиги жана адаттары менен тыгыз байланышта болуп, ал элдин ой-жүгүртүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдырып, адамды маданий жактан тарбиялоонун негизги элементи болуп эсептелээрин баса белгилеген [96].

Маданияттын тил менен байланышы жөнүндөгү мындай ой В.В. Воробьева, Е.М. Ряховская, Э. Сепирдин жана Н.И. Толстойдун эмгектеринде да айтылган. Н.И. Толстойдун ою боюнча “тилдин жана маданияттын өз ара байланышы төмөнкүдөй түрдүү касиеттер менен түшүндүрүлөт: нормадан чыкпоо, нормадан чыгуу; ачыктык, жабыктык; диалектилик чектен чыгуу (аймактык чектен чыгуу), диалектилик чекте калуу (аймактык чекте калуу); стабилдүүлүк, стабилсиздик” [204].

Э. Сепир тилдин маданияттан сырткары жашай албагандыгын айтып, тилдин маданият менен тыгыз байланышта болгонун көрсөтөт: “тил

маданияттын ичинде гана өнүгөт, аны чагылдырат, ал – маданияттын өнүгүүсүнүн негизги көрсөткүчү” экендигин белгилейт [191].

Тил – бул маданияттын бир бөлүгү, маданият – тилдин бир бөлүгү жана ал туруктуу маданий билимдер аркылуу үйрөнүлөт. Мында бир тилдин жана бир маданияттын ортосундагы байланышы, алардын башка маданияттарга тийгизген таасири жөнүндө сөз болуп жатат.

Е.М. Ряховскаянын эмгектеринде тил менен маданият, тил менен коом бири-бири менен тыгыз байланышта жана диалектикалык бир бүтүндүктү түзө тургандыгы аныкталган.

Коом – тилдин өнүгүшүнүн себеби жана сөз өнөрү (фольклор, адабий чыгармачылык) тармагында да маданияттын өнүгүшүнө алып келет. Бул изилдөөчү тилдин коомдук жана саясий чөйрөдө болгон бардык өзгөрүүгө түздөн-түз катышуусун айтат. Ошондуктан, тил – башка элдин маданияты жана жашоо-турмушу менен тааныштыруучу бирден бир каражат. Тилдин функцияларынын бири – элдин маданиятын сактоо жана кийинки муундарга өткөрүп берүү [186].

Бир сөз менен айтканда, төмөнкү компоненттердин арасында ажырагыс бир байланыш бар: маданият – тил, тил – маданият. “Тилдин жана маданияттын ортосундагы өз ара мамиле эки жактуу: бир жагынан, тил – руханий маданияттын бир бөлүгү, экинчи жагынан, тил – маданияттын жаратуучусу жана аны чагылдырган бирден бир каражат. Ар бир тилде улуттук маданият чагылдырылат. Аны жалгыз тил аркылуу гана таанып-билүүгө жана кабыл алууга мүмкүн”.

В.В. Воробьев өзүнүн изилдөөсүндө тил жөнүндө мындай деп жазган: “Тил маданият менен тыгыз байланышта болуп, маданияттын өнүгүшүнүн башаты болуп саналат. Ошондуктан, элдин улуттук маданиятынын түзүлүшүндө тилдин ролу абдан чоң” [57].

Бирок, азыркы заманбап илим изилдөөчүлөр тилдин коммуникативдик функциясынын аткарышын өзгөчө баса белгилешет. Тилдин коммуникативдик функциясы көптөгөн изилдөөчүлөр тарабынан изилденип келе жатат. Мисалга,

Н.Д. Гальскова, О.Д. Зарубина, Ю.М. Лотман, Е.И. Пассов, В.В. Сафонова, П.В. Сысоев, С.Г. Тер-Минасова, ж.б. атоого болот. Баарыбызга белгилүү болгондой, тил, биринчиден, пикир алышуу үчүн колдонулат. Демек, анын негизги функциясы болуп инсандардын ортосунда сүйлөшүү жүргүзүү функциясы эсептелет. "... тил – бул башка инсандар менен карым-катнаш жүргүзүүгө багытталган жандуу, тынымсыз кыймылдагы жана өнүгүүдөгү жөндөмдүүлүк. Ал адамдын инсандык касиетин түзөт, анын коомдогу ордун жана тагдырын аныктайт..." [206].

Чет тилиндеги сөздөрдүн заманбап сөздүгүндө “коммуникация” термини (латын тилинде communication – баарлашуу) – “бирин-бири түшүнүүнүн негизинде жүргүзүлгөн баарлашуу, экиден көп адамдын ортосундагы байланыш” [204]. Бул аныктамадагы “бирин-бири түшүнүү” – деген түшүнүк негизги роль ойнойт, анткени жеке инсандын өнүгүшүндө ал тарбияланган чөйрө жана маданият чоң роль ойнойт. Ошондуктан, түрдүү улуттук маданияттар менен болгон инсандардын бирин-бири түшүнө алышы үчүн инсандар бири-биринин тилин, улуттук маданияттарын кошо үйрөнүшү керек. Ф. Б. Абаеванын сөзү боюнча, инсандардын бирин-бири өз ара түшүнө алышы – бул “өтө курч жана татаал процесс. Инсандар бир тилде сүйлөшсө дагы алардын маданияттары ар башка болгон учурда бирин-бири түшүнө албай калышы мүмкүн” [1].

Бул пикир тилдердин жана маданияттардын өз ара тыгыз байланышын баса белгилейт жана аларды бирге үйрөнүүнүн зарылдыгын көрсөтүп жатат.

Ошондуктан, кайсы бир маданиятты үйрөнүү процесси түрдүү улуттардын жана маданияттардын өкүлдөрүнүн өз ара таасирин камсыз кылган – чет тилин үйрөтүү процессинде кошо жүргүзүлүшү керек. Демек, башка бир маданиятты үйрөнүү үчүн жасалган потенциалдуу мүмкүнчүлүктөр чет тилин үйрөнүү процессинин ичине камтылат.

Изилдөөчү О.Б. Зарубинанын ою боюнча, чет тили эне тили сыяктуу эле коомдо өз алдынча жашай албайт [86]. Ал коомдун жашоо-тиричилигинин бардык тармактары менен тыгыз байланыштуу болот, маселен, экономика,

саясат, коопсуздук жана искусство тил аркылуу өсүп-өнүгөт. Чет тили да таанып-билүү аркылуу пикир алышуу процесстери тездейт жана уюштурулат.

Бирок, чет тилдин эне тилден айырмаланган жагы бар, чет тили жеке адамдардын гана ортосунда эмес, ал улуттардын, мамлекеттердин ортосундагы эл аралык карым-катышты камсыз кылган бирден бир каражат. Ошондуктан, чет тилин үйрөнүү инсандын филологиялык гана билимдерин өркүндөтпөстөн, ал адамдын жалпы маданий түшүнүгүн, социалдык чөйрөсүн дагы кеңейтет.

Чет тилдин мектеп предмети катары өзгөчөлүгү – анын мазмуну өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнү камсыз кылган ар тараптуу маданий көрүнүштөрдү камтыгандыгында жатат. Мындан тышкары, чет тили предмет катары маалыматтарды чет тилинде кабылдап жана аны кайра айтып берүүнүн дагы бир каражаты болуп саналат да, мектептеги башка предметтер менен ажырагыс байланышта турат. Чет тилин үйрөнүүнү өзгөчө тарых, тил, коом таануу сабактарынын сыртында кароого болбойт. Демек, көп маданияттуу билим берүү чет тилин үйрөтүүнүн жанында башка гуманитардык билимдердин мазмуну менен терең айкалышта ишке ашырылышы максатка ылайык.

Көп маданияттуу билим берүү жөнүндө сөз кылганда, маданияттар ортосундагы диалог концепциясы келип чыгат. Бул маселени Н.А. Асипова изилдеп, “Маданий жакындашууну эл аралык мамилелерди калыптандыруунун теориялык негизи” – катары карайт [18]. Ал өзүнүн илимий-изилдөө ишинде мектеп окуучуларынын улуттар аралык мамилелешүүдөгү социалдык-педагогикалык көйгөйлөрүн жана маданий жакындашуунун негизинде окуучулардын баарлашуусундагы социалдык, улуттук, регионалдык, социалдык-психологиялык факторлордун таасирин аныктаган. Ошондой эле, окуучулардын улуттар аралык мамилелешүүсүндөгү маданияттын калыптануу деңгээлдерин, негизги критерийлерин иштеп чыккан.

Ал эми, С.Г. Тер-Минасова жана В.В. Сафронова сыяктуу профессорлор да ар кандай илимий көз караштарды иштеп чыгышкан. Бул кубулуштун маңызын ачып көрсөтүүдө М.С. Кагандын философиялык ой-жүгүртүүлөрүнө

да токтолуубуз керек. Окумуштуу өзүнүн илимий эмгегинде “Маданияттардын өз ара диалогу инсандардын сүйлөшүү учурунда бирин-бири сыйлоосу, урматтоосу жана бирин-бири толуктоо, өнүктүрүү, жаңыртуу максатында ой бөлүшүүсү, бири-биринин маданияттарын үйрөнүүсүнүн негизинде ишке ашырылган диалог” – деп эсептеген [93]. Мына ушул шарттар аткарылганда гана азыркы заманбап көп маданияттуу дүйнөбүздө ар түрдүү маданияттар бирге жашай алышы мүмкүн. Тактап айтканда, маданияттар ортосунда толук жана тең укуктуу диалог ар бир инсандын өзүнүн улуттук маданиятын жана эне тилин жакшы билгенде гана туура ишке ашырылышы мүмкүн. Жеке инсандын өз маданиятынын баалуулуктарын толук үйрөнүү процесси “башка маданиятты так, тереңирээк, ар тараптуу түшүнүүгө шарт түзөт” [25]. “Маданий баалуулуктарды билүү жүгү” дегенде академик Д.С. Лихачев жазгандай, “жүктүн өзгөчө бир түрү” бар деген ойго такалат. “Ал бизге алдыга жылууда оордук келтирбейт, тескерисинче, жеңилдик түзүп берет. Канчалык көп маданий баалуулуктарды билсек, ошончолук башка маданияттарды – убакыт жана мейкиндик жактан бизден алыс калган байыркы өлкөлөрдүн маданияттарын – анык жана так түшүнө алабыз. Интеллегенттүү инсан үчүн башка өлкөнүн маданияты өз кезегинде “өзүнүн маданияты” болуп калат, анткени өз маданиятындагы кайсы бир көрүнүштү таанып-билүү иши башка маданияттын бир көрүнүшүн таанып-билүү менен тең” [130]. Анткени, өзүбүздүн маданиятыбызды билүү башка элдин маданиятын таанып-билүүгө, аны тил аркылуу үйрөнүүгө жана түшүнүүгө шарт түзгөн негизги билим болуп саналат. Бул ой В.В. Хохлова менен Ю.В. Хохлованын “Особенности восприятия культуры страны изучаемого языка” аттуу макаласында даана берилген [214]. Алардын айтуусу боюнча, эне тилинин жардамы менен түзүлгөн нормалар, баалуулуктар жана эталондор инсанга айлана-чөйрөнү, окуяларды, фактыларды кабыл алууга жана салыштырмалуу түрдө толук түшүнүүгө өбөлгө түзөт [214]. Окумуштуу Н.Д. Гальскова да ушул ойду коштойт. Ал башка маданиятты үйрөнүү процесси инсандын жеке маданий тажрыйбасынын негизинде ишке ашырыларын айтат.

Башка маданият жөнүндө билимдер сөзсүз түрдө өз маданий нормалары жана түшүнүктөрүнүн негизинде салыштырмалуу кабыл алынат. Өзгөчө эне тилдин жана чет тилдин улуттук-маданий өзгөчөлүктөрүн салыштыруу өспүрүмдөрдү көп маданияттуу инсан катары тарбиялоодо чоң роль ойнойт.

Маданият адам тарабынан жаралган жана ал ар бир инсанга өз таасирин тийгизет. Жыйынтыктап айтканда, маданият инсанды жаратат, инсан болсо маданиятты жаратат деп айта алабыз. Тил маданияттын бир бөлүгү болуу менен катар анын “ички формасын” жана мазмунун түзөт. “Өзүн-өзү өнүктүргөн жана көп маданияттуу инсан тил аркылуу тарбияланат” – десек жаңылышпайбыз.

Азыркы учурда чет тилин үйрөнүүнүн социалдык контексти аябагандай өзгөрүлдү. Тил социалдык кубулуш болгондуктан, анын өсүп келе жаткан муундун калыптанышындагы жана өнүгүшүндөгү ролу чексиз кеңейүүдө. Чет тили маданияттар ортосунда сүйлөшүүнүн бирден бир каражаты катары окуучулардын башка өлкөнүн өкүлдөрү менен сүйлөшүүсүнө шарт түзөт. Бул башка маданияттын руханий байлыгын таанып-билүүгө жол ачат. Демек, чет тилин үйрөнүү процессинде инсан аккультурация процессин башынан өткөрөт.

Аккультурация – (acculturare – латын тилинен которгондо билим берүү, өнүгүү дегенди билдирет) түрдүү маданияттардын өз ара таасир этүү процесси. Башка элдердин маданияттарын кабыл алуу жана анын таасири менен өзгөрүү деген түшүнүктү билдирет.

Чет тилинин мектепте предмет катары окутулушу инсандын индивидуалдуулугун, жекече мүнөзүн өнүктүрүүгө чоң салымын кошот. “Чет тилин үйрөнүү процесси – цивилизациялуу дүйнөнүн баалуулуктарын үйрөнүүгө ачылган жол” [121].

Инсан башка улуттун же маданияттын инсандары менен сүйлөшүп жатканда бир кыйла кыйынчылыктарга дуушар болот: 1) тил жактан болгон тоскоол, 2) маданият жактан болгон тоскоол. Ошондуктан, чет тилин үйрөткөн мугалим арачы катары окуучуларга чет тилдин маданияты жөнүндө анык жана адекваттуу маалыматтарды берүүгө милдеттүү.

Чет тилин үйрөтүү тармагында заманбап тенденциялар жаңыланган окутуу программаларынын пайда болушуна өбөлгө түзүп жатат. Ошондуктан, акыркы жылдары чет тилин үйрөтүү боюнча жергиликтүү же чет өлкөдө чыгарылган окуу куралдарынын саны өсүп жатат. Ошону менен бирге алар өлкөдөгү билим берүү шартына, стандарттарга, окуу китептеринин мазмунуна жана окутуу методикаларын эске алуу менен иштелип чыгышы керек.

Азыркы дүйнөдөгү болгон индустриализация жана ааламдашуу процесстери, элдердин массалык миграцияга дуушар болушу – жаштарды көп маданияттуулукка тарбиялоонун зарылдыгын жаратат. Бул зарылдык өсүп келе жаткан муунду көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөдө жашоого, түрдүү улуттардан, расадан турган ар кандай ишенимдерди туткан адамдар менен баарлашууга, кызматташууга даяр болуу максаттарын көздөйт. Бул талаптарга көп маданияттуу билим берүү жооп бере алат.

Изилдөөдөгү теориялык маалыматтардын анализи көрсөткөндөй өспүрүмдөргө окуу процессинде көп маданияттуу билим берүүнүн мазмунун тандоодо тилдин, маданияттын, элдик педагогиканын өз ара байланышынын маанилүүлүгү негизги орунда турат.

Ошентип, көп маданияттуулук – инсанды көп түрдүү чөйрөдө эркин баарлашып, эркин ой-жүгүртүп, маалыматтарды эркин анализдөөгө шарт түзөт. Ошондой эле, ал инсан башка элдин маданиятын жеңил жана терең үйрөнүп, ага сый мамиле жасоо менен өз элинин маданиятынын өнүгүүсүнө салым кошот.

1.2. Өспүрүм курактагы окуучулардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү жана аларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун максаты, милдеттери

Азыркы учурдагы дүйнөнү маданияттар панорамасы катары элестетүү керек. XXI кылымдын маданияты түрдүү маданияттардын бири-бири менен аралашуусу аркылуу келип чыккан дүйнөдөгү интеграция процессин чагылдырууда. Жаңы коомдук-маданий шарттардын негизинде дүйнөлүк билим берүү тармагынын ойчулдары билим берүүнү мындан ары өнүктүрүү багыттарында иш алып барууда. ЮНЕСКОнун эл аралык комиссиясынын “XXI

кылымдагы билим берүүнү өнүктүрүүчү глобалдык стратегиялар” аттуу докладында “билим берүү, бир жактан, инсанга өзүнүн түпкү тамырын билүүгө жана ал аркылуу дүйнөдө өзүнүн ордун табууга жардам бериш керек; экинчи тараптан, жаштарды чет элдик маданияттарды урматтоого үйрөтүш керек” –деп жазылган. Көп маданияттуу билим берүү жаштарды XXI кылымдын жашоосуна даярдайт жана анын негизги максаты жаштарга жалпы инсандык баалуулуктарды жана дүйнөлүк маданиятты үйрөтүү болуп саналат.

Адамзат коомунун өнүгүүсүнүн кайсы гана этабына кайрылбасак, таалим-тарбиянын эң орчундуу маселелеринин бири катары өспүрүмдөр проблемасы жашап келет. Психологияда жана педагогикада өспүрүм курактагы балдар 10-15 жаштагы балдар болуп эсептелинет. Ал балалыктан бой жеткен куракка өтүү мезгилин өз ичине алат. Бул өткөөл мезгилде инсан балалыктан чыгуунун биринчи кадамдарын жасай баштайт. Ал дүйнөгө болгон көз караштарын кайрадан карап чыгууга, жаңы баалуулуктарды, идеалдарды, жеке ойлорун өз алдынча жаратууга жана жашоонун жаңы кырдаалдары менен таанышууга мажбур болот. Ошону менен бирге бул процесс бала кездеги баалуулуктарды тануу менен инсан катары жетилүүнүн жаңы баскычтарына көтөрүлө баштайт.

Бул кезде баланын мүнөзү калыптанат, дүйнөнү таанып-билүүгө умтулуусу күчөйт, жаңы түшүнүктөр жана ар тараптуу кызыгуулар пайда болот. Көпчүлүк учурда өспүрүм кезинде баланын философияга, психологияга, саясатка, диндин тарыхына жана башка тармактарга көңүл коюу менен кызыгуусу байкалат. Бул, өз кезегинде, өзүн жана айлана-чөйрөнү тереңирээк түшүнүүгө шарт түзөт.

Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо контекстинде карай турган болсок, төмөндөгүдөй илимий-теориялык көз караштарга кабылабыз. Г. Гадамер, Э. Гуссерль, А.Ф. Лосев, Ю.М. Лотман, Г.Г. Шпет сыяктуу окумуштуулар жаш муундун эки параллелдүү процесстен тургандыгы жөнүндө айтышат: “бул, бир жагынан, этникалык жактан жаңыдан туулуу, башкача айтканда, өзүн этникалык жактан идентификациялоо” [11]. Өспүрүм кезинде

инсандар өзүн-өзү идентификациялоого же аныктоого өзгөчө умтулушат. “Экинчи жагынан болсо, этникалык толеранттуулук этносторду бири-бирине жакындатат, өспүрүмдөргө тез-тез өзгөрүп турган коомдук чөйрөгө ылайыкташууга мүмкүнчүлүк түзөт” [11].

Бул эки процесс өспүрүмдүн маданий баалуулуктар жөнүндөгү билимдерин тереңдетет. Бул баалуулуктардын негизинде ал достору жана башка адамдар менен мамиле түзөт. Этникалык толеранттуулук өспүрүмгө маанилүү оң сапаттарды өздөштүрүүгө шарт түзөт. Андай сапаттарга сабырдуулук, башка баалуулуктарга жана маданий салттарга ээ болгон инсандарды сыйлоо, кабыл алуу, кайгысын бөлүшүү, аларга боорукер болуу сыяктуу сезимдер кирет. Мындан тышкары, толеранттуу мамиле аркылуу өспүрүм көп маданияттуу жана көп улуттуу чөйрөдө эффективдүү түрдө жашоого ылайыкташа алат. Эгерде өспүрүм өзүнүн ким экенин билбесе же сыйлабаса, ал башка инсандарды да жакшы көрө албайт, урматтай албайт жана түшүнө албайт. Ошондой эле, эгерде ал өз этносунун баалуулуктарын жакшы билбесе, ал башка элдердин жана этникалык группалардын салттарын жана үрп-адаттарын да сыйлай албайт.

Өспүрүмдүн жашоосунда мектеп жана ал мектептин тарбиялоо системасы эң маанилүү ролду ойнойт. Баарыбыз билгендей, мектеп – бул он бир жыл ичинде баланы тарбиялаган чөйрө болуп эсептелет. Анын, үй-бүлө сыяктуу эле, инсандын психологиялык жактан өнүгүшүнө чоң таасири бар. А.Г. Асмолованын ою боюнча, “мектепте бала өзүнүн көп улуттуу жана көп маданияттуу коллективдин бир бөлүгү экендигин түшүнөт. Дал ушул жерде ал башка этностук инсандарды алардын индивидуалдуу өзгөчөлүктөрү, адаттары менен кабыл алууга жана алар менен макул болууга, аларга боор оорууга, маданияттарын сыйлоого жана түшүнүүгө үйрөнөт” [20]. Мектепте жана үй-бүлөдөгү тарбиялоо аркылуу өспүрүмдүн өз жашоо стили түзүлөт. Ал өспүрүмдүн өзү жөнүндө жана аны курчап турган инсандар жөнүндө ойлорун, индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүн, маданий жана этникалык баалуулуктарын камтыган системаны чагылдырат. Бала бой жетип өскөн сайын, өзгөчө өспүрүм

кезинде, анын этникалык баалуулуктары да өнүгүп турат; бул кезде өспүрүм өзүн-өзү аныктайт, жашоо-турмуштагы жолун, болочок кесибин тандайт жана коомдук жашоодогу маанилүү контакттарын аныктайт.

Өспүрүм кезинде инсандын гормоналдык активдүүлүгү күч алат. Өспүрүм физиологиялык жана психологиялык жактан өзгөрүлө баштайт. Бул мезгилде өз көз караштары түзүлөт, дүйнөгө болгон таасирленүүсүнүн жаңы жолдорун издейт, өзүнүн жаңы “образын” жаратат жана мамилелердин жаңы формаларын таанып-биле баштайт да, ал жердеги өз ордун аныктайт. Өзгөчө ушул кезде өспүрүм ага керектүү жана жашоо-тиричиликке тиешелүү маалыматтарды кабыл алууга толук ачылат. Өспүрүм өзүнүн ички өзгөрүүлөрү менен коомдук чөйрөнүн өзгөрүлмө шарттарына жана жашоого башка көз караштагы инсандардын арасында жашоого көнүүгө мажбур болот.

Бул маселени А. Анастаси “Ушул эле кезде өспүрүмдө этникалык толеранттуулук өнүгө баштайт, бирок, тилекке каршы, этникалык толеранттуулукка, тарбиялоонун өзгөчө бир түрү катары, жетиштүү көңүл бурулбайт” – деп белгилеген [11].

Инсандар өспүрүм кезинен баштап эле коомдо өзүнүн ордун табууга умтулат. Бул процесс инсандын өзгөчө 12-13 жашында байкалат. Ыңгайлуу шарттарда гармониялык жактан өнүгүп жаткан өспүрүм өзүн-өзү өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн ийгиликтүү окуусу, өзүн физикалык жана психологиялык жактан өздөштүрүүсү жана ар кандай иштерде ийгиликке жетүүгө умтулуусу менен ишке ашырат.

Толеранттуулук өспүрүмгө көп маданияттуу коомдо өз ордун табууну жөнөкөйлөштүрөт, коомдо эффективдүү жашоосун камсыз кылат жана өзүн таанып-билип чыгууга жана андан ары өркүндөтүүгө жардам берет. Кыскача айтканда, өспүрүмдөрдүн жеке психологиялык өзгөчөлүктөрү, үй-бүлөлүк баалуулуктары, сабырдуулукту өздөштүргөн тарбиясы жана билим алуусу, көп маданияттуу чөйрөдөгү баарлашуусу өспүрүмдүн толеранттуу аң-сезиминин пайдубалын түзүүгө чоң таасирин тийгизет.

Көптөгөн психологиялык жана педагогикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй өспүрүмдөргө төмөнкү психикалык уюл мүнөздүү:

- максаттуулук, чыдамкайлык жана импульсивдүүлүк;
- чыдамсыздык апатияга өтүп кетиши мүмкүн, мындай учурда бир нерсеге кызыгуусу, умтулуусу жоголот;
- өзүнө өтө ишенүү, чечкиндүүлүк сапаттары шектүүлүк жана эмоционалдуулукка айланат;
- баарлашууга демилгеси болбойт;
- ашкере тартынбастык кээде уялчаактык менен шайкеш келет;
- романтикалык маанайы эсепчил мүнөзү менен шайкеш келет;
- назиктик, мээримдүүлүк сапаттары залымдикке айланат;
- көпчүлүк балдар мектепке достору менен баарлашуу үчүн барат [182].

Бул кезде өспүрүмдүн өнүгүү процесси абдан тездик менен өтөт; анын организми биологиялык жактан жаңыдан түзүлөт, жыныстык жактан өнүгүү процесси күч алат. Анын психологиясынын өзгөрүп жатканы ачык көрүнөт; анын көз караштары, психикасы, жүрүм-турумдары, өзүнө жана дүйнөгө болгон мамилеси өзгөрөт.

Социалдык жактан караганда өспүрүм курактагы балдарга төмөнкү инсандык сапаттар мүнөздүү: окуп-үйрөнүүгө умтулуу, ар бир жаңы нерсеге кызыгуу, жаңы маалыматтарды алуу демилгесинин күчөшү. Бирок, өспүрүм курактагылар көп маалыматтарды алууга кызыгышканы менен аларды системалуу үйрөнүүнү билбейт.

Эреже катары өспүрүмдөр өзүлөрү кызыккан тармактагы маалыматтарды окушат. Бирок алардын кызыкчылыктары туруксуз болот. Ошондуктан, көп маданияттуу инсанды өстүрүү үчүн чет тилин үйрөтүү процессинде окуучуларга чет элдик маданият жөнүндө эң керектүү жана кызыктуу аутентикалык тексттер даярдалып берилиши керек.

Өспүрүмдөр улуу адамдардын көз караштарын жана өз ара мамилелерин тууроо аркылуу бул жашоодогу түрдүү ролдорду, оюндарды өзүнө сиңирип кабыл алышат. Улуу адамдардын өз ара мамилелерин тууроосу жана көптөгөн

маалыматтарды окуп үйрөнүүсү – бул алардын улуу адамдар сыяктуу интеллектуалдуу жашоосунун башталышы. Мындай болгон учурда өспүрүмдөр белгилүү бир илим тармагы же искусство тармагы менен кызыгып өзүн-өзү өркүндөтүүгө умтулушат. Ошону менен бирге, өспүрүмдөрдүн бир бөлүгү үй-бүлөдөгү татаал же күнүмдүк проблемаларды чечүүгө катышышат.

Өспүрүм курактагы окуучулардын эң башкы ишмердүүлүгү – бул коммуникация (баарлашуу). Негизинен алар өз теңтуштары менен сүйлөшүп, турмуш жөнүндө керектүү билимдерди ала алышат. Айрым балдар мектепке окуу үчүн эмес, теңтуштары менен баарлашуу үчүн барышат.

Алар өз ара пикирлешүүнүн натыйжасында ар кандай элдер менен коммуникацияга даяр болушуп, өзүн-өзү өркүндөтүүгө, аныктоого, өз индивидуалдуулугун өздөштүрүүгө жана глобалдуу цивилизацияда өз ордун табууга умтулушат. Өспүрүм ар кандай улуттун жана маданияттын өкүлдөрү менен пикир алышат. Азыркы билим берүү тармагынын башкы максаты – заманбап көп улуттуу жана маданияттуу коомубузда толеранттуу жана башка этносту урматтаган көп маданияттуу жаштарды тарбиялоо. Өзгөчө өспүрүм кезинде инсан дүйнөдөгү өз ордун табуу үчүн көптөгөн маалыматтарды окуп-үйрөнүп, дүйнөнү ар тараптуу таанып-билүүгө аракеттенет. Бул процесс өспүрүмдөрдүн дүйнөгө болгон көз карашын кеңейтет жана өзүн-өзү сыңдоо, өркүндөтүү функцияларын аткарат [79].

Ошондуктан, көп маданияттуу инсанды өстүрүү максаты көп маданияттуу билим берүү аркылуу чет тилин үйрөтүү процессинде ишке ашырылат. Чет тилин үйрөтүү процессинде мугалим өспүрүмдөргө чет элдик маданияттар тууралуу аутентикалык тексттерди окутуп, чет элдин өкүлдөрү менен көбүрөөк сүйлөштүрүүсү керек. Мындай сабак өспүрүмдөрдүн түшүнүгүн кеңейтет, акылын арттырат жана сүйлөө жөндөмдөрүн өнүктүрөт.

Ошону менен бирге, өспүрүм кезинде бала өзүн башкалар урматтоосун, тең мамиле жасоосун, өз алдынча иштөөнү жана достук мамиле түзүүнү талап кылат. Ошондуктан, мугалим окуучуларга чет тилин үйрөтүү процессинде

алардын ар бирине жекече мамиле жасап, инсандын кызыкчылыгын көздөгөн окутуу методдорун колдонушу зарыл.

Өспүрүмдөрдүн мээсинин өнүгүшүнүн өзгөчөлүгү жөнүндө сөз кыла турган болсок, Америкалык окумуштуулардын аныктоосу боюнча 6-8 жаштагы баланын алдыңкы мээси бир аз эле өсөт, ал эми Е.Е. Кравцова өзүнүн изилдөөсүндө “Бала 8 жашка толгондо анын мээси бойго жеткен инсандын мээсинин көлөмүнүн 90 %ын түзөт”, – деп жазат [116]. Ошондой эле, бул изилдөөчүнүн айтуусу боюнча, балалык кезде мээ кабыгынын маңдай бөлүктөрү эффективдүү иштейт. Мээнин маңдай бөлүгү инсандын аң-сезимине жана ой-жүгүртүүсүнө жооп берет.

АКШнын акыл-эс саламаттыгын сактоо боюнча улуттук институтунун изилдөөлөрү боюнча, өспүрүм жыныстык жактан өнүгүп жатканда анын мээси өтө бат өнүгүүгө дуушар болот. Бул учурда өзгөчө мээнин маңдай бөлүгү өнүгөт. Бул бөлүк акыл-эстин алдыңкы функцияларынын өнүгүшүнө жооп берет. Аларга “уюштуруучу функциялар” деп аталган милдеттер кирет. Мисалы, алар далилдөө, ой-жүгүртүү жана өзүн өзү кармоо функцияларына жооп берет.

Изилдөөчүлөр “өспүрүм курактагы тажрыйба “аталган уюштуруу функцияларынын” жана мээнин маңдай бөлүгүнүн өнүгүшүн аныктайт” деп, өздөрүнүн теориялык божомолдорун айтышкан.

Чет тилин үйрөнүү процесси – бул адамдын мээсинде эне тилдин системалуу таасирине таянып жаңы сүйлөө системасын түзүүчү татаал процесс.

Эне тилинин бардык сүйлөшүү компоненттери биригип келип нерв түйүндөрүнүн бүтүн бир программасын түзөт. Чет тилин үйрөнүүдө мындай натыйжаларга жетүү үчүн баланын эне тилди үйрөнүүгө жардам берген сүйлөө булчундарынын дүүлүгүүсүн интенсивдүү түрдө иштетүүгө жетишүү керек. Сабак учурунда мугалим ага ылайык шарттарды түзүп бериши талап кылынат.

Эми өспүрүмдөрдүн жогорку психикалык функцияларынын өнүгүшүн карап көрөлү. Өспүрүм куракта көңүл коюу, эске тутуу, кыялдануу сыяктуу психикалык процесстер жакшы өнүккөнү байкалат, б.а. өспүрүм бул

функцияларды өзүнүн эркине же ниетине жараша колдоно алат. Бул куракта ар бир өспүрүмдө мына ушул функциялардын бирөөсү эң жогорку деңгээлде өнүккөн болот да, аны ар бир өспүрүм өзүнүн жөндөмүнө жараша тандап, өркүндөтө алат.

Н. Комольцеванын ою боюнча 1-4-класстардагы окуучуларда аң-сезимсиз түрдө көңүл буруу үстөмдүк кылат, бирок, өспүрүмдөр өзүнүн көңүл буруусун башкара алышат. Өспүрүм өзүнүн көңүлүн өзү эң маанилүү деп эсептеген ишмердүүлүккө оңой эле бура алат, мисалы өзү ийгиликке жетишкен спорттун түрүнө, өтө кылдаттыкты талап кылган ишке же профессионалдуу баарлашууга жетише алат. Өспүрүм өзүнүн көңүлүн өзүнүн кызыкчылыгына багыттай алат.

Көптөгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, өспүрүм куракта баланын көңүлү бир нерсеге бат бурулат жана алардын көңүл буруусу бир нерседен экинчи бир нерсеге оңой эле өтүп кетет. Башталгыч мектептин окуучулары бир иштен башка бир ишке бат эле өтүп кетет, анткени өспүрүмдөрдүн ал үчүн атайын психологиялык жактан даярданууга муктаждыгы жок.

Мектепте өтүлүүчү сабактарда өспүрүмдүн көңүлү мугалимдин колдоосуна муктаж. Көпкө чейин созулган окуу ишмердүүлүгү өспүрүмдүн аң-сезимдүү түрдө көңүл буруусуна шарт түзөт. Педагогикалык процессте аң-сезимсиз түрдө көңүл бурууну жоюу жана аң-сезимдүү түрдө көңүл бурууну өнүктүрүү боюнча бир канча методдор бар. Мугалим өспүрүмгө тиешелүү эмоционалдык факторлорду, таанып-билүүгө болгон кызыгуусун колдонуу менен жана керек учурда өспүрүмдүн тентуштарынын арасында өзүнүн ордун бекемдөөсүнө шарт түзүп бере алат. Мугалим окутуу процессинде окуучуну өзү үйрөтүп жаткан предметине тынымсыз кызыктырып туруусу зарыл, анткени бир нерсеге кызыгуу же кызыктыруу – бул окуучунун аң-сезимдүү түрдө көңүл буруусун өнүктүрүүгө жасалган аракет. Ошондуктан, мугалим чет тилди үйрөтүү процессинде окуучуларга таасирлентүүчү жана кызыктуу аутентикалык тексттерди, көнүгүүлөрдү жана үй тапшырмаларды бериши

зарыл. Өзгөчө, өспүрүм куракта, окуучулар (13-14 жана 16 жашында) бат эле алсырашып чарчап калышат.

Ошондуктан, аларга кызыктуу көнүгүүлөрдү жасатуу керек, анткени көнүгүүлөр кызыктуу болгондо гана окуучулар көпкө чейин башка нерсеге алаксыбай көнүгүү менен иштей алышат [161]. Ошондой эле, мугалим окуучулардын кызыгуусун күчөтүү үчүн жалгыз гана кызыктуу тексттерди бербестен, сабактарды мазмундуу түрдө өткөрүп, окуучулардын бир этаптан экинчи бир этапка өтүшүн камсыз кылыш керек. Бул өз кезегинде балдардын активдүү таанып-билүү ишмердигин өркүндөтөт. Мындай учурда сабак өспүрүм үчүн кызыктуу жана мазмундуу болуп, анын көңүл буруусун күчөтөт.

Н. Комольцеванын жана В.С. Мухинанын ою боюнча өспүрүм куракта окуучунун акыл-эси тынымсыз өнүгүү стадиясында болот жана анын абстрактуу ой жүгүртүүсү күчөйт. Өспүрүм кызыгуу менен глобалдуу проблемалар жана темалар жөнүндө ой жүгүртө алат. Өспүрүм курактагы баланын (12-13 жаштагы) табигый акыл-эси маданий (тыштан таасирленүү аркылуу) акыл-эси менен толук шайкеш келет жана бири-бирине таасирин тийгизет. Окуучулар окуу материалдарын бат, так, ар тараптуу жана оңой түрдө эске тутуп калышы үчүн мугалим алардын предметке болгон кызыгуусун арттырууну эске алышы керек. Окуучулар кайсы темага көбүрөөк кызыгышса, мугалим ошол жөнүндө окуу материалдарды чет тилинде берүүгө аракет жасап сабак өтүүсү керек. Мындай максатты ишке ашыруу үчүн мугалим интуиция аркылуу кандай усулдарды жана ыкмаларды колдонуу талап кылынарын аныктай алат. Түрдүү усулдук ыкмалардын арасындагы сыйкырдуу эрежелердин бири – бул окуучунун сабакка болгон стабилдүү кызыкчылыгын арттыруу үчүн белгилүү бир тармакта же ишмердүүлүктө окуучуну ийгиликке жетиштирүү керек. Инсан ийгиликке жеткенде гана жасаган ишинен чоң ырахат алат. Инсан күндөн күнгө өнүгүп, жакшы тарапка өзгөрүп жатканына кубанат. Инсандын кызыгуусун жараткан билимдер анын алдыга жылышына, окутуу процессин жеңилденткенге алып келет жана окуп-үйрөнүүдө жакшы натыйжа берет. Бирок, инсандын окуп-үйрөнүү процессинен

алган оң эмоциялары инсандын иш аракети тигил же бул ишти жасаганга атайын багытталганда, маалыматты эсинде сактап калуу жана аны кайрадан айтып берүү жөндөмдүүлүктөрү жетиштүү деңгээлде өнүккөндө гана пайда болот.

Өспүрүм курактагы инсандын акыл-эси тез өсөт жана тез байыйт, б.а. акыл-эстин өсүү динамикасы жылдан-жылга күч алат. Мугалим чет элдик маданият жөнүндө көптөгөн маалыматтарды жана чет тилинде көп сөздөрдү колдонуп окуучулардын чет тилиндеги сөз байлыгын жана кругозорун өнүктүрө алат.

Өспүрүмдүн акылы жана физикалык жактан өнүгүү процесси ар дайым параллелдүү түрдө жүрбөйт. 10–13 жаштагы өспүрүмдөр өздөрүнүн физикалык жактан өзгөрүшүн абдан оор жана кыйналуу менен кабыл алышат.

Өспүрүм курактын орто ченинде (14–16 жашта) алардын акылы абдан өнүгөт жана ой-жүгүртүүсү күчөйт. Өспүрүм абстрактуу нерселерди оңой түшүнө алат, чоңдордун ойлоруна каршы чыга алат. Бул кезде өспүрүм эгоцентризмден социоцентризмге өтөт, өз каалоолорун чектегенди үйрөнөт.

Окуучунун окуу процессинде өтүүчү жогоруда айтылган бардык психикалык функциялары өнүгөт жана эркин көз карашы калыптанат.

Өспүрүмдүн акыл ишмердүүлүгүнүн негизги өзгөчөлүгү болуп абстрактуу ой-жүгүртүүсүнүн жыл өткөн сайын өнүгүшү эсептелет. Өспүрүм курактагы кыялдануу функциясы анын жеке ички ишмердүүлүгүнө айланышы мүмкүн.

Кыялдануу функциясы теориялык жактан абстрактуу ой-жүгүртүүсү менен катар келип инсандын чыгармачылыгынын өнүгүшүнө да чоң түрткү берет.

Өспүрүм курактагы окуучу кыялдануу функциясын жана ой-жүгүртүүсүн колдонуп, оюнда математикалык эсептерди чыгара алат, чет тилиндеги сөздөрдүн маанилерин түшүнө алат. Ошондой эле, өспүрүм кыялында өз дүйнөсүн жарата алат [117].

Өспүрүмдүн кыялындагы жан дүйнөсүнүн реалдуулугу субъективдүү болот. Анткени, бул реалдуулук ага эле таандык. Өспүрүмдүн ички, психологиялык мейкиндигинде ээн-эркин жашашы өспүрүмдүн аң-сезиминин өсүп-өнүгүшүнө түрткү берет. Образдарды жана белгилерди ээн-эркин шайкеш келтирүү, жаңы образдарды жана белгилерди жаратуу, аларга жаңы маани жана түшүнүк берүү өспүрүмдүн чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрөт, алардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн шарттаган толкундоо жана рахаттануу сезимдерин жаратат.

Ошентип, өспүрүмдөрдүн кыялдануу функциясы алардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнө, эмоционалдык эркин күчөтүүгө жана өзүнүн инсандык жеке сапатына таасирин тийгизе алат.

Өспүрүмдүн кыялдануу функциясынын өнүгүүсү менен катар анын ой-жүгүртүүсү да өнүгөт жана турукташат. Ушул учурда ой-жүгүртүү менен кыялдануу функциясынын ортосунда антагонизм пайда болушу мүмкүн. Кээ бир өспүрүмдөргө реалисттик түшүнүктөр таандык болот. Алар кыялындагы жашоону жана кыялданууну көмүскөдө калтырышат жана аны психологиялык алсыздык катары кабыл алышат. Ошондуктан, мугалим чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөрдүн чет тилинде ой-жүгүртүүсүн жана кыялдануусун өнүктүрүү үчүн чет тилинде окуучуларга дилбаяндарды жаздырып, чет тилинде түрдүү темалар жөнүндө сүйлөтүүсү керек, жана ошондой эле драма же сахна усулдарын колдонуп, чет тилинде турмуштук кырдаалдарды түзүп, ролдорду аткартып, ар кандай оюндарды, пьесаларды коюуга да болот.

Ошентип, кыялдануу функциясы өспүрүмдөрдүн ички дүйнөсүн байытат жана анын чыгармачылык ишмердүүлүгүнө жол ачат.

Өспүрүм социалдык чөйрөгө киргенде өзүнүн жогорку психикалык функцияларынын жана кабыл алуу жолдорунун системасын өзгөртөт. Бул болсо анын ой-жүгүртүүсүнүн өзгөрүшүнө алып келет. Бул боюнча Ж. Пиаже төмөнкүлөрдү айткан: “Социалдык турмуш үч каражаттын (тил, белгилер, интеллектуалдык баалуулуктар), ой-жүгүртүүнүн эрежелеринин (коллективдик, логикалык же идеологиялык нормалар) таасири аркылуу инсандын интеллектин

өзгөртөт. Мында кабыл алынган социалдык карым-катнаштар ой-жүгүртүүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүн жаратат” [152].

Өспүрүм куракта (11-12 жашта) баланын формалдуу ой-жүгүртүүсү калыптанат. Өспүрүм логикалык түрдө ой-жүгүртө алат. Бара-бара өспүрүмдөр акыл калчап, ой-жүгүрткөндү үйрөнүшөт, жашоонун түрдүү татаал кырдаалдарына дуушар болушат жана маалыматтарды түрдүү жолдор менен түшүндүрүүгө болорун үйрөнүшөт. Бул өзгөчөлүктөр чет тилди үйрөтүү процессинде чоң жардам берет. Анткени, окуучуларга чет элдик маданият жөнүндө дискуссияларды жүргүзүүгө, алар чет тилинде тексттерди окуп, кайра мугалимге айтып берүүгө, андагы маалыматтарды өз элинин маданияты менен салыштырууга, алардын аналитикалык ой-жүгүрткөндү үйрөнүүсүнө шарт түзөт [152].

И.П. Подласыйдын ою боюнча, башталгыч класстардагы окуучулардын кабылдоо жөндөмү туруксуз жана иретсиз болот. Бирок, алар башталгыч мектепти аяктагандан кийин бул таанып-билүү процесси татаалдашат жана тереңдетилет, анализдөө, айырмалоо касиеттерине ээ болот, ырааттуу иштөө функциясы пайда болот [172].

Баланын туруктуу психикасынын өзгөчөлүгү – бул анын таанып-билүүсүнүн активдүүлүгү. Баланын акылы дайыма аны курчап турган дүйнөнү таанып-билүүгө жана дүйнөгө болгон көз караштарын түзүүгө багытталат. Бала канчалык көп суроолорду берсе, ошончолук анын акылынын өнүгүшү да активдүү болот. Окутуу процессин уюштуруу баланын ой-жүгүртүүсүн өнүктүрөт жана аны аң-сезиминин башка бардык функцияларын өз ичине камтыган башкы функциясын жаратат [80].

Балдардын ой-жүгүртүүсү алардын сүйлөө функциясы (кеп маданияты) менен тыгыз байланышта өнүгөт. Сүйлөө функциясы инсандын өсүп-өнүгүүсүндө негизги каражат болуп саналат. Сүйлөөнүн коммуникативдик функциясы биринчи орунда болот жана азыркы учурда педагогикада жана лингвистикада ага көп көңүл бурулуп жатат. Өзгөчө коммуникация учурунда

инсандардын бири-бири менен пикир алышуусунун натыйжасында дүйнөнү жана өзүн-өзү таанып-билүү процесси өнүгөт.

Өспүрүм куракта баланын сүйлөө функциясынын өнүгүшү, бир жагынан, анын сөз байлыгынын кеңейүүсүн, экинчи жагынан, сөздөрдүн маанилерин туура түшүнүүсүн пайда кылат. Өспүрүм өзүнүн интуициясы менен тилдин белгилерден турган система катары экендигин, биринчиден, айлана-чөйрөнүн реалдуулугун чагылдырса, экинчиден, дүйнөгө болгон белгилүү бир көз карашын аныктоого шарт түзүп бергенин түшүнөт. Өспүрүм курактын башталышында эле инсан сүйлөө функциясынын өнүгүшү таанып-билүүнүн өсүшүн аныктай турганын түшүнөт. Өспүрүмдүн сүйлөө функциясынын интенсивдүү түрдө өнүгүшү жана таанып-билүүнүн башка функциялары өспүрүмдөргө чет тилин үйрөтүүгө ыңгайлуу шарт түзөт.

Ошентип, өспүрүмдөрдүн психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү боюнча анализ өспүрүмдүн акыл-эси, эмоциялары, эрки жана акылы, б.а. баланын акыл-эс, эстетикалык, адеп-ахлактык жактан абдан өнүккөнүн көрсөтөт. Балдарды тарбиялоодо жогорудагы айтылган максаттарга ийгиликтүү түрдө жетүүгө алардын жашы боюнча психико-физиологиялык жана жеке мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөрүн жана өсүп-өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн толук эске алганда гана мүмкүн болот.

Өспүрүм курактагы окуучулар социалдык же көп түрдүү чөйрөгө аралашканда өзүнүн жогорку психикалык функцияларынын жана өзгөчөлүктөрүнүн системасы өзгөрөт. Мындай чөйрө анын ой-жүгүртүүсүнүн өзгөрүшүнө өбөлгө болот. Бул боюнча Ж. Пиаже “Социалдык турмуш үч каражаттын (тил, белгилер, интеллектуалдык баалуулуктар), ой-жүгүртүүнүн эрежелеринин (коллективдик, логикалык же идеологиялык нормалар) таасири аркылуу инсандын интеллектин өзгөртөт. Мында кабыл алынган социалдык карым-катнаштар ой-жүгүртүүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүн жаратат”, – деп жазган.

Демек, инсандын терең, туруктуу кызыгуулары өспүрүм куракта эле пайда болуп, айлана-чөйрөгө аң-сезимдүү, активдүү мамилеси түзүлөт,

чыгармачыл ой-жүгүртүүсү өнүгөт. Ошондой эле, өспүрүмдөр ийкемдүүлүк, татаалды жөнөкөйлөштүрүп түшүндүрүү жана дедуктивдүү ой-жүгүртүү жөндөмдөрүнө ээ болушат, башка инсандарга болгон сезимдери күчтүүрөөк болот жана проблемаларды чечүүнүн ар түрдүү жолдорун үйрөнүшөт.

Өспүрүм курак – тилди үйрөнүүгө өтө ылайыктуу мезгил. Бул изилдөөдө өспүрүмдөрдүн таанып-билүүсүнүн өнүгүшү боюнча өзгөчөлүктөрү чет тилди үйрөтүү процессинде эсепке алынышы шексиз. Алардын табигый түрдө өнүккөн дүйнөнү таанып-билүүсү, ага кызыгуусу, жаңы нерселерди үйрөнүүгө умтулуусу, оозеки жана жазуу түрүндө өз ойлорун чагылдырып берүүсү жана тилди үйрөнүүдөгү табигый ийкемдүүлүгү көп маданияттуу билим берүүдө ийгиликтүү натыйжаларга жетүүнүн ылайыктуу факторлору болуп саналат.

Балдарда жаңы тилде сүйлөөнү үйрөнүүгө, баарлашууга, жаңы көрүнүштөрдү үйрөнүүгө болгон чоң умтулуу бар. Өспүрүмдүн түрдүү жаңы таңкалыштуу нерселерге өтө кызыгуусу, ошону менен катар алардын жеке акыл-эси жана чыгармачылыгынын өнүгүшү өзүн-өзү жана дүйнөнү таанууга, өзүн-өзү этникалык жактан идентификациялоого, коомдо өз ордун табууга, инсандар менен туура мамиле түзгөнгө умтулуусу жана алардын жогорку деңгээлдеги эмоционалдуулугу, өзгөчө тездик менен өнүккөн акыл-эси жана абстрактуу түрдө ой жүгүртүүсү көп маданияттуу инсанды өстүрүүгө ынгайлуу шарттарды түзөт.

Ар бир тилдин өзүнүн өзгөчөлүктөрү жана катмарлары бар, аларга чет тилден кирген сөздөр, татаал сөздөр, архаизмдер ж.б. кирет. Өспүрүм тилдин маданиятын түшүнүүгө аракеттенет, тилдин бүгүнкү абалындагы сүйлөөнүн, орфографиянын жана сөздөрдүн маанилерин түшүндүргөн эрежелерди үйрөнөт.

Ошондой эле, ал чет тилинде башталгыч деңгээлде гана эмес, заманбап маданияттуу инсандын деңгээлинде сүйлөгөнгө аракеттенет. Өспүрүм архаизмдерге, неологизмдерге, жергиликтүү диалекттерге ж.б. белгисиз маанилерге бай болгон тилдин мейкиндигине түшкөндө ал тилдин нукура маданиятын билүүсү, чет тилиндеги сөздөрдү чет элдик маданияттын

контекстинде жана чет элдик инсандар менен реалдуу карым-катыш жүргүзүүсү керек. Ал үчүн өспүрүмдөр чет тилди алып жүрүүчүлөр тарабынан жазылган классикалык жана заманбап адабияттардын үлгүсүндө үйрөнүүлөрү керек.

Тил – инсандын таанып-билүүсүнүн өнүгүшүнүн күчтүү куралы, ал оозеки жана жазуу түрүндө ишке ашырылат. Чет тилди үйрөтүү процессинде окуучунун чет тилинин жаттап алган жаңы сөздөрүн унутпашы үчүн мугалим ал сөздөрдү синтаксистик контекстте бериши керек жана баарлашуу учурунда да көп колдонушу керек, окуучуларды чет тилинде көбүрөөк сүйлөтүшү керек.

Окуучунун чет тилди, анын маанилерин үйрөнүү процесси өспүрүмдүн аң-сезиминин индивидуалдуулугуна алып келет. Өзгөчө аң-сезимдин тил аркылуу индивидуалдаштырылышында өсүп-өнүгүүнүн жогорку мааниси камтылган.

Өспүрүмдүн чет тилдик белгилердин жана образдар системасынын реалдуулугуна кириши чет тилде баарлашууга, таанып-билүү жана чыгармачылык ишмердүүлүгүнө алып келет. Оозеки сүйлөшүү маданиятына тийиштүү болгон белгилердин системасын үйрөнүп жатып өспүрүм өзүнүн аң-сезимин өнүктүрүүнүн узун жолун басып өтөт.

Демек, жогорудагы изилдөөлөрдөн улам, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоодо төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга болот:

Теориялык жактан изилдөө азыркы заманбап коомдун мектептеги чет тилдерди окутуунун максаттарына жаңы талаптарын койгондугун көрсөтөт.

Буга байланыштуу педагогика илиминде түрдүү концепциялар пайда болуп жатат. Бардык билим берүү концепцияларынын негизги идеясы – окуучуларга башка маданияттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасагандыгын үйрөтүү жана дүйнөлүк гуманисттик баалуулуктарды таанытуу.

Көп маданияттуу билим берүү – максаттуу түрдө багытталган бир ишмердүүлүк катары каралат. Ал төмөнкүлөргө багытталат:

– өспүрүм курактагы окуучуларга дүйнөлүк маданияттын баалуулуктарын жана өрнөктөрүн үйрөтүү;

– өспүрүм курактагы окуучуларда өз элинин маданиятын, өзүнүн кайсы улутка таандык экенин жакшы билип, маданияттар аралык баарлашууга болгон умтулуусун жаратуу;

– өспүрүм курактагы окуучуларга башка өлкөлөргө, калктарга жана маданияттарга толеранттуу жана достук мамиле жасоону үйрөтүү.

Тилдин жана маданияттын ортосунда тыгыз байланышы бар. Чет тилди үйрөнүп жатканда окуучулар баарлашуунун жаңы каражаттарын үйрөнүп, дүйнөлүк маданияттын баалуулуктары, өзгөчө үйрөнүп жаткан чет тилдин маданий баалуулуктары менен таанышышат: анын тарыхы, географиясы, илими, адабияты, искусствосу.

Психология-педагогикалык адабияттардын анализи өспүрүмдөрдүн жаштык өзгөчөлүктөрү жана психологиялык функцияларынын өнүгүшү аларда көп маданияттуулуктун түпкүлүгүн өздөштүрүш үчүн ылайыктуу шарт түзө алгандыгын көрсөтөт.

Биринчи глава боюнча корутунду

Изилдөөдөгү азыркы ааламдашуу шартындагы билим берүүнүн абалы, билим берүүгө тиешелүү болгон концепциялар, ар кандай улуттардын ортосунда кагылыштар, түрдүү дискриминацияга тиешелүү кубулуштар, коомдук катмарлардын ортосундагы жана саясий, диний карама-каршылыктар, миграция сыяктуу курч маселелерге адекваттуу педагогикалык каршылык көрсөтүүнүн жолдору жөнүндөгү проблемалардын учурдагы абалын анализдөө, көп маданияттуу билим берүүгө жана көп маданияттуулукка тарбиялоого багытталган заманбап талаптарга ылайык билим берүүнү өркүндөтүү – учурдагы педагогикалык изилдөөлөрдүн актуалдуу проблемаларынан болуп эсептелет. Ошол эле мезгилде аталган багыттагы изилдөөлөр башка улуттун өкүлдөрү менен ынтымакта, ырашкерликте жашоого тарбиялоого багытталган педагогиканын салттарын байытууга, өнүктүрүүгө түрткү болот.

Учурдагы изилдөөчүлөр Н.Н. Ажмякова, Н.А. Асипова, В.А. Ершов, А.Н. Джуринский ж.б. көп маданияттуулукту өспүрүмдөр тарабынан дүйнө таанып-билүүсүнүн өзгөчө бир формасы экендигин, ошондой эле аны улуттук өзгөчөлүк менен айкалыштыруу керектигине басым жасашат. Өспүрүм курактагы окуучуларга өзүнүн, ички дүйнөсүн ачууга, жалпы адамзаттык баалуулуктарды, эркиндикти, маданиятты жана чыгармачылыкты түшүнүп, аны баалай билүүгө үйрөтүү жөнүндөгү ой-тыянактарды камтып турат.

Чет тилин окутуу процессинде тилдин, маданияттын жана элдик педагогиканын каражаттарын үйрөнүү аркылуу окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоодогу өз ара функционалдык карым-катнаштар, өспүрүм курактагы окуучулардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү иликтөөгө алынды. жана бул проблемаларды чечүү үчүн окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча жаңыланган модель, окуу программасы зарыл экендиги аныкталды.

II ГЛАВА. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын аныктоо усулдары

2.1. Чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун баштапкы абалын жана деңгээлин аныктоонун илимий усулдары.....49-69

2.2. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо тажрыйбасы, принциптери жана мазмуну.....69-96

2.3. Чет тилин окутуу аркылуу өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, компоненттери жана педагогикалык шарттары.....96-105

Экинчи глава боюнча корутунду.....

II ГЛАВА. ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРГА КӨП МАДАНИЯТТУУ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫН АНЫКТОО УСУЛДАРЫ

2.1. Чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун өзгөчөлүктөрүн, баштапкы абалын жана деңгээлин аныктоонун илимий усулдары

Көп маданияттуу билим берүүнүн натыйжалуу жолдорун аныктоо балдарды өз элинин маданияты менен бирдикте дүйнө элдеринин өрнөктүү баалуулуктарын өздөштүрүп, башка улуттар жана цивилизациялар менен ийкемдүү диалог кура билүү компетенцияларын камсыз кылат. Өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн өзгөчөлүктөрүнүн белгилүү деңгээлдеги талаптарга ылайык аныкталышы каралып жаткан проблеманын илимий усулдарына түздөн-түз байланыштуу. Илимий усулдар изилдөөнүн объектисинен жана предметинен келип чыгып, проблеманын теориялык негиздерин, тарыхый жана педагогикалык өнүгүү этаптарын, абалын аныктоо менен анын натыйжаларын илимий негизде түшүндүрүүгө өбөлгө түзөт.

Ошондуктан, чет тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун баштапкы абалын аныктоодо, алардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен педагогика илиминде белгилүү болгон илимий-изилдөө усулдарына таяндык. Анткени, ар кандай илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүдө алдын-ала коюлган максатка, милдеттерге жетүү

үчүн ыңгайлуу ыкмаларды жана изилдөө усулдарын туура тандап, колдонуу зарылдыгы жаралат. Бул багытта биз педагогикалык методологиялык билимдерге таянабыз.

Илимий көз караштан алып караганда методология усулдардын жыйындысы экендиги белгилүү жана ал – илимий изилдөөнүн алгачкы (негизги) жоболору, структурасы, функциялары жана усулдары жөнүндөгү окуу болуп эсептелет.

Методологиялык билимдердин составына, биринчиден, жалпы методологиялык, жалпы илимий мыйзамдар, мыйзам ченемдүүлүктөр жана алардан келип чыгуучу педагогикалык иш-аракеттерге коюлуучу талаптар жана педагогикалык жоболор кирет. Биринчиден, таанып-билүүдө чагылтуунун жана чыгармачылыктын биримдиги, таанып-билүүнүн субъектисинин активдүүлүгү, тарбиялоонун жалпы максаттары жөнүндөгү жана башка жоболор. Экинчиден, бир далай негиздүү жана маңыздуу педагогикалык мыйзамдар жана мыйзам ченемдүүлүктөр жана алардан келип чыгуучу педагогикалык ишмердүүлүккө коюлуучу талаптар. Үчүнчүдөн, педагогикалык изилдөөлөрдүн принциптери жана усулдары. Мына ошентип, методология илимий таанып-билүү иш-аракеттеринин принциптери, формалары жана жолдору жөнүндөгү окуу катарында эсептелинет да, ал эми педагогикадагы методологияны педагогикалык кубулуштарды таанып-билүүнүн жана өзгөртүп түзүүнүн негизинде жатуучу теориялык жоболордун системасы деп түшүнөбүз.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизин философиялык, жалпы илимий, конкретүү-илимий жана технологиялык деңгээлдер түзөт.

Философиялык деңгээл – жалпысынан таанып билүүнүн принциптерин жана илимдин категориялык түзүмүдөн турат. Ал усулдук билимдердин мазмундук негизи катарында таанып билүү процессине, чындыкка болгон көз караштарды аныктайт. Учурда бирк анча философиялык окуулар бар, алар адамдын изилдөөлөрүндө ошондой эле педагогикада да усул катары колдонулат.

Жалпы илимий деңгээлдин негизин көптөгөн илимдерде колдонулуучу концепциялар, илимий мамилелер түзөт. Жашоонун ар кандай көрүнүштөрүн атайын бир система катарында кароодо мүнөздөлөт. Илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүдө объективдүү реалдуулукту таанып билүү жолдору – изилдөө усулдары катары кабылданган. Усулдардын жардамы менен ар бир илим үйрөнүп жаткан предмет боюнча маалыматка ээ болот жана белгилүү бир системадагы билимдерди анализдеп, тыянактарды иштеп чыгат.

Методологиянын конкреттүү – илимий деңгээли – тигил же бул атайын илимий тармакта колдонулуучу усулдардын, изилдөөнүн принциптеринин, процедуралардын (бир ишти аткаруунун тартиби) жыйындысы.

Методологиянын технологиялык деңгээлинин курамын ыкма жана изилдөө технологиясы түзөт. Башкача айтканда так эмпирикалык материалдарды жана анын баштапкы иштелмесин алуу. Бул деңгээлде усулдук билимдер так нормативдик мүнөздү алып жүрөт.

Жалпысынан методология илимий изилдөөчүлүк жана практикалык ишмердүүлүктү ишке ашырууга багытталган.

Изилдөө усулдары төмөнкү топторго бөлүнөт:

Илимий теориялык анализдөө усулу – педагогикалык изилдөөлөрдө эң башкы ролдо теориялык усулдар турат. Алар маселелерди аныктоого, илимий божомолдорду түзүүгө, топтолгон фактыларды анализдөө жана баалоо үчүн зарыл. Изилдөөнүн теориялык усулдарына теориялык анализ, синтез, индукция, дедукция усулдары кирет. Теориялык анализ бул – педагогикалык кубулушка таандык өзгөчө белгилерди бөлүп көрсөтүү жана өзүнчө ар тараптуу кароо болуп эсептелет.

Айрым фактыларды анализдөө, тайпалаштыруу жана системалаштыруу менен изилдөөчү андан жалпы жана жеке өзгөлүктү ачып көрсөтүү менен жалпы эрежелерди түзөт. Баштапкы максаттын багытынан жана анализдин мазмунунан анын белгилүү багыттагы илимдердин тармактары боюнча изилденген изилдөөлөрдүн түрлөрүн бөлүп чыгарат. Ошентип,

классификацияланган анализ көбүнчө илимий изилдөөнүн теориялык негиздерин ачуунун баштапкы баяндоо стадиясында колдонулат. Ал кубулуштун окшоштугунун жана кайталануусунун негизинде иретке келтирүүгө, классификациялоого жана учурда иштеле элек проблеманы аныктоого мүмкүндүк берет. Теориялык анализ синтездөө менен коштолуп, изилденип жаткан педагогикалык кубулуштун маани-маңызын ачууга жрдм берет. Бул процесстер өз ара шартталган, аларды бири-биринен бөлүп кароого да, карама-каршы коюуга да болбойт. Индукция жана дедукция усулдары эмпирикалык жол менен кабыл алынган логикалык усулдар болуп саналат. Алар анализ жана синтездей эле бири-бири менен диалектикалык түрдө байланышкан. Теориялык усулдар адабияттарды окуп үйрөнүү менен байланышкан. Ал маселенин кайсы тарабы жетишээрлик изилденген, кайсы тарабында илимий дискуссия болуп жатат, эмне эскирди, кандай маселелер али чечиле элек экендигин билүүгө мүмкүндүк берет.

Биз изилдөөбүздө аталган усулдарды колдонуу менен буга чейин белгилүү болгон окумуштуулардын (бул маалыматтар 1-бөлүмдө кеңири талдоого алынган) илимий-изилдөөлөрүндөгү өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо маселелеринин кайсы багытта, канчалык деңгээлде изилденгендигин анализдөө менен өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо, көп түрдүү чөйрөдө ынгайлашып жашоо, ааламдашуу шартындагы карама-каршылыктарга туруштук бергидей жөндөмдүүлүктөрдү калыптандыруу маселелерин изилдөөгө багыт алдык.

Теориялык моделдештирүү усулу – азыркы учурда педагогикалык изилдөөдө моделдештирүү усулу кеңири колдонулат. Моделдештирүү – бул моделди жаратуу жана изилдөө усулу. Моделди үйрөнүү изилдөөнүн объектиси жөнүндө жаңы билимди, жаңы бирдиктүү маалыматтарды системалаштырууга жардам берет. Моделдин олуттуу белгилери болуп: көрсөтмөлүүлүк, абстрактуулук, илимий кыялдануунун элементи, элес, аналогияны логикалык усул катары колдонуу жана божомолдоонун элементи эсептелет. Башкача

айтканда, менен айтканда модель – өзүнү көрсөтмөлүүлүк формада түшүндүргөн божомолду чагылдырат. Моделдин маанилүү өзгөчөлүгү болуп, анын чыгармачыл фантазиялык мүнөзгө ээ болушу саналат. Тарбиялоо процессиндеги концепциялар, парадигмалар, түрдүү сценарийлер, билим берүүчү оюндар моделдештирүүнүн формасы болот. Моделди жаратуу процесси жетишээрлик убакытты жана аракетти талап кылат. Изилдөө иши бир канча этаптан өтөт.

Биздин изилдөөбүздө моделдештирүү маанилүү дидактикалык тапшырмаларды чечүү үчүн ийгиликтүү колдонулгандыктан биз изилдөө учурунда окуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоону оптимизациялоону, окуучулардын көп маданияттуулук жөнүндө өз алдынча билимдерин активдештирүүнү, окуу процессинде окуучуларга көп түрдүү маданияттарга түшүнүү менен сый мамиле жасоону үйрөтүүгө басым жасадык. Ошондой эле, изилдөөнүн жыйынтыгы менен “Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун моделин иштеп чыктык (Караңыз №2.3.1-сүрөт. Чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү менен аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо модели).

Салттуу-педагогикалык усул. Бул усул педагогика илиминде байыртадан бери колдонулуп, мурас катары учурдагы педагогикага чейин жетип келип, колдонулуп жатат. Бул усулду Платон, Квинтиллиан, Я.А. Коменский, Песталоццийлер өз изилдөөлөрүндө колдонгон. Педагогикалык изилдөөлөрдүн салттуу усулдарына байкоо усулу, тажрыйба үйрөнүү усулу, мектеп документацияларын анализдөө усулу, окуучулардын чыгармачылыгын үйрөнүү усулу, баарлашуу усулдары кирет.

Байкоо усулу – бул педагогикалык практиканы үйрөнүүдө эң жеткиликтүү жана кеңири тараган усул. Илимий байкоо менен изилденип жаткан объекттин же процесстин табигый шарттарда жана атайын шарттарда уюштурулган кабылдоолору баамдалат. Илимий байкоо кадыресе

байкоолордон олуттуу айырмаланып турат. Негизги айырмачылыктар төмөнкүлөр:

1. Тапшырмалар аныкталат, объекттер белгиленет, байкоо схемасы иштелип чыгат;
2. Жыйынтыктар чыгарылат;
3. Алынган натыйжалар иштелип чыгат;

Байкоонун натыйжасын жогорулатуу үчүн ал, узакка убакытка созулган системалуу, ар тараптуу, объективдүү жана массалык түрдө аткарылышы зарыл. Бул усул көбүнчө изилдөөнүн баштапкы этабында башка усулдар менен биргеликте колдонулат.

Алдыңкы тажрыйба үйрөнүү усулу – педагогикалык изилдөөлөрдө колдонулуп келген усулдардын бири. Кеңири мааниде тарбиялоонун тарыхый байланыштарын аңдап билүү ишмердүүлүгүн билдирет. Бул усулдун жардамы менен конкреттүү проблемаларды чечүү жолдору анализденет. Илимий анализге байыркы жазуулардын эстеликтери, мыйзам чыгаруу актылары, проекттер, отчеттор, токтомдор, баяндамалар, конференциялардын, съезддердин материалдары киргизилет. Ошондой эле, окуу жана тарбиялык программалар, окуу китептери, сабактардын жадыбалы, тигил же бул маселенин өнүгүшүнө жардам берген бардык материалдар үйрөнүлөт. Документациялык иштерди үйрөнүү – баалуу статистикалык маалыматтарды берет.

Окуучунун чыгармачылыгын үйрөнүү – бардык окуу предметтери боюнча үйдө жана класста аткарылган иштер, баяндамалар, дил баяндар, аңгемелер, эстетикалык жана техникалык чыгармачылыктардын жыйынтыктары тажрыйбалуу изилдөөчүгө көп нерселерди билдирет.

Окуучулардын индивидуалдуу өзгөчөлүктөрү, шыктары, кызыгуулары, жумушка болгон мамилеси, иш аткаруу деңгээлинин өнүгүүсү, тырышчаактыгы ж.б. сапаттары тарбиялоо аспектинин аз гана бөлүгү болуп эсептелет. Бул усул башка усулдардай эле кылдаттык менен пландоону, туура колдонууну, билгичтик менен айкалыштырууну талап кылат.

Баарлашуу усулу – баарлашууда, диалогдо, дискуссияларда элдердин мамилелери, алардын сезимдери, ниеттери жана көз караштары ачык көрүнөт.

Педагогикалык баарлашуу изилдөөнүн усулу катары максаттуу аракети менен айырмаланат.

Биздин изилдөө учурунда бул усулдар максаттуу колдонулуп, учурдагы чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде пайдаланылып жаткан окуу планы, окуу программалары, окуу китептери кеңири талдоого алынды. Ошондой эле, тажрыйбалуу мугалимдердин иш-тажрыйбаларын үйрөнүү менен өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун жолдору аныкталды. Бул багытта окуучулар менен түрдүү баарлашуулар, аңгемелешүүлөр, дискуссиялар өткөрүлдү.

Педагогикалык эксперимент усулу – “эксперимент” түшүнүгү латын сөзүнөн алынып, тажрыйба, сыноо деген маанини билдирет.

Педагогикалык эксперимент – педагогикалык процессти кайра жаратуунун илимий тажрыйбасы. Башка усулдардан айырмаланып, эксперимент усулу жараткыч мүнөзгө ээ. Эксперимент жолу менен практикада жаңы ыктарга, усулдарга, формаларга, окуу-тарбия ишмердүүлүгүнүн системасына жол ачылат. Педагогикалык эксперимент жүргүзүү үчүн окуучулардын тайпаларын, классты, мектепти же бир канча мектептерди камтууга болот. Ошондой эле, абдан кеңири тараган аймактык эксперименттер да ишке ашат. Изилдөө иши тандалып алынган темага жана максатка байланыштуу узак убакытта жана кыска убакытта өтүшү мүмкүн.

Педагогикалык эксперимент жумушчу божомолдун негизин, изилденип жаткан маселенин иштелмесин, экспериментти өткөрүү үчүн конкреттүү пландын түзүлүшүн, жыйынтыктарды так белгилөөсүн, акыркы тыянактардын так, даана, натыйжалуу чыгуусун талап кылат. Эксперимент пайда болгон божомолдоону текшерүү үчүн өткөрүлөт. Эксперименттик тыянактардын бекемдиги эксперименттин шарттарын сактоодон көз каранды болот. Эгер жаңы ыктардын натыйжалуулугу текшерилсе, анда окутуунун шарттары эксперименталдык жана текшерүүчү тайпаларда бирдей болуусу зарыл.

Педагогдор тарабынан жүргүзүлүүчү эксперименттер ар түрдүү багытта болуп, аларды түрдүү белгилери, багыттары, изилдөө объекти, орду жана өткөрүү убактысы боюнча классификациялайт. Алар максатына карай төмөнкүдөй бөлүнөт:

1. Констатациялоочу эксперимент (Мында педагогикалык кубулуштардын абалы изилденет).

2. Изденүүчү эксперимент (Жумушчу божомолдун тууралыгын текшерүүгө багытталат).

3. Текшерүүчү же калыптандыруучу (Алынган теориялык тыянактардын тууралыгын, иштелип чыккан усулдардын эффективдүүлүгүн текшерүүгө багытталат).

Биздин изилдөөдө педагогикалык эксперимент усулун колдонуу менен үч этапта изилдөө жүргүзүлүп, анын биринчи аныктоочу этабынын иликтөө иштери 2013-2014-жылдары Баткен шаарындагы В.И. Ленин, А. Имаров (кызыл топу) атындагы №3 орто мектептеринде, Баткен районундагы Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринде 5-7-класстын окуучулары менен өткөрүлдү. Ал эми, экинчи изденүүчү этабындагы иликтөөлөр 2014-2015-жылдары ушул эле мектептерде жүргүзүлдү. Изденүүчү эксперименттен алынган натыйжалар үчүнчү этапта жыйынтыкталып, апробациядан өттү.

Педагогикалык тестирлөө усулу – “тест” деген сөз англис тилинен алынып, сыноо деген маанини билдирет. Тестирлөө усулу максаттуу педагогикалык жараянды изилдеген мүнөздөмөлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берип, катуу көзөмөлдөгү шарттарда педагогикалык процессти изилдөө болуп саналат. Башка изилдөөлөргө караганда тестирлөө тактыгы, жөнөкөйлүгү, жеткиликтүүлүгү, автоматташтырылгандыгы менен айырмаланат.

Педагогикалык тестирлөө усулу изилдөөбүздүн экинчи милдетине ылайык колдонуу менен өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук жөнүндөгү билимдерин аныктоо максатындагы бир канча автордук тесттер, ага карата критерийлер жана көрсөткүчтөр иштелип, аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо процессинде максаттуу пайдаланылды (караңыз №3.1.2-таблица).

Педагогикалык коллективдин өзгөчөлүгүн үйрөнүү усулу – окутуу, тарбиялоо, билим берүү процесси коллективдик мүнөзгө ээ. Изилдөөдө эң көп колдонулган усул – аныкталган план боюнча өткөрүлгөн катышуучулардын массалык сурамжылоо процесси. Бул суроолор оозеки (интервью) жана жазуу (анкеталык сурамжылоо) түрүндө болушу мүмкүн. Ошондой эле, эң кеңири тараган шкалалык жана социометрикалык усулдар колдонулат.

Кандай гана илимий-тажрыйбалык иш болбосун изилденип жаткан көрүнүштүн абалын аныктоодон башталаары шексиз. Биз изилдөөбүздүн объектисине таянуу менен 5-7-класстын окуучуларынын көп маданияттуулук жөнүндөгү түшүнүктөрүнүн баштапкы абалын аныктоо милдетин койдук жана изилдөө учурунда өспүрүм курактагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу талабына таяндык. Ошондой эле, жогоруда көрсөтүлгөн илимий-изилдөө усулдарын колдонуу менен илимий-тажрыйбалык иштерин жүргүздүк.

Бул багыттагы психология, педагогика илиминин жетишкендиктери төмөнкүдөй тыянакка келүүгө негиз берет. Өспүрүм курактагы инсандын акыл-эси тез өсөт жана тез байыйт, б.а. акыл-эстин өсүү динамикасы жылдан жылга күч алат. Мугалим чет элдик маданият жөнүндө көптөгөн маалыматтарды жана чет тилинде көп сөздөрдү колдонуп, окуучулардын чет тилиндеги сөз байлыгын жана кругозорун өнүктүрө алат.

Мындай өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн баштапкы абалын аныктоо аракетин жасадык.

Изилдөөнүн натыйжалуулугу изилдөөнүн предметине байланыштуу экендиги белгилүү. Биздин изилдөөбүздүн предмети орто мектепте чет тилдерин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары болгондуктан, төмөнкүдөй аныкталган педагогикалык шарттар өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоого өбөлгө болоору шексиз:

1. Чет тилин окутуу процессинде КМТнун мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу;

2. Чет тилди үйрөтүү усулдарын, окуу материалдарын мазмун жана аутенттүүлүк жагынан оптимизациялоо;

3. Окутуу процессинде чет элдин маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуу негизинде уюштуруу.

Изилдөөнүн предметине ылайык аталган педагогикалык шарттарды натыйжалуу практикалоо менен өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча эксперименталдык тажрыйба иштери жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн объектиси кыргыз мектептеринде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо процесси болгондуктан, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо маселелеринин ийгиликтүү чечилишине өз салымыбызды кошуу үчүн Баткен шаарынын Айтпай Имаров (кызыл топу), В.И. Ленин атындагы орто мектептеринин жана Баткен районунун Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринин мугалимдери менен биргеликте 5-7-класстарынын окуучуларынын учурдун талабына ылайык көп маданияттуулук, көп түрдүүлүк, көп тилдүүлүк, көп улуттуулук жөнүндөгү түшүнүк деңгээлдерин аныктоо максатында иликтөө иштерин жүргүздүк. Бул максатка ылайык иликтөө ишине В.И. Ленин атындагы орто мектебинин 5-класстарынан – 38, 6-класстарынан – 49, 7-класстарынан – 37 окуучу, бардыгы – 124 окуучу, Айтпай Имаров (кызыл топу) атындагы орто мектебинин 5-класстарынан – 42, 6-класстарынан – 43, 7-класстарынан – 38 окуучу, бардыгы – 123 окуучу катышты. Ал эми Баткен районунун Э. Эркебаев атындагы орто мектебинин 5-класстарынан – 24, 6-класстарынан – 28, 7-класстарынан – 30 окуучу, бардыгы – 82 окуучу, “Бужум” орто мектебинин 5-класстарынан – 34, 6-класстарынан – 22, 7-класстарынан – 36 окуучу, бардыгы – 92 окуучу катышты. Аныктоочу экспериментке катышкан окуучулардын жалпы саны – 421 окуучуну түздү.

№	Мектептердин аталыштары	Класстардын аталыштары			
		5-класс	6-класс	7-класс	Бардыгы
1	В.И. Ленин ат.о.м.	38	49	37	124
2	А. Имаров	42	43	38	123
3	Э. Эркебаев	24	28	32	82

4	“Бужум”	34	22	36	92
	Бардыгы	421 окуучу			

№2.1.1-таблица. Өспүрүмдөрдүн көп маданияттуулук жөнүндөгү билимдерин аныктоочу экспериментке катышкан мектептердин жана окуучулардын саны.

Бул эксперимент иштерин жүргүзүүдө сурамжылоо усулу колдонулду. Сурамжылоо төмөндөгүдөй илимий милдеттерди чечүүгө багытталган:

1. Окуучулардын маданият жөнүндөгү түшүнүгүн аныктоо;
2. Окуучулардын башка улуттагы элдерге карата мамилесин, көз карашын билүү;
- 3 Улуттар аралык келишпестиктин келип чыгуусунун себеби жөнүндөгү ойлорун анализдөө;
4. Башка улуттардын каада-салтына жана маданиятына болгон кызыгууларынын деңгээлин аныктоо.

Сурамжылоо жүргүзүү учурунда №1 анкетанын мазмунунда төмөнкү суроолор камтылган:

- Сен маданият дегенди кандай түшүнөсүң?
- Сен өзүңдү маданияттуумун деп эсептейсиңби?
- Башка улуттагы элдерге карата мамилең кандай?
- “Ар бир улут өз мекенинде гана жашашы керек” – дегенге макулсуңбу?
- Улуттар аралык келишпестиктин келип чыгуусунун себеби жөнүндө сенин оюң кандай?
- Сенин досундун улуту сен үчүн маанилүүбү?
- Башка улуттардын каада-салтын жана маданиятын билүүнү каалайсыңбы?

Анкеталык сурамжылоонун жыйынтыгын анализдегенибизде төмөнкүдөй маалыматтарга ээ болдук.

Сурамжылоо жүргүзүү үчүн түзүлгөн анкетанын мазмунунда камтылган “Сен маданият дегенди кандай түшүнөсүң?” – деген суроого “Акылдуулук, билимдүүлүк, башка бирөөнүн оюн сыйлай билүүчүлүк” – деген терең маанилүү ойду билдирген окуучулардын саны – 48 (11,4%), ал эми “Башка

улуттагы элдердин маданиятын билүү жана аны сыйлоо” – деп жакындаштырылган мааниде жооп берген окуучулардын саны – 53 (12,5%), “Сылык болуу, жүрүм-турум эрежелерин сактоо” – деген жалпы ойду билдирген окуучулардын саны – 142 (33,7%), “Баары туура” – деген бир кыйла жалпыланган маанидеги ойду билдирген окуучулардын саны – 178 (42,2,5%). Окуучулардын аталган суроого берген жоопторун анализдөө менен өспүрүм курактагы окуучулардын “маданият” түшүнүгүн тереңдетүү керек экендигине ынандык. Андыктан, өспүрүмдөрдүн “маданият” жөнүндөгү түшүнүктөрү өтө эле жалпы көрсөткүчтөр катары экендиги белгилүү болду.

“Сен өзүңдү маданияттуумун деп эсептейсиңби?” – деген суроого “Ооба” – деген көңүл жылытарлык жоопторду 44 окуучу (10,4%), “Жок” – деген жоопту 87 окуучу (20,6%), “Билбейм” – деген өз оюн ачык айта албаган 187 окуучу (44,4%), “Кээде” – деп күмөн саноо менен жооп берген 103 окуучу (24,4%). Бул ойлорду анализдөө менен окуучулардын өзүн-өзү таануусу, өзүнүн жүрүм-турумун көзөмөлгө алуусу жөнүндөгү маселелер көңүл бурууга муктаж экендигин көрсөттү.

“Башка улуттагы элдерге карата мамилең кандай?” – деген суроого “Башка улуттарды сыйлайм” – деп достук сезимдерди бийик кармаган окуучулардын саны – 69 (16,3%), “Башка улуттагы элдерге кайдыгер мамиледемин” – деп улуттардын баалуулугуна көңүл бурууну каалабаган окуучулардын саны – 27 (6,4%), “Билбейм” – деген өз оюн ачык айта албаган окуучулардын саны – 158 (37,5%), “Достошкум келет” – деген башка улуттагы элдердин өзгөчөлүгүн, каада-салтын үйрөнүүгө ынтызарлыгын билдирген окуучулардын саны – 167 (39,6%). Бул жооптор башка улуттагы элдердин баалуулугу, каада-салты, үрп-адаттары, маданияты жөнүндөгү маалыматтарды окуучуларга кеңири жеткирүү зарыл экендигин көрсөтүп турат.

“Ар бир улут өз мекенинде гана жашашы керек” дегенге макулсуңбу? – деген суроого “Ооба” – деп бул ойго маани бербеген сыяктуу жооп берген окуучулардын саны – 57 (13,5%), “Жок” – деп өзүнүн дүйнө элдерине болгон кеңири көз карашын билдирген окуучулардын саны – 29 (6,8%), “Билбейм” –

деген өз оюн ачык айта албаган окуучулардын саны – 177 (42%), “Болушу мүмкүн” – деген кайдыгер маанидеги ойду билдирген окуучулардын саны – 158 (37,5%). Бул ойлорду анализдөө менен ааламдашуу шартында окуучулардын көп түрдүү, көп маданияттуу чөйрөгө ыңгайлашуусу жөнүндөгү маселелер иликтөөгө муктаж экендигин аныктоого болот.

“Улуттар аралык келишпестиктин келип чыгуусунун себеби жөнүндө сенин оюң кандай?” – деген суроого “Элдердин маданиятынын жетишсиздиги” – деген үстүрт ойду билдирген окуучулардын саны – 153 (36,3%), “Окутуу, тарбиялоо, билим берүүнүн жетишсиздиги” – деген ачык, так, терең маанилүү жоопту берген окуучулардын саны – 17 (4,3%), “Улуттардын маданияты жөнүндөгү маалыматтын жетишсиздиги” – деп бир кыйла жакындаштырылган мааниде жооп берген окуучулардын саны – 93 (22%), “Улуттар аралык айырмачылыктар, экономикалык кыйынчылыктар” – деп социалдык-экономикалык шарттарга байланыштырып жооп берген окуучулардын саны – 158 (37,5%). Бул ойлорду анализдөө менен көп маданияттуу билим берүү, көп маданияттуулукка тарбиялоо негизги маселелердин бири экендигин айгинелөөгө болот.

“Сенин досундун улуту сен үчүн маанилүүбү?” – деген суроого “Ооба” – деп түшүнбөөчүлүк менен жооп берген окуучулардын саны – 77 (18,2%), “Жок” – деп улуттук баалуулукка терең маани берип жооп берген окуучулардын саны – 160 (38 %), “Билбейм” – деген өз оюн ачык айта албаган окуучулардын саны – 148 (32,7%), “Болушу мүмкүн” – деген кайдигер маанидеги ойду билдирген окуучулардын саны – 36 (8,5%). Демек, өспүрүм курактагы окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашууга тарбиялоо жана көп маданияттуу жүрүм-турум эрежелерин калыптандыруу зарыл.

“Башка улуттардын каада-салтын жана маданиятын билүүнү каалайсызбы?” – деген суроого “Ооба” – деп көп маданияттуулукка кызыгуу менен жооп берген окуучулардын саны – 158 (37,5%). “Жок” – деп түшүнбөстүк менен жооп берген окуучулардын саны – 31 (7,3%), “Билбейм” –

деген окуучулардын саны – 79 (18,7%), “Кээде” – деген кайдыгер маанидеги окуучулардын саны – 153 (36,3%).

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда жүргүзүлгөн анализ бизге өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо зарылдыгын жаратты.

Өспүрүм курак – тилди үйрөнүүгө өтө ылайыктуу мезгил. Бул изилдөөдө өспүрүмдөрдүн таанып-билүүсүнүн өнүгүшү боюнча өзгөчөлүктөрү англис тилин үйрөтүү процессинде эсепке алынышы шексиз. Алардын табигый түрдө өнүккөн дүйнөнү таанып-билүүсү, ага кызыгуусу, жаңы нерселерди үйрөнүүгө умтулуусу, оозеки жана жазуу түрүндө өз ойлорун чагылдырып берүүсү жана тилди үйрөнүүдөгү табигый ийкемдүүлүгү көп маданияттуу билим берүүдө ийгиликтүү натыйжаларга жетүүнүн ылайыктуу факторлору болуп саналат. Бул маселелердин практикадагы абалын анализдөө үчүн Баткен шаарынын Айтпай Имаров (кызыл топу), В.И. Ленин атындагы орто мектептеринин жана Баткен районунун Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринин мугалимдери менен биргеликте 5-7-класстарынын окуучуларынын учурдун талабына ылайык көп маданияттуулук, көп түрдүүлүк, көп улуттуулук жөнүндөгү түшүнүү деңгээлдерин аныктоо максатындагы иликтөө иштерибизди уланттык. Изилдөө ишинин аныктоо этабында өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун башталгыч деңгээлин изилдөөгө байланыштуу ыкмалар иштелип чыгып, аныктоочу эксперименталдык тажрыйба иштери жүргүзүлдү.

Иштелип чыккан ыкмаларды колдонуу төмөнкү маселелерди чечүүгө багытталды: өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун баштапкы абалын, Баткен аймагынын коңшулаш Өзбекстан, Тажикстан мамлекеттери менен чектеш жайгашып, бул улуттардын өкүлдөрү менен социалдык-маданий, экономикалык багыттарда карым-катышта болуу өзгөчөлүктөрүн, аймактагы социалдык-маданий чөйрөнүн, мугалимдердин кесиптик даярдыгын аныктоого жана тажрыйбалуу мугалимдердин өз ара иш-тажрыйбаларын үйрөнүүгө.

Ушуларды ишке ашыруу үчүн төмөнкү усулдар колдонулду:

1. Диагностикалык усулдарды колдонуу (критерийлер, көрсөткүчтөр, анкеталык сурамжылоо, тесттер)

2. Өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун деңгээлин аныктоо

3. Текшерүүчү жана эксперименталдык тайпалардагы (ТТжана ЭТ). таалим-тарбиялык иштердин натыйжаларын аныктоо.

Жогорудагы иштелип чыккан ыкмаларды, чечилүүгө тийиш болгон маселелерди эске алуу менен окуучуда үйрөнүп жаткан англис тили, өлкөнүн маданияты жөнүндө билиминин деңгээлин, окуучунун англис тилин үйрөнүүгө умтулуусун, чет элдик маданиятты үйрөнүүгө карата кызыгуусун, башка улуттардын өкүлдөрүнө маданияттуу мамиле жасоосун аныктоо үчүн атайын англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү иштелип чыкты. Ал төмөнкү таблицада берилди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө атайын иштелип чыккан англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү негиз катары каралып, жыйынтыктар алынды.

Бул көрсөткүчтөр ар бир критерийге дал келет жана аларга карата өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча деңгээлдерди: “төмөн”, “орто”, “жогору” – деп аныктоого болот.

№2.1.2-таблица. – Англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү

Критерийлер	Көрсөткүчтөр
Окуучуда үйрөнүп жаткан англис тили, өлкөнүн маданияты жөнүндө билиминин бар болушу	Үйрөнүп жаткан тилдин, өлкөнүн тарыхый жана маданий фактылары жөнүндөгү билими; Жалпы маданий деңгээлин жогорулатууга умтулуусу; Өзүнүн элинин маданиятынын кубулуштарын жана нормаларын чет элдик маданият менен салыштырып, анализ жүргүзүп алуусу

Англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик маданиятты үйрөнүүгө карата кызыгуусу	Белгилүү билимдердин системасын түшүнүп кабыл алуусу; Чет элдик маданиятка кызыгуусу; Маданий билимин, тилдик кубулуштарын өркүндөтүүгө муктаждыгынын бар болушу
Башка улуттардын өкүлдөрүнө маданияттуу мамиле жасоосу	Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимге ээ болуу; Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө жана өкүлдөрүнө жагымдуу мамиле жасоо; Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле түзүү боюнча билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу

Эксперименттин аныктоо этабынын чегинде англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун азыркы абалын изилдөө үчүн окуучуларда көп маданияттуулуктун өнүгүү деңгээлин жана алардын чет тилге болгон мамилесин аныктоо максатында анкеталык сурамжылоо жүргүзүлдү. Бул анкеталык сурамжылоого Баткен шаарынын Айтпай Имаров (кызыл топу) атындагы орто мектебинин (42 окуучу), В.И. Ленин атындагы орто мектебинин (48 окуучу) жана Баткен районунун Э. Эркебаев атындагы (36 окуучу), “Бужум” (44 окуучу) орто мектептеринин 5-7-класстарынын окуучулары катышты. Иликтөө ишине жалпы 170 окуучу камтылды. №1 анкеталык сурамжылоонун мазмунунда “Сен чет элдин маданиятын, баалуулугун билүүнү каалайсыңбы?”, “Сага англис тилинде жомокторду (ырларды, окуяларды) окуган кызыктуубу?”, “Сен көп түрдүү, көп маданияттуу чөйрөгө ыңгайлашууну каалайсыңбы?” – деген сыяктуу суроолор камтылган. Ар бир суроого “Оооба”, “Жок”, “Билбейм” – деген жооптордун варианттары сунуш кылынган.

Аныктоочу эксперименттин жыйынтыгын анализдегенибизде окуучуларда чет элдин маданиятын, үрп-адат, каада-салттарын билүүгө болгон кызыгуулары арбын экендиги, алар англис тилиндеги аңгемелерди, жомокторду, ырларды окуганга ынтызар экендиги аныкталды. Окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле жасоого, чогуу жашоого даяр болуу деңгээлдерин анализдөө, өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн

деңгээлин аныктоо иштери жүргүзүлүп, натыйжада эки тайпада (эксперименталдык тайпа (ЭТ), текшерүүчү тайпа (ТТ)) көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо иштерин жүргүзүү зарылдыгы аныкталды. Мунун себебин Баткен чөлкөмүндөгү коомдук-социалдык чөйрөнүн шарттары менен жана окутуу тарбиялоо иштеринин жаңыланууга муктаждыгы менен түшүндүрүүгө болот. Анткени, коңшулаш Тажикстан, Өзбекстан республикаларынын жарандары менен социалдык, экономикалык, маданий карым-катнаш мамилелеринде өсүп келе жаткан жаш муундардын көп маданияттуулук компетенттүүлүгү мамлекеттер аралык ынтымакты, достукту, өз ара мамилелерди чыңдоодо бирден-бир ишенимдүү таяныч болуп берээри анык. Бул маселенин учурдун талабына ылайык чечилүү абалы өлкөбүздүн билим берүү системасынын мамлекеттер аралык атандаштыктагы ордун аныктайт.

Аныктоочу эксперименталдык иликтөө ишинин жыйынтыгын пайыздык катышта анализдегенибизде төмөнкүдөй маалыматтарга ээ болдук.

№2.1.3-таблица. – Өспүрүмдөрдө көп маданияттуулук билимдер боюнча көрсөткүчтөр жана алардын чет тилге болгон мамилелери

Суруолор	Жооптун варианты	В.И. Ленин ат. орто мек.	А. Имаров ат. орто мек.	Э. Эркебаев ат. орто мек.	“Бужум” орто мектеби	Орточо балл (%)
		(48 окуучу)	(42 окуучу)	(36 окуучу)	(44 окуучу)	
Сен чет элдин маданиятын, баалуулугун билүүнү каалайсыңбы?	а) Ооба	54%	53%	48%	51%	51,5%
	б) Жок	24%	18%	29%	21%	23%
	в) Билбейм	22%	29%	23%	28%	25,5%
Сага англис тилинде жомокторду (ырларды, окуяларды) окуган кызыктуубу?	а) Ооба	32%	28%	22%	24%	26,5%
	б) Жок	51%	54%	52%	54%	52,75%
	в) Билбейм	17%	18%	26%	22%	20,75%

Сен көп түрдүү, көп маданияттуу чөйрөгө ыңгайлашууну каалайсыңбы?	а) Ооба	38%	32%	34%	36%	35%
	б) Жок	33%	42%	34%	40%	37,25%
	в) Билбейм	29%	26%	32%	24%	27,75%

Ошондой эле, өспүрүм курактагы окуучуларга “көп маданияттуулук” түшүнүгүн кеңири мааниде жеткирип, көп маданияттуу жүрүм-турумга, көп маданияттуу чөйрөгө ыңгайлашууга, башка улуттар менен баарлашууга даяр болууга тарбиялоо зарылдыгы жаралды.

Ал эми, №2 анкеталык сурамжылоонун мазмунунда камтылган “Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимге ээ болуу, баарлашууга умтулуу”, “Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө, баалуулуктарына жана алардын өкүлдөрүнө жагымдуу мамиле жасоо”, “Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле түзө алуу билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө ээ болуу” – сыяктуу критерийлерди камтыган суроолордун жоопторун анализдөөдө текшерүүчү тайпанын жана эксперименттик тайпанын баштапкы деңгээлин “жогорку”, “ортоңку”, “төмөнкү” – деп үч топко бөлүп талдадык. Бул маалыматтарды төмөнкү таблицадан көрүүгө болот (№3 таблица).

№2.1.4-таблица. – Өспүрүм курактагы окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашуу даярдыгынын мүнөздөмөсү

Критерийлер	Деңгээлдер		
	Төмөнкү	Ортоңку	Жогорку
Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимге ээ болуу, баарлашууга умтулуу	Билими начар, башка маданияттардын өкүлдөрү менен сүйлөшкүсү келбейт	Жалпы түшүнүгү бар, баарлашууга муктаж экенин түшүнөт	Терең жана так билими бар, сабырдуу мамиле кылат
Көп түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө жана алардын өкүлдөрүнө жагымдуу мамиле	Башка улуттарга агрессивдүү жана аларды жаман көрөт	Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрүн түшүнөт, бирок кайдыгер мамиле кылат	Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрүн абдан жакшы түшүнөт, кайрымдуу

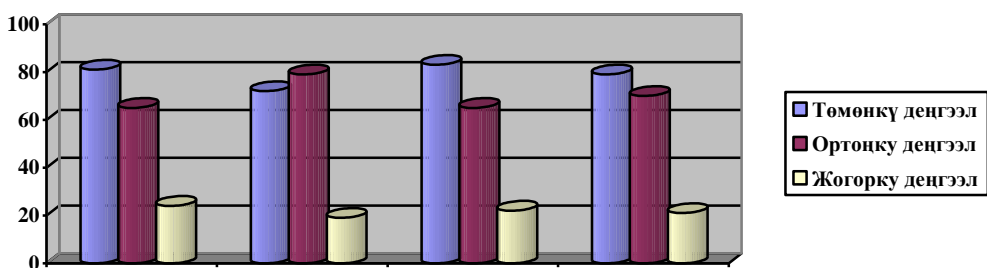
жасоо			
Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле түзө алуу билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө ээ болуу	Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен дайыма урушат, алар менен кызматташуудан баш тартаат	Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрүнө токтоо жана сабырдуулук менен мамиле жасайт	Көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрү менен дайыма кызматташат

Буга чейин белгилүү болгондой, аталган мамлекеттердин өз ара мамилелеринде айрыкча чек ара маселелери, социалдык-экономикалык, маданий багыттагы алакаларында көптөгөн чечилбеген көйгөйлөрдүн бар экендиги мына ушул иликтөө иштерин жүргүзүүгө түрткү болгондугун белгилөөгө болот. Бул маалыматтар жөнүндө жыйынтык анализдер төмөнкү таблицада көрсөтүлдү.

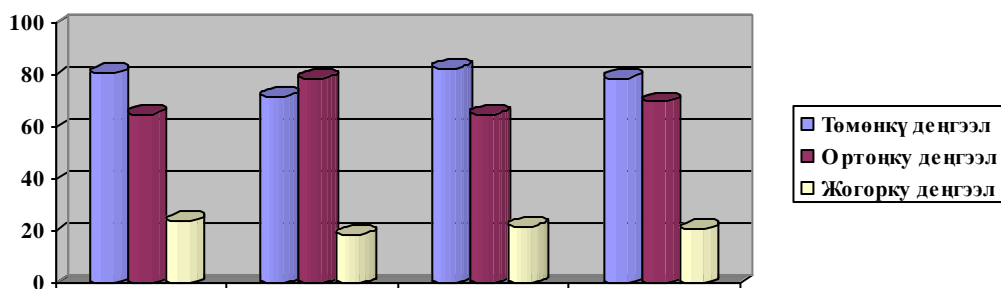
№2.1.5-таблица. – Өспүрүм курактагы окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашуу даярдыгынын деңгээлдери

Тайпалар	Деңгээлдер	Критерийлер, окуучулардын саны %дык катыш менен			
		КТМ жөнүндө билими	КТМга болгон мамилеси	КТМга мамиле жасоо көндүмдөргө ээ болуусу	Орточо балл (% менен)
ЭТ	Төмөнкү	81 (48%)	72 (42%)	83 (49%)	79 (46%)
	Ортоңку	65 (38,2%)	79 (46,4%)	65 (38,2%)	70 (41%)
	Жогорку	24 (14,1%)	19 (11,1%)	22 (12,9%)	21 (13%)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)
ТТ	Төмөнкү	84 (49 %)	80 (47%)	85 (50%)	83 (49%)
	Ортоңку	76 (45%)	78 (46%)	77 (45%)	77 (45%)
	Жогорку	10 (6 %)	12 (7 %)	8 (5%)	10 (6 %)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)

Эксперименталдык тайпа

Текшерүүчү тайпа

Бул иликтөөдөн алынган натыйжалардын өзгөчөлүгүн төмөнкүдөй түшүндүрүүгө болот: Окуучулардын жооптору эки тайпада тең орто деңгээлде экендиги көрүнүп турат. Мунун себеби окуучулардын кичинекей кезинен эле башка улуттар менен (М; өзбектер, тажиктер, казактар, орустар) азын-оолак болсо да байланышы бар экендиги жана алардын салттары жөнүндө маалыматы бар экендиги менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан, окуучулардын көпчүлүгү жоопту тандап жатканда ошол элдердин улуттук мурасына таянышкан.

Аныктоочу эксперимент учурунда Баткен шаарынын Айтпай Имаров (кызыл топу), В.И. Ленин атындагы орто мектептеринин жана Баткен районунун Э. Эркебаев атындагы, “Бужум” орто мектептеринин 5-7-класстарында англис тилин окутуунун нормативдик документтери, окуу пландары жана программалары, о.э. окуу материалдар, китептер, формалар, усулдар жана каражаттар каралып, изилденип чыккан; диагностикалык усулдар сунуш кылынып, адаптациялоо ишке ашырылды, окуучулардын жеке документтери анализденди. Бул иликтөө ишинин натыйжаларынын жана жыйынтыктарынын анализи өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун башталгыч

деңгээлин жана иликтөө этабынын кийинки милдеттерин аныктоого өбөлгө түздү. Ал өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн негизинде окутуу процессин уюштуруу жана англис тилди окутуу боюнча азыркы программаны толуктаган кошумча программаны иштеп чыгуу керек экендиги аныкталды.

2.2. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун принциптери жана билим берүүнүн мазмуну

Билим берүү багытындагы реформалары да бүткүл дүйнөлүк деңгээлдеги билим берүүнүн үлгүлөрүн үйрөнүү жана дүйнөлүк билим мейкиндигине биригүүгө багытталган. Мисалы, ЮНЕСКО эл аралык уюму азыркы учурда билим берүүнүн “билүүгө үйрөнүү – жасаганды үйрөнүү – болууга үйрөнүү” – классикалык парадигмасына ылайык “бирге жашоону үйрөнүү” – аттуу жаңы тезисти практикалоого багыт алды. Бул маселелердин талаптагыдай иш жүзүнө ашырылышы жана өз деңгээлинде чечилиши өлкөбүздүн региондорундагы билим берүү тармагындагы болгон мүмкүнчүлүктөрдү колдонуу талабын коёт.

Ал мүмкүнчүлүктөрдү максатка ылайык ишке ашыруу өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо аркылуу ишке ашмакчы.

Андыктан, өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо билим берүү процессинде максатка ылайык белгилүү принциптерди сактоо, уюштуруучу жана процессуалдык компоненттерди камсыз кылуу, окутуунун жаңы усулдарын, формаларын жана каражаттарын иштеп чыгууну талап кылат.

Чет тилди үйрөтүү процессинде көп маданияттуу инсанды тарбиялоо иши белгилүү мыйзам ченемдүүлүктөргө жана жалпы дидактикалык принциптер болуп эсептелген (билим берүүнүн инсан таануу принциби, аң-сезимдүүлүк жана активдүүлүк принциби, көрсөтмөлүүлүк принциби, жеткиликтүүлүк принциби, жекелештирүү принциби, бекемдүүлүк принциби, тарбия берүүчү принциби) талаптарга таянуу менен жүргүзүлүп, окутуу процессине тиешелүү маанилүү билим берүү жоболорун постулатташтырат [180].

Белгилүү болгондой, жалпы дидактикалык принциптердин жанында конкреттүү предметтерди окутууга байланыштуу жеке методологиялык принциптер да бар. Алар да чет тилди үйрөтүү процессинде кеңири колдонулат.

Түрдүү авторлор (Н.Д. Гальскова, Г.В. Рогова, В.В. Сафонова) чет тилди үйрөтүү принциптеринин өзгөчөлүгүн түшүнүү боюнча өздөрүнүн көз караштарын билдиришкен. Бул түрдүү көз караштарды бириктирген бирок, чет тилдерди окутуу процессине түздөн-түз тиешеси бар принциптерге төмөнкүлөр кирет:

- аутентика принциби;
- коммуникативдик багыттоочулук принциби;
- эне тилди эске алуу принциби;
- дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк принциби;
- маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү принциби;
- мультимедиалык технологияларды колдонуу принциби;
- көп маданияттуулук принциби.

Аталган окутуу принциптери дидактикалык жана усулдук принциптерге таянуу менен чет тилди окутуу өзгөчөлүктөрүн чагылдырып турат.

В.В. Сафонованын ою боюнча бул принциптер маданий окуу материалдарын тандоо жолу аркылуу ишке ашырылат [187]. Мында окуучулардын маданият жөнүндө билимдерине көңүл буруу талабы жатат жана бул принциптин маңызы окуу материалдарын тандоодо жатат. Мындай окуу материалдары окуучулардын үйрөнүп жаткан чет тилдин маданияты, салттары жөнүндө бурмаланбаган көз караштарын өнүктүргөн түрдүү түшүнүктөрдү камтуусу зарыл.

Жогоруда белгиленген принциптерге таянуу чет тилди үйрөнүүчүлөрдүн төмөнкүдөй негизги маданий түшүнүктөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт, аларга “маданий мурас”, “тил жана тилдик маданият”, “маданий баалуулуктар” ж.б. ушул сыяктуу көз караштарын калыптандырууга шарт түзөт. Бирок, аталган принциптердин ичинен англис тилин окутууга түздөн-түз таасирдүүлүгү менен айырмаланып турганы катары аутентика принцибин ачыктап кеткенибиз изилдөө максатыбызга ылайык келет.

Аутентика принциби. Аутентика – тексттин мазмунунун нукуралыгын сактоо менен түшүндүрүлөт.

Чет тилин окутуудагы аутентика принциби – учурдагы окутулуп жаткан 5-7-класстардагы англис тили окуу китебинин мазмунунун нукуралыгын сактоо менен ага кошумча көп маданияттуу билимдерди берүү экендигин билдирет.

Так ушул принцип окуу материалдарды билим берүү максатында анализдөөдө негизги критерий катары колдонулат, тактап айтканда, окуу материалынын негизин аутентикалык тексттер түзүшү керек. Мына ушул көрсөткүч (окуу материалынын аутенттүүлүгү), Н.Н. Ажмякованын жана Н.А. Горлованын айтканына караганда, чет тилдер боюнча окуу программаларынын иштелип чыгуусуна негизделген критерийлердин бири “Аутенттүүлүк жана реалдуулук ... тилди алып жүргөн адамдар тарабынан авторлоштукту камсыз кылыш керек ...” [69]. Демек, чет тилдер боюнча окуу программасын түзүүдө ар бир элдин, ар бир улуттун, өзү жашап жаткан чөйрөнүн социалдык-экономикалык, маданий өзгөчөлүктөрүн эске алып, ошол улуттардын улуттук баалуулуктарын сактоо менен дүйнөлүк маданияттын талаптарына шайкеш окуу материалдарын тандоо зарылдыгы турат.

Аутенттүүлүк принциби окуучулардын аналитикалык ой жүгүртүүлөрүн өнүктүрүш үчүн эне тилдин маданияты жөнүндө билим берүүнү да туюндурат.

Ошондой эле, башка элдин маданиятын окуп үйрөнүүдө ошол көп маданияттуу чөйрөнүн бардыгына бирдей ыңгайлуулукта таасир этүүчү, көп түрдүү чөйрөнүн өкүлдөрү өз практикасында, өз турмушунда колдонуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуучу окуу материалдарынын жыйындысын түзөт.

Ал эми *коммуникативдик багыттоочулук принциби* – өспүрүм курактагы окуучуларды көп тилдүү, көп маданияттуу чөйрөдө маалымат алмашууга, баарлаша билүүгө умтулуусун арттыруу багытындагы билимдерди берүү болуп эсептелет. Анткени, баарлашууга ар түрдүү маданияттын өкүлдөрү өз ара аракеттенүү жолу менен барат.

Эне тилди эске алуу принциби – эне тил кыргыз элинин маданиятынын айрылгыс бир бөлүгү. Өспүрүм курактагы окуучулардын психологиялык

өзгөчөлүгүн эске алуу менен өз эне тилинин баалуугун сактоо аркылуу чет тилди үйрөнүп, башка элдердин маданиятын өз элинин маданиятына салыштырып, ал маданияттардын баалуулуктарын сактоого болгон көз караштарын калыптандыруу.

Дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк принциби – бул принцип маданий окуу материалдарын тандоо жолу аркылуу ишке ашырылат.

Мында окуучулардын маданият жөнүндөгү билимдерине көңүл бурулат. Бул принциптин маңызы окуу материалдарын тандоодо жатат.

Мындай окуу материалдары окуучулардын үйрөнүп жаткан чет тили аркылуу чет элдин маданияты, салттары жөнүндө бурмаланбаган көз караштарын өнүктүргөн түрдүү түшүнүктөрдү үйрөнүүгө арналган. Бул принциптер чет тилди үйрөнүүчүлөрдүн “маданий мурас”, “тил жана тилдик маданият”, “маданий баалуулуктар” сыяктуу түшүнүктөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү принциби. Акыркы жылдары билим берүүдө маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү жана мультимедиалык технологияларды колдонуу талабы өсүп бара жатат. Мультимедиалык технологиялардын маңызын түшүндүрүү боюнча түрдүү ойлор бар. Г.С. Григорьев, В.В. Гриншкун “мультимедиа технологиялары” – боюнча төмөнкүдөй аныктамаларды беришет:

– бул түрдүү маалыматтарды иштеткен жана аларды чагылдырган компьютердик программалык жабдуу;

– бул компьютердик хардвер (аппараттык жабдуу).

Алар түрдүү маалыматтар менен иштөөгө мүмкүнчүлүк берет. Ошондой эле, бул маалыматтын өзгөчө жалпылаштырылган бир түрү. Ал визуалдык (текст, графика) жана динамикалык (сүйлөө, музыка, видео фрагменттер, анимация ж.б.) түрдүү маалыматтарды бириктирип турат [71].

Мультимедиалык технологияларды көп маданияттуулукка тарбиялоо максатында колдонуу принциби. Мурдагы мезгилдерде окуучулар чет өлкө

жөнүндөгү маалыматтарды жалгыз гана окуу китептериндеги тексттерден окуп-үйрөнүшчү. Кийинчерээк аудиовидео жазууларды колдонуу кеңири жайыла баштады. Азыркы учурда жаңы маалыматтык технологиялардын өсүшү менен компьютерлер жашоонун бардык тармактарында кеңири колдонулуп жатат.

Мультимедиа технологиялары (компьютердик технологиялар) чет тилдерди үйрөтүүдө таанып-билүү процессин кызыктуу, маалыматка бай, мазмундуу жана чыгармачыл нукка салат. С.К. Голубеванын жана И.С. Москалеванын ою боюнча чет тилди окутуу процессинде окутуунун салттык методдоруна караганда жогоруда айтылган мультимедиа технологияларынын артыкчылыктары көбүрөөк бааланууда. Анткени, “окуучунун өз алдынча иштөө аракети көбүрөөк болот, өз алдынча окуп-үйрөнө алат, таанып-билүү активдүүлүгү жана окуп-үйрөнүү мотивациясы жогорулайт” [68].

Окуу материалынын визуалдуу образдарын жаратуу, өзгөчө белгилүү маалыматтарды визуалдуу көргөзүү, үндүн жана түстүн колдонулушу окуучунун эмоциясына жана кабылдоосуна таасирин тийгизет. Бул болсо окуу материалын жакшы түшүнүүгө шарт түзөт. Ошондуктан, чет элдик маданият жана география жөнүндө маалыматтарды камтыган видеопрезентациялар салттык түрдө окутуу методуна караганда көбүрөөк таанытып үйрөтүү потенциалына ээ.

Көп маданияттуулук принциби. Бул принцип чет тилди үйрөтүү процессинде көп маданияттуу инсанды тарбиялоого шарт түзөт. Бул окуучунун чет элдин маданиятынын жана өз элинин маданиятынын ортосундагы айырмачылыктарды түшүнүп, чет өлкөлүк адамдарга туура мамиле кылып, маданий баалуулуктары менен таанышканда адекваттуу түрдө жооп берүүсү аркылуу ишке ашырылат [107].

Аталган принциптердин жанында ар бир өлкөнүн өзгөчөлүгүнөн келип чыккан окутуу принциптери боло турганын көрүүгө болот. Көп маданияттуулук жөнүндөгү ой-тыянактар Кыргызстанда элибизге белгилүү чыгаан окумуштуу Н.А. Асипованын эмгектеринде “Көп маданияттуу чөйрөдө инсан жөн гана улут маданиятынын сырткы белгилери менен таанышпастан, ал

карым-катнашта турган элдердин баалуулук, нарктуулук багыттарын, руханий дөөлөттөрүн, социалдык мүдөөлөрүн жана жүрүм-турум моделдерин дагы өздөштүрөт. Булардын бардыгы биригип келип инсандын маданий жактан байышын камсыз кылат” – деп кеңири мааниде, маңыздуу түшүндүрмөлөр менен берилген [17]. Демек, көп маданияттуу чөйрөдөгү социалдашуу атайын таалим-тарбия ишин жүргүзүүнү талап кылат экен.

Андыктан, биздин өлкөдө да, окутуу, тарбиялоо, билим берүү иштери дүйнөлүк билим берүү стандарттарынын талаптарына ылайык нукка салынышы абзел.

Россияда көп маданияттуу билим берүү төмөнкү педагогикалык принциптерге таянат:

– Жогорку нравалык сапаттуулукка жана адамдык кадыр-барктуулукка тарбиялоо;

– Этностор менен, ар түрдүү социалдык группадагы рассалар менен бирге болууга тарбиялоо;

– Өз ара кызматташтыкка даяр болууга, толеранттуулукка тарбиялоо.

Америкада болсо, изилдөөчүлөр көп маданияттуу билим берүүнүн негизги принциптери катары төмөнкүлөрдү белгилешет:

– Көп маданияттуу билим берүү – бул расизмдин бардык формаларынын пайда болушун четке каккан антирасизмдик билим берүү, окуучуларды алардын укугун конкреттүү жашоо кырдаалдарында басмырлоого күч колдонбоо жолу менен каршы турууга үйрөтүү;

– Көп маданияттуу билим берүү – бул эркин билим берүү болгондуктан, окуучуларды кабыл алынган маалыматтарга сынчыл ой жүгүртүү менен алардын жаңы маданий билимдерди жаратуу жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүү;

– Көп маданияттуу билим берүү – окуучуларды өз билимдеринин чебери болууга, башкача айтканда, чыныгы турмуштун көрүнүштөрүн түшүнүүгө, зарыл болгон учурда аларга таасир этүүдө алган билимдерин колдонуу;

Көп маданияттуу билим берүү – окутууну жана тарбиялоону окуучунун кызыкчылыгы үчүн гана жүргүзүү.

Ал эми, биздин изилдөөбүздүн ой-тыянактары тастыктагандай, Кыргызстанда көп маданияттуу билим берүүдө төмөнкү принциптерди бөлүп карасак туура болот:

– окуучуларды көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөдө жашоого даярдоо;

– окуучуларды улуттук маданият менен дүйнөлүк маданиятты айкалыштырып, көп маданияттуу болууга үйрөтүү;

– окуучуларды түрдүү улуттагы, түрдүү рассадагы элдер менен өз ара мамиледе, кызматташууда болуп, алардын маданиятын түшүнүп, сыйлоого тарбиялоо;

– улуттук баалуулуктарды байытуу жана аны дүйнөлүк денгээлге чейин жеткирүү.

Жыйынтыктап айтканда, чет тилдерин окутуу аркылуу дүйнөлүк маданиятты таануу менен окуучуларды элдин улуттук идеологиясына ылайык тарбиялоо сактоо жана ата мурасын барктоого үйрөтүү зарыл.

Жалпы максат – маданияттар арасындагы бардык жагдайларды эске алуу менен, чет тили сабактарында өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо жана аларды толеранттуулукка, өз элинни маданиятын, башка элдердин маданиятын урматтоого үйрөтүүдө жатат.

Алдыга коюлган максаттарды системалуу ишке ашыруу чет тилди үйрөтүүнүн мазмунуна жана ошол мазмунга карата тандалып алынган материалдарга байланыштуу болот. Андай көп маданияттуулукка тарбиялоочу мазмунга төмөнкүлөр кирет:

– тил боюнча билим (фонетика, лексика, грамматика);

– улуттук маданият боюнча билим, өлкөнүн маданий өзгөчөлүктөрү, өлкө жөнүндө жалпы маалыматтар;

– маданияттар аралык билимдер (маданияттардын айырмалануусу);

– чет элдик жарандар менен баарлаша билүү көндүмдөрү.

Ал эми, чет тилдерди окутуу процессиндеги өспүрүмдөрдүн түшүнүгүн калыптандыруу төмөнкү жолдор аркылуу ишке аша тургандыгын көрүүгө болот:

- өспүрүмдөргө өлкөнүн тарыхы, географиялык жана саясий өзгөчөлүктөрү жөнүндө кеңири маалымат берүү;
- өспүрүмдөрдү чет өлкөнүн улуттук майрамдары жана салттары менен тааныштыруу;
- өспүрүмдөрдү өз улутунун фольклору (жомоктор, ырлар, оюндар, макал-ылакаптар, жаңылмачтар) менен тааныштыруу;
- өспүрүмдөрдү өз улутунун каада-салттары менен тааныш болууга үйрөтүү.

Окутуунун мазмуну, Н.Н. Ажмякованын ою боюнча, бүткүл окуу процессинин системалаштырылган фактору болуп саналат. Бул болсо, өспүрүмгө билим берүүдө көп маданияттуу инсанды эффективдүү түрдө тарбиялоого шарт түзгөн керектүү усулдарды, каражаттарды жана формаларды тандоону талап кылат [6].

Окуу материалдарын тандап алуудагы негизги шарт бир канча факторлордон турат. Алар окуу материалы катары билим берүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп саналат. Көптөгөн авторлор (Н.Н. Ажмякова, И.Г. Захарова) россиялык жана чет өлкөлүк басмалардан чыгарылган китептердин төмөнкүдөй кемчиликтерин белгилешкен:

- чет элдик окуу материалдарында жергиликтүү маданияттын этно-улуттук өзгөчөлүктөрү, үрп-адаттары, салт-санаалары жана тарыхый окуялар жөнүндөгү маалыматтардын жоктугу “маданияттар аралык сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк түзүүгө негиз боло албайт”. Демек, бул окуу китептери көп маданияттуу билим берүүнүн маанисин жоготууга алып келет;
- чет элдик басмадан чыгарылган китептер сатып алуучуларды кызыктырыш үчүн окуучулар тарабынан норма катары кабыл алынган чет элдик маданияттын экзотикалык фактыларын камтыйт;

– жергиликтүү авторлор тарабынан түзүлгөн тексттердин көпчүлүгү окуу китебин субъективизмдин жана жасалмалыктын курмандыгы кылат [6].

Ошондуктан, англис тилин үйрөтүү боюнча россиялык (М.З. Биболетова, В.Н. Богородицкая, И.Н. Верещагина, З.Н. Никитенко) жана чет элдик (J. Ashworth жана J. Clark, P.A. Davis, D. Webster жана A. Worrall) кыргыз окумуштууларынын (Ш. Назаралиев, К.Д. Шаршекеева, Н.Д. Шаршекеева, Н. Ким, А. Юсупова, Кубатбек уулу Апилмажун ж.б.) окуу материалдарынын көптүгүнө жана ар түрдүүлүгүнө карабай, алардын мазмуну көп маданияттуу билим берүүнүн талаптарына жооп бере албайт.

Акыркы жылдары окуучулардын көп маданияттуу жөндөмдөрүн өнүктүрүш үчүн түрдүү программалар түзүлүп жатат. Бул маселеге Н.Н. Ажмякова, Н.В. Кагуй, Ю.Ю. Шавернева, И.В. Шатохина жана Л.И. Шварко өзүлөрүнүн илимий изилдөөлөрүн арнашкан. Көп маданияттуулукка багытталган мындай билим берүү программаларынын мазмунун, алардын ою боюнча, төмөнкү компоненттер түзө алат: үрп-адаттар, салттар, майрамдар; ыр фольклору, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү (жомоктор, макал-ылакаптар, табышмактар); улуттук турак-жайлардын, кийим-кечектердин жана тамак-аштардын мүнөздөмөлөрү.

Чет элдик маданиятты окутуп-үйрөтүүнүн көздөгөн максаты өз ичине коомдук, тилдик, географиялык, педагогикалык жана психологиялык жагдайларды камтыйт. Бирок, ал жагдайлар аз убакыттын ичинде эмес, акырындык менен үйрөтүлөт. Үйрөнүп жаткан тилдин, маданияттын, таанып-билүүнүн зарылдыгы антикалык доордон бери эле белгилүү жана тил үйрөтүүнүн негизги максаттарынын бири болгон. Классикалык тилдерди үйрөтүү процесси дайыма маданият жөнүндө түшүнүктөр менен коштолгон.

XIV кылымдын аягында жандуу тилдерди үйрөтүү процесси, биринчиден, оозеки сүйлөө жана үйрөнүп жаткан тилде сүйлөгөн өлкөнүн салттарын жана фольклорун тааныштыруу менен коштолгон.

Тил маданият менен бирге үйрөтүлөт. Анткени, тил коммуникацияны камсыз кылып, окуучуларды ал өлкө жөнүндөгү маалыматтар менен

тааныштырат. Чет тилди үйрөтүүнүн мындай жолу жалгыз гана практикалык, өнүктүрүүчү, жалпы билим берүүчү жана тарбиялоочу функцияларды аткарбастан, ал окуучунун тил үйрөнүү демилгесин да өстүрөт.

Чет тилди үйрөтүү процессинде чет өлкө жөнүндө маалыматтарды берген тексттер көп колдонулуп жатат. Алар аркылуу окуучулар чет өлкөнүн үрп-адаттарын, салттарын, майрамдарын; ыр фольклору, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүн (жомоктор, макал-ылакаптар, табышмактар); улуттук турак-жайларын, кийим-кечектерин жана тамак-аштарынын мүнөздөмөлөрүн үйрөнөт жана география, билим берүү, маданият ж.б. тармактары боюнча да кошумча билим алышат. Демек, чет өлкө жөнүндө маалыматтар окуучулар үчүн маанилүү, кызыктуу жана жаңылык болуш керек.

Чет өлкө жөнүндөгү сабактар окуучулардын ал өлкө боюнча берилген окуу материалдарды өз алдынча окуп-үйрөнүүсүн камсыз кылган шартта өтүлүшү керек.

Чет тилди үйрөтүү процессинде тилдин маданият менен бирге үйрөтүлүшү, окуучулардын жалгыз тилдик коммуникациясын өнүктүрбөстөн, аларды өлкө жөнүндө маалыматтар менен тааныштырат жана алардын жалпы дүйнөгө болгон көз караштарын кеңейтет. Чет тилди үйрөнүү менен инсан культурологиялык билимдерге ээ болот жана башка элдин менталитетин түшүнө алат.

Окуу материалы – бул окутуунун негизги факторлорунун бири. Ал окутуунун түрдүү формаларын жана методдорун өз ара байланыштырган бир бөлүгү. Албетте, чет өлкөнүн маданияты жөнүндө билим берүүчү булактар нукура окуу материалдары (аутентикалык материал) болушу керек. Бул ой

Н.Н. Ажмякова, Н.Д. Гальскова, В.В. Сафонова, И.И. Халееванын жана Н.Д. Гальсковдун изилдөөлөрүндө да көп айтылган. Нукура тексттер (аутентикалык тексттер) – “ошол тилди алып жүрүүчүлөр тарабынан түзүлгөн тексттер. Бул тексттер мектептерде окутулуучу кырдаалдар үчүн эмес, реалдуу шарттарда түзүлөт” [213]. Мектептерде окуган өспүрүм окуучулар чет тилинде көптөгөн тексттерди окушат, бирок бул тексттердин көбү жергиликтүү

авторлор тарабынан түзүлгөндүктөн чет элдик маданият жөнүндө маалыматтар жасалма жана субъективдүү болуп калышат. Н. Н. Ажмякова көп маданияттуу билим берүү процессинде нукура тексттердин (аутентикалык тексттердин) жергиликтүү авторлор тарабынан түзүлгөн тексттерден артыкчылыктарын төмөнкүдөй аныктайт: тил – реалдуу баарлашуунун каражаты катары үйрөнүп жаткан тилдин маданиятын анык жана туура таанып-билүүгө шарт түзөт; окуучунун турмуштук тажрыйбасы, көз караштары чет элдик маданиятка болгон таасирленүүсү аркылуу өзгөрүлүп, жаңы деңгээлге көтөрүлөт [6]. Ошол себептен, чет тили боюнча сабактарда нукура тексттердин (аутентикалык тексттердин) колдонулушу өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүгө чоң салым кошот. Мисалы, нукура тексттерге бай болгон (аутентикалык тексттер) чет элдин фольклорун үйрөнүү процесси окуучулардын билимин тереңдетет.

Бардык эле элдердин оозеки чыгармачылыгында жомоктор анын негизги бөлүгүн түзөт. Жомоктор – бул элдик чыгармачылыктын нукура эстелиги. Алар элдин мүнөзүн, психологиясын, турмуштагы орундарын чагылдырат. “Жомок аркылуу бизге элдин миң жылдык тарыхы ачылат” – деп орус окумуштуу В.П. Аникин белгилеген [12].

Көп маданияттуулукка тарбиялоонун каражаты катары жомоктордун өзгөчө баалуулугу, алардын элдик маданияттын ажырагыс бир бөлүгү болгону, ошол элдин өзгөчөлүгүн, маданиятын, үрп-адаттарын, моралдык принциптерин чагылдыргандыгы, элдин жашоо-турмушундагы окуяларды жана улуттук өзгөчөлүктөрүн камтыганы менен аныкталат. Ар бир элдин жомокторунда жалпы адамзатка тиешелүү темалар жана ойлор, бөтөнчө улуттук өзгөчөлүктөр камтылат. Жалпысынан бул жанр тиги же бул элдин салттык өзгөчөлүктөрүн, диний ишенимин, идеалдарын, максаттарын, ал түгүл тарыхый жолунун маанилүү доорлорун чагылдырат [220].

Ошондой эле, жомоктор аркылуу балдарды адептүүлүккө чакырган төмөнкү касиеттер өздөштүрүлөт: патриотизм, чынчылдык, аракетчилдик, адилеттүүлүк, кыйышпас достук ж.б. Жомоктор балдарды интеллектуалдуулук жактан да өнүктүрөт. Балдар жомокторду чет тилинде окуп баштаганда, алар

ушул эле жомокторду мурун эне тилинде окугандыгы үчүн алардын мазмунун жакшы эле түшүнүп калышат. Бул болсо алардын аналитикалык ой-жүгүртүүсүнүн өсүшүнө алып келет. Жомоктор окуучунун сөз байлыгын, коммуникативдик жана чыгармачылык жөндөмдөрүн да өнүктүрөт. Н.Н. Ажмякованын изилдөөсүндө жасалган экспериментте жомок өсүп жаткан баланын дүйнөнү таанып-билүүсүнүн өзгөчө бир формасы болгону жана окуу процессинде элдин салттык өзгөчөлүктөрү, адеп-ахлагы, баалуулуктар системасы, дүйнөгө болгон көз караштары жөнүндө маалыматтар бала тарабынан жеңил кабыл алынышы далилденген. Макал-ылакаптар болсо бир улуттун ички дүйнөсүнүн жана тилинин өзгөчөлүгүн түшүндүргөн каражат. Аларда элдин таанып-билүү тажрыйбасы, анын этикалык, коомдук-эстетикалык, көркөм жана тарбиялоочу идеалдары сакталат. “... макал-ылакаптар ... түбөлүктүү баалуулук, алар маданияттын өзгөчөлүктөрүн толук чагылдырган элдик акылмандыктын белгиси” [6].

Макал-ылакаптарда, негизинен, адамдын жүрүм-туруму этикалык жактан бааланган, реалдуулуктун бардык жактары ичине камтылып, өз ара көп маданияттуу баалуулуктарды түзгөн. В.И. Даль өзүнүн жыйнагында макал-ылакаптарды төмөнкүдөй баалаган: “... бул элдин акылмандыгы жана ойлору, бул инсандын үшкүрүүсү, ыйлоосу жана шайырлануусу, кайгыруусу жана алаксуусу; бул элдин акылынын түсү, ... бул элдин турмуштук чындыгы ...” [73].

Алар эл тарабынан жаратылган, алар оозеки сүйлөшүүлөрдү кооздогон, айтылган ойду ырастаган жана күчөткөн, бир айтылган сөздү же жасалган ишти бекемдеген каражат болгон.

Кыргызча жана англисче макал-ылакаптарды анализдеп чыксак, алардын окшош маанилери ар кандай образдар аркылуу берилгендигин көрө алабыз. Бул болсо элдин менталитетинин өзгөчөлүгүн көрсөтөт. Мисалы, “мышык колкап менен чычканды кармай албайт” (a cat in gloves catches no mice) – “аракет кылсаң, берекет болот”; “чакада бир тамчы” (a drop in the bucket); “жаңы лорддор, жаңы мыйзамдар” (new lords, new laws) [151]. Демек, окуучуларга көп

маданияттуу билим берүүдө чет тилдеги макал-ылакаптарды эне тилдеги макал-ылакаптар менен салыштыруу усулу да маанилүү роль ойнойт.

Көп маданияттуу билим берүүнүн мазмунуна жаңылмачтардын, ар кандай ырлардын киргизилиши окуучулардын маданий билимдерин тереңдетет, анткени, алардын жардамы менен балдар үйрөнүп жаткан чет тилдин дүйнөсүнө тереңирээк кире алышат.

Н.Н. Ажмякова, В.В. Виноградова, И.С. Гарамова, Г.С. Трофимов окуучулардын интеллектуалдуу өсүп-өнүгүшүндө фольклордун чоң роль ойногонун айтышат. Алар чет тилде сүйлөшүшөт жана жаңы грамматикалык конструкцияларды үйрөнүшөт, сөз байлыгын кеңейтишет. Уйкаш тексттер окуучулардын эсинде көпкө чейин сакталып калат, тамашалуу тексттер балдардын көңүлүн көтөрөт, алар оңой өздөштүрүлөт жана эмоционалдуу кабыл алынат.

Чет элдик маданиятты элдик музыканы үйрөнбөстөн өздөштүрүүгө мүмкүн эмес. Элдик музыка элдин дүйнөгө болгон көз караштарын, сезимин, ойлорун жана көркөм элестерин чагылдырат. “Элдик музыка – муундан муунга өтүп жаткан маданият, элдин күнүмдүк жашоону идеалдаштырган дүйнөгө карата болгон эстетикалык мамилеси” [71].

Чет тилиндеги элдик ыр өзүнүн белгилүү мазмуну жана обону менен өсүп келе жаткан жаш муундун тарбияланышында жана ал элдин салттарын мурас катары кабыл алуусунда чоң роль ойнойт. Элдин көп жылдык тарыхы жана жашоосу “ырларда чагылдырылат” [214]. Окуучулар чет тилиндеги ырлар менен таанышканда алардын лексикалык түзүлүшүн, идиомаларын, туруктуу сөз айкаштарын жана обондук интонациясын жакшыраак үйрөнүшөт.

Музыкада көп маданияттуулуктун өзгөчө баалуулугу бар. Окуучулар музыкалык маданияттын көп түрдүүлүгү жана чет өлкөнүн салттары менен таанышышат, чет элдик музыканы өздөрүнүн элдик музыкасынан айырмалап кабыл алууну үйрөнүшөт.

Көп маданияттуу билим берүү процессинде жогоруда келтирилген окуу материалдарынын колдонушу окуучуларды чет тилдин маданияты менен

тааныштыруу процессин балдар үчүн кызыктуу жана жагымдуу кылат, чет элдик маданиятты кабыл алуу үчүн эмоцияларды жаратат.

Жыйынтыктап айтканда, элдик ырлар өспүрүмдөрдүн тарбияланышында өтө баалуу мааниге ээ. Алардын мазмуну, обону окуучуларды эстетикалык жактан тарбиялайт, достукка, боорукердикке, коллективизмге, толеранттуулукка үйрөтөт.

Ар бир элдин маданиятын түзгөн негизги компоненттердин бири – салттар болуп эсептелет. Алар үрп-адаттар жана салттык майрамдар аркылуу бир муундан кийинки муунга өтүп келе берет.

В.Д. Седыхдын ою боюнча, “салт – бул өзгөчө коомдук кубулуш, бир муундан кийинки муунга өтүү кыймыл-аракеттеринде, үрп-адаттарында жана адамдар ортосундагы мамилелердин принциптеринде жана нормаларында чагылдырылган коомдук карым-катнаштардын өзгөчө бир формасы” [189].

Салттык майрамдар – бул маанилүү окуялардын, салттардын, салтанаттардын жана диний аземдердин жыйыны. Алар элдердин экономикалык, коомдук, диний жана руханий жактан өнүгүшүнө шарт түзөт, элдин дүйнөгө болгон көз караштарынын, ушул улутка таандык болгон жашоонун философиялык жактан түшүнүгүнүн көрсөткүчтөрү болот.

Н. С. Костоусов майрамдын мааниси көп түрдүү экендигин, анткени ал жашоонун салтанаттуу түрдө жаңылануусунун көрсөткүчү, коммуникативдик жана башкаруучу роль ойной ала тургандыгын, эмоционалдык-психологиялык, идеологиялык жана адеп-ахлак жактан тарбиялоочу функцияларды аткаргандыгын белгилеген. Ал “Майрам” түшүнүгүн изилдеп чыгып, ага төмөнкүдөй аныктама берген: майрам – бул ар бир адамдын жана жалпысынан бардык коомдун жашоосун чагылдырган өзгөчө көп түрдүү коомдук кубулуш. Майрамдар дүйнөнүн бардык элдеринде бар. Байыркы заманда алар инсандардын маданиятынын алгачкы формаларынын бири болгон. Майрам – коомдун коомдук жашоосунун органикалык компоненти болуп, ал адамдардын жашоосун тендеген, ар бир инсанды психикалык жактан бошоткон,

эмоционалдык басымдуулук кылган көпчүлүктүн эркин башкаларга жайылткан каражат болуп саналат [113].

Элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү, салттык майрамдар, үрп-адаттар – тил аркылуу чагылдырылган элдин жалпы маданиятынын ажырагыс бир бөлүгү.

Жомоктор, элдик ырлар, поэзия, жаңылмачтар, культурологиялык фактылар аркылуу окуучулардын үйрөнүп жаткан чет тилинин маданиятына кызыгуусу артат, чет элдердин кээ бир салттары менен таанышышат жана чет өлкөлүк жаштар жөнүндө билгилери келишет. Мунун бардыгы өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү үчүн чет тилди үйрөтүү процессинде бул материалдарды колдонуунун маанилүүлүгүн көрсөтөт. Анткени, бул материалдар окуучуларга жалгыз гана чет элдин жашоо мүнөзү, маданияты жөнүндө маалымат бербестен, ал көп маданияттуу мамилеге катыша алган, толеранттуу инсанды тарбиялоого шарт түзөт.

Билим берүү процессиндеги жүргүзүлгөн байкоолор өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда ар кандай оюн усулун колдонуу натыйжалуу экендигин көрсөтөт.

Усулдук адабияттарда көп сандагы оюндардын сюжеттери, оюн аркылуу окутуунун жалпы педагогикалык аспектилери каралган. Бирок, сабак учурунда оюнга болгон мамиле ачык, так мааниге ээ эмес. Мектеп окуучуларын оюндан четтетип койгонго болбойт, бир гана кичинекей балдар гана эмес чоңдор деле ойношот. Буга мисал катарында чоң адамдар өзүн-өзү унутуу менен кумар оюндарын, стадиондо, сахнада, телешоудо ж.б. ойношот.

Демек, оюн миллиондогон чоңдордун жашоо образына айлангандыгын факт катарында кароого болот. Ал эми, турмуштун зарылдыгы жана өнүгүү шарты болгон оюндарга балдар жана алардын ата-энелери анчалык деле көңүл бурбай келишет. Бул маселе дүйнө жүзүндөгү адис-психологдордун жана педагогдордун тынчын алууда. Мунун себеби, кийинки убактарда оюндардын сапаты жана мааниси да өзгөргөн.

Анткени, мурдагы оюндар өз кызыктуулугун жоготуп механикалык, компьютердик жана электрондук оюндардын көбөйүүсүнөн улам агрессивдүүлүк, жекече өз алдынчалуулук мүнөз күч алса, өз учурунда чоңдор оюндарды ойлоп табышат. Андан соң, өздөрүнүн керектөөлөрүнө, баамдап билген каалоолоруна жараша пайдаланышат да, ал оюндар балдар үчүн жөн гана оюнчук эмес, маданий мурас катары балдарга чоң жана татаал дүйнөнү өздөштүрүүгө, адамдар менен баарлашуу жана мамилелешүү мыйзам ченемдүүлүктөрүнө үйрөтөөрүн унутуп коюшат. Төмөндө сунуш кылынган оюндун түрлөрү өспүрүм курактагы окуучунун көп маданияттуу жүрүм-турумдарын калыптандырууда белгилүү деңгээлде таасирин көрсөтө тургандыгын байкоого болот.

Мисалы, “Менин атымдын тарыхы” аттуу оюнду уюштурганда окуучуларды топторго бөлүү аркылуу ишенимдик баарлашуу, жалпы топтук талкуулоо, иш учурунда партнерлордун эрежелерин кабыл алуу сыяктуу карым-катнаштар калыптанат. Бул усулдарды колдонуу менен окуучуда төмөнкүдөй сапаттарды калыптандырууну камсыз кылууга болот:

- субъект менен байланышка баруу жана аны менен жакындашуу же колдоо көрсөтүү жөндөмдүүлүгү;
- көп маданияттуу сезимталдуулукка жетишүү;
- бир нерсени угуу жөндөмдүүлүгү жана ага карата аракетке келүү;
- жоопкерчиликти өз мойнуна ала билүү жөндөмдүүлүгү;
- өз атынын тарыхына, үй-бүлөсүнүн тарыхына өзүнүн жана башка элдердин маданиятына кызыгууларды калыптандыруу сыяктуу сапаттар калыптанат;

Мындан тышкары “Биз кандайбыз”, “Маданий муз тоо” – оюндары аркылуу төмөнкүдөй компетенцияларды калыптандыруу:

- топ ичинде көп түрдүүлүктү таануу жана аны турмуштук тажрыйбаларда колдонуу;
- социалдык карым-катнаш жаштарды, катышуучуларды бириктирип турган белгилердин көптүгүн түшүнүү жана кабыл алуу;

- айырмачылыктарды таануу жана аларды кабыл алуу;
- этникалык жана маданий окшоштуктарды башка адамдардын этномаданияттык окшоштуктарын баалуулук катарында таанып билүү;

“Сабырдуу (толеранттуу) адам”, “Мага окшобогон достор” аттуу оюндарын дискуссия жана таблицалар менен иштөө методун колдонуу менен төмөнкү компетенцияларды калыптандырууга жол ачылат:

- сабырдуу инсандын негизги сапаттарын анын мүнөзүн таанып билүү жөндөмдүүлүгүн;
- өзүнүн сабырдуулугунун деңгээлин баалай билүү жөндөмдүүлүгүн ;
- өзүн курчап турган чөйрөнүн деңгээлинде көп түрдүүлүктүн баалуулугун аңдап билүү жөндөмдүүлүгү;
- адамдын инсан катарында калыптануусунун өзгөчөлүктөрүнө карата сезимталдык мамиле кылуу;
- мамилелешүү ыктарынын өнүгүүсүн калыптандыруу;

“Фразалар”, “Торчо”, “Түрдүү көз караштар торчосу” оюндарын карточкалар менен иштөө методун колдонуп төмөнкүдөй компетенцияларды калыптандырууга болот:

- стереотиптердин жаратылышын түшүнө билүү жана этномаданий стереотиптердин келип чыгууларын аңдап билүү;
- стереотиптерге дуушар болгон адамдардын абалын түшүнө билүү;
- чоочун же башка адамдарга карата болгон мамилелерде стереотиптердин жаңылыштуулугун таануу, аларга карата сын көз карашта болуу;
- этникалык жана маданияттык стереотиптерге карата толеранттуулукту көрсөтө билүү жөндөмдүүлүктөрүн калыптандырууга жетишүүгө болот.

Чет тилдерин окутуу процессинде окуучулардын психологиялык маанайын байкоо жана ар кандай кырдаалдардан чыга билүүгө үйрөтүү максатында “Четтетүү”, “Колдоо топтору” оюндарын жүргүзүү аркылуу төмөнкүдөй компетенцияларды калыптандырууга болот:

- четтетүүнүн маанилүүлүгүн түшүнө билүү;

– четтетүү механизмдин кызыкчылыгы четке кагылган адамдарды, элдерди мүнөздөөнүн негизинде түшүнө билүү;

– жалпы катышуучулардын кызыкчылыктарын эске алуу менен чечим кабыл алууга негизделген тажрыйбаларды калыптандыруу;

– эмоционалдык ортоктоштукту калыптандыруу.

Ал эми, “Эң бийик мунара” оюну менен топтордо иштөө көндүмдөрүн калыптандыруу, ийгиликтүү байланыштарды куруу аркылуу төмөнкүдөй компетенцияларды калыптандырууга жетишүүгө болот;

– кызматташууга жана өз ара аракеттенүүгө багытталган окуучулардын жүрүм-турумдарынын өнүгүүсү;

– топ ичинде өз ара аракеттенүүнүн социалдык байланыштарын күчөтүүсү;

– топто иштөөнүн артыкчылыктарын таанып билүү;

– айланадагы адамдар менен мамилелешүү стилин түшүнүү менен кабыл алуу;

– чыгармачыл баарлашууну түзө билүү жөндөмдүүлүктөрү;

– окуучуларда өз ара маданий аралык түшүнүктөрүн байытуу;

“Чондор жана кичинелер” оюну менен өзүн чоң же кичи топторго тиешелүү экендигин эмоционалдык деңгээлде сезе билүү аркылуу төмөнкүдөй компетенциялар калыптанат:

– чоң жана кичи топторун айырмачылыктарын таануу;

– бир да топко кошулбай калган адамды абалын түшүнүү;

– окуучуларда чоң топтордун кичи топторго колдоо көрсөтүү ниетин калыптандыруу.

Өспүрүмдөрдүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу принциби. Адам жашоосундагы эң маанилүү учур – бул адамдын өзүн-өзү түшүнүүсү, өзүнүн личностунун тибин аныктоосунун негизинде өзүнүн өнүгүү моделин тандоо.

Түрдүү темпераменттик типтеги жана мүнөздөгү окуучуларды тарбиялоодо жогоруда көрсөтүлгөн оюн методдорун колдонуу адамдын

интеллектуалдык деңгээлинин жана акыл-эстик өзгөчөлүктөрүнүн учур талабы менен айкалышуусуна жардам берет.

Сабактын мугалим тарабынан туура уюштурулуусунун негизинде көпчүлүк учурларда холерик темпераментиндеги окуучуларда ачык, туруктуу көңүл бурууну байкайбыз. Мындай окуучуларда көңүл бурууну уюштурууда аларды кызыктуу иш менен алектентүү, өздөштүрүлүп жаткан суроого өзгөчө басым жасоо маанилүү.

Сангвиник темпераментиндеги окуучулардын сабакка көңүлүн бурууда аларга алдын ала өтүлгөн материал боюнча суроо берүү натыйжалуу келет.

Флегматик темпераментиндеги окуучулар жаңы материалды өздөштүрүүдө тездик, тапкычтык талап кылынган учурларда мугалимдин оюн баамдап билүүгө жетишпей калышат. Мындай учурларда материалды жай темпте баяндоо жана жаңы материалдын өздөштүрүлүшүн текшерүү керек.

Сабак учурунда өз алдынча иштердин аткарылуусу ар кандай темпераменттеги окуучуларга жекече мамиле кылуудан көз каранды болот.

Холерик темпераментиндеги окуучуларда көпчүлүк учурларда кездешкен кыйынчылыктарды жеңүүдө чыдамкайлык жетишсиздик кылат. Мындай кыйынчылыктарга карабастан окуучулардын жүрүм-турумдарында тең салмактуулукту сактоого, ишти аткарууда тырышчаактык жана чыдамкайлык сапаттарынын өнүгүүсүнө түрткү берүү керек.

Кээ бир сангвиниктик темпераменттеги окуучулар ишти аткарууда сырткы таасирлерге көп алагды болушат же аны өтө тез, шашып аткарышат.

Бул өз учурунда болтурбай коюуга мүмкүн болгон каталарга, жаңылыштыктарга алып келет. Мындай окуучуларды өзүн-өзү тарбиялоосуна үйрөтүү зарыл.

Адатта меланхолик окуучулардын көңүл буруусу туруксуз абалда болот анткени, бала өз күчүнө, билимине ишенбейт жана көп шектенет. Бул учурда мугалим сабактын башталышынан аягына чейин балада өзүнө ишенүү сезимин колдоого же жетекетөөгө алуусу шарт.

Материалды оозеки суроо жана билимдерди бышыктоо учурунда меланхоликтердин эмоционалдык абалына көңүл буруу керек. Кээ бир мугалимдерде окуучулар ыкылас коюп жооп бергенче чыдамкайлык менен күтүүгө күчү жетпей калат.

Ар бир темпераменттин оң жана терс касиеттерин табууга болот. Темпераменттин мындай касиеттери меланхоликте – түнттүк жана уялчаактык; флегматикте – адамдарга, өзүн курчап турган чөйрөгө карата көңүл коштук; сангвиникте – баш аламандык, туруксуздук; холерикте – чечим кабыл алууда шашылгандык же чабалдыкка жол берүү катарында байкалат.

Алгач темпераменттин бардык типтери үчүн окуу-тилдик жагдайларды жана ар бир окуучуга ролдорду туура тандап алуу үчүн жагымдуу психологиялык шарт түзүү өтө маанилүү. Чет тилдерин окуп үйрөнүүдө темпераменттин типтеринин мааниси чоң.

Холериктер жана сангвиниктер тилдерди окуп үйрөнүүгө жакын башкача айтканда шыктуу келишет, сөзсүз түрдө алардын жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү да чоң мааниге ээ.

Меланхоликтер жана флегматиктер да тилдерди өздөштүрүүгө ийкемдүү келишет ал үчүн алардан көп убакыт жана көп аракет жумшоо талап кылынат.

Мугалим тарабынан оюн методдорун колдонуусу билим берүү жана окутуу процессинин ырааттуу жана натыйжалуу түрдө ишке ашырылуусун камсыз кылуу менен биргеликте окуучулардын жогорку таанып билүү кызыгуучулуктарын арттырууга жетишүү алардын окуу, проектик, изилдөөчүлүк ишмердүүлүктөрүнөн күтүлүүчү жекече керектөөлөрүнө дал келген инсандык сапаттарын, адеп-ахлактык мүдөөлөрүн, баарлашуу баалуулук багыттарын калыптандырууга жетишүүгө боло тургандыгын көрүүгө болот. Бул маселелерди практика жүзүндө ишке ашырууда колдонулуп жаткан окуу программасынын мазмуну негизги орунда турат.

Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо иштерин илимий жолго салуу максатында азыркы учурда кыргыз тилинде окутулуп жаткан жалпы билим берүүчү мектептердеги окуу жүктөмдөрү

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жалпы орто билим берүү стандартынын негизинде түзүлгөн окуу программаларын анализдөөгө негизделди.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, жалпы билим берүүчү мектептердеги окуу жүктөмдөрүн болжолдуу бөлүштүрүү 1–7-класстар үчүн мамлекеттик компонентке 90%, мектептик компонентке 10% бөлүнөөрү Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жалпы орто билим берүү стандартында көрсөтүлгөн. Ал окуу программасында 5–7-класстарда англис тили сабагы бир жумага эки саат, бир айга 8 саат, бир жылга 68 саат өтүүгө пландаштырылгандыгы белгилүү [125].

Мына ушул программага ылайык, биз изилдөө жүргүзгөн Баткен шаарындагы В.И.Ленин, А.Имаров (кызыл топу) атындагы №3, Баткен районуна караштуу “Бужум”, Э. Эркебаев атындагы орто мектептерде колдонулуп жаткан окуу китептери 5-класстар үчүн Н.П. Ким тарабынан иштелип чыккан.

Бул окуу китебинин мазмунунда мектеп (school), жаңы сөздөр менен иштөө (working with new words), жаңы сөздөрдү колдонуп жөнөкөй жана суроолуу сүйлөмдөрдү түзүү (making positive and question form of sentences by using new words), жаныбарларды, үй айбанаттарын сүрөттөө (describing animals, domestic animals), китептеги сүрөттөргө карата жөнөкөй жана суроолуу сүйлөмдөрдү түзүү (making positive and question form of sentences using pictures in the book), үй-бүлө, шаарлар, сандар, мектеп, биздин класс, жыл мезгилдери, китептер (also texts about families, cities, numbers, school, seasons, books), тууралуу камтылган кыска тексттер берилип, ал тексттерди түшүнүктүү кабыл алууга карата көнүгүүлөр аз берилип калган. [100].

6-класстар үчүн англис тили окуу китеби Н.П. Ким тарабынан иштелип чыккан. Бул окуу китебинин мазмунунда тыбыштар алардын жазылышы, айтылышы, (sounds their writing and spelling), мектеп (school), жаңы сөздөр менен иштөө (working with new words), күндөр (days), спорттук оюндар (sport games), айыл (village), шаарлар (cities), Лондон (London), Бишкек (Bishkek),

биздин үй-бүлө (our family), тамактар (foods), каникул (holiday), Кыргызстандагы кыш (winter in Kyrgyzstan), Улуу Британиядагы кыш (winter in Great Britain), зоопаркта (at the zoo), сандар (numbers), жаратылыш (nature), Англиядагы мектептер (schools in England), Бишкектин тарыхы (story of Bishkek) камтылган кыска тексттер берилип, ал тексттерге карата аткарылуучу көнүгүүлөр өтө аз берилип калган [101].

7-класстар үчүн англис тили окуу китеби А. Юсупова, Н. Мараш-Оглы, А. Шакирова, Ж. Набиевдер тарабынан иштелип чыккан. Бул окуу китебинин мазмунунда жайкы каникул (summer holiday), мектептеги жашоо (school life), үй-бүлө (family), китептер (books), китепкана (library), китеп дүкөнү (book shop), тамак-аш (meals), Американын тамактары (American foods), дүкөн (shop), спорт (sport) сыяктуу тексттер камтылган [218].

Жогорудагы жалпы билим берүүчү орто мектептердеги 5-7-класстардагы англис тили окуу китептерин анализдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, аталган окуу китептеринде окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого, улуттар аралык мамилени баалоого, көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашууга, улуттук баалуулуктарды, нарктуулуктарды сактап, өнүктүрүүгө карата маалыматтар жетишсиз экендигин көрүүгө болот.

Ошондуктан, өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча кошумча окуу программасын иштеп чыгып, практикага сунуштоо зарылдыгы жаралат.

Ошондой эле, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жалпы орто билим берүү стандартында мектептик компонент боюнча өтүлүүчү сабактар кандайдыр бир зарылдыктардан же муктаждыктардын улам, жалпы билим берүүчү мекемелер тарабынан иштелип, окуучулар жана ата-энелер менен макулдашылган тариздеги окуу программасы менен окутуулары көрсөтүлгөн [125]. Мына ушундан улам, учурдун талабына ылайык иштелип чыккан окуу программасын практикага сунуштап, колдонуу мүмкүнчүлүгүн пайдаланып, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу, көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашып жашоого үйрөтүү менен өлкөбүздөгү билим берүүнүн абалын

ааламдашуу шартындагы атаандаштыкка туруштук бергидей деңгээлде болуусуна жана бул маселелердин чечилүүсүнө салым кошууга боло тургандыгы анык болуп турат. Бул жараян чет тилин окутууда иш жүзүнө ашырылат. Анткени, чет тилинде эркин пикир алышууга мүмкүнчүлүк түзүлгөндө өспүрүмдүн эс-акылы дагы өнүгөт, жаңы нерсени окуп-түшүнүүгө жана окуган тексттерин өз сөзү менен айтып берүүгө умтулуусу күчөйт. Бул учурда баланын өзгөчө логикалык ой-жүгүртүүсү да, сүйлөшүүсү да өнүгөт жана татаалдашат. Өспүрүмдүн абстракттуу нерселерди түшүнүү жөндөмү да өсөт. Ал өз алдынча ой жүгүртүүгө, өз көз караштарын жактоого жана өз алдынча проблеманы чечүүгө умтулат. Ал кайсы бир тармакты тандап алып, ага болгон “кесиптик кызыгуулары” да өсөт. Аны ишке ашыруу үчүн мугалим чет тилди үйрөтүү процессинде чет тилинин жана эне тилинин маданий көрүнүштөрү тууралуу кеңири маалымат берүүсү жана окуучу алар жөнүндө мугалимге чет тилинде кайрадан айтып берүүсү керек. Ошондой эле, окуучулар өз ойлорун чет тилинде жактоосуна көнүктүрүү үчүн чет тилинде дебат, дискуссия, оюндарды уюштуруу максатка ылайык келет. Чет тилди үйрөнүү процесси окуучунун эне тилинин негизинде жүргүзүлөт, чет тилди эне тили менен салыштыруу аркылуу окуучунун ойлоо же ой-жүгүртүүсү (анализдөө, синтездөө, ойлонуу, салыштыруу ж.б.) өсөт.

Илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй, инсандардын терең, туруктуу кызыгуулары өспүрүм куракта эле пайда болуп, айлана-чөйрөгө аң-сезимдүү, активдүү мамилеси түзүлөт, чыгармачыл ой-жүгүртүүсү өнүгөт. Ошондой эле, өспүрүмдөр ийкемдүүлүк, татаалды жөнөкөйлөштүрүп түшүндүрүү жана дедуктивдик ой-жүгүртүү жөндөмдөрүнө ээ болушуп, башка инсандарга өзгөчө өз теңтуштарына болгон сезимдери күч алып, адамдар арасындагы ар кандай проблемаларды чечүүгө умтулуусу артат.

Сабактар өспүрүмдүн өз алдынча ой-жүгүртүүсүн камсыз кылышы керек жана анын абстракттуу ой-жүгүртүү, анализдөө, синтездөө, салыштыруу, айтып берүү, корутунду чыгаруу жана далилдөө жөндөмдөрүн өнүктүрүшү керек.

Бирок, өспүрүмдөрдүн баары “далилдөө аркылуу ой-жүгүртө алышат” деп айта албайбыз. Мисалы, чет тилди үйрөтүү процессинде окуучулардын далилдөө жолу менен ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүү үчүн окуучуларды эки топко бөлүп, талкуу жараткан бир теманы берип же маселе коюп, ошол тема боюнча чет тилинде дискуссияларды жүргүзгөндө гана, окуучулар сабакка активдүү катышып, алдын ала даярданып, чет тилинде далилдүү маалыматтарды таап келип, аларга таянып өз пикирлерин тастыктай алышат.

Окуу процессинде окуучунун активдүү болуусу үчүн мугалим окуучуга анын өз алдынча жана критикалык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүү боюнча башка жолдорду жана формаларды да көрсөтүшү керек.

Өспүрүм куракта инсандын активдүү жана чыгармачыл түрдө өз алдынча ой-жүгүртүүсү пайда болот. Психологдордун айтуусу боюнча “өспүрүм куракта мындай жол менен ой-жүгүртүүнүн өнүгүшү үчүн абдан ыңгайлуу шарт түзүлөт”. Мугалим өспүрүмдүн өз алдынча чыгармачыл түрдө ой-жүгүрткөнүн дайыма колдоп туруусу керек. Ал үчүн мугалим аларга түрдүү объекттерди өз алдынча салыштыруу, алардын окшош жана айырмалуу жактарын табуу жана жалпылаштыруу, корутунду чыгарууга багытталган көнүгүүлөрдү бериши керек. Ошондо өспүрүм кандайдыр бир проблема же маселе пайда болгон учурда өз алдынча активдүү ой жүгүртө баштайт.

Ошондуктан, мугалимдер сабактарда түрдүү проблемаларды (суроо берүү, маселе коюу, формулаларды жана эрежелерди өз алдынча чыгаруу ж.б. аркылуу) жаратышы натыйжалуу жыйынтыктарды берет.

Ошондой эле, массалык маалымат каражаттарында жарыяланган тексттерди окуу, радио жана теледеги дикторлордун, билим берүү программаларынын алып баруучуларынын, актерлордун, илимпоздордун кебин угуу аркылуу чет тилди өздөштүрүүгө болот. Ошондой эле, өспүрүм өзүнө пайдалуу адабияттарды, телерадиоберүүлөрдү тандап алуусу, маалыматты жеңил кабыл алууга жардам берет.

Мугалим өспүрүмгө компетенттүү жана чет тилдик маданияттын үлгүсүн алып жүргөн адам катары кабыл алынышы, ага карата өспүрүмдөгү сыйлоо,

урматтоо сезимин жаратат. Эгер мугалим лингвист болбосо, ал окуучуларга тилдин бардык сырларын ачып бере албайт. Бирок, ал окуучуларга маданияттуу сүйлөгөндү, чет тилдин мүмкүнчүлүктөрүн таанып-билүүнү үйрөтүүгө сөзсүз мажбур болот.

Ошентип, жогоруда көрсөтүлгөн принциптерге жана чет тилин окутуудагы алдыңкы тажрыйбаларга таянуу, өзгөчө ыкмаларын кеңири колдонуу өспүрүмдөрдүн психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, англис тилин окутуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун натыйжалуулугун арттырууга болот.

Ошентип, изилдөөнүн максатына жана чет тилин (англис тилин) окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалын, деңгээлин жана принциптерин изилдөө усулдарын ачыктоо милдетине ылайык билим берүүнүн мазмунун кеңейтип, көп маданияттуулукка тарбиялоонун, компоненттерин жана жолдорун аныктап, азыркы учурдагы окутулуп жаткан окуу программасына кошумча окуу программаларды иштеп чыгууга түрткү болду. Сунушталып жаткан программанын мазмуну аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмунун өркүндөтүүгө, улуттар аралык мамиленин абалын жакшыртып, окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашып жашоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү – биздин изилдөөбүздүн өзөгүн түзгөн негизги маселе болуп эсептелет.

2.3. Чет тилин окутуу аркылуу өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун модели, компоненттери жана педагогикалык шарттары

Кыргыз Республикасынын аймагында 80ден ашуун улуттун өкүлдөрү жашагандыктан, ар бир жаш муундун жүрөгүнө мекенчилдик, улутмандык сезимди орнотуу менен көп улуттуу мамлекеттин жараны экендиги жөнүндөгү көз карашты калыптандыруу учурдагы негизги маселелердин бири болуп саналат. Бул багытта жаш муундарды кыргыз элинин, кыргыз улутунун тарыхый, маданий баалуулуктарын сактоо, өнүктүрүү менен башка улуттун маданий баалуулуктарын сыйлоого үйрөтүү негизги орунда тураары анык болуп турат.

Аталган маселелерди талапка ылайык чечүү жана өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоо процессин толук ишке ашыруу максатында моделдештирүү усулун колдонуу менен атайын модель иштеп чыктык. Бул модель өспүрүм курактагы окуучуларга көп маданияттуу билим берүү, чет тилин өздөштүрүү аркылуу аларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттарын камсыз кылууга багытталган. Иштелип чыккан педагогикалык модель чет тилин окутуу методологиясынын негизинде түзүлгөн жана анын максаты – өспүрүмдөргө көп улуттуу маданияттар жөнүндө билим берүү аркылуу аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо. Мындай моделдин негизги компоненттери катары окутуунун принциптери, мазмуну, усулдары кирет. Моделдин негизги компоненттерин түзүп турган принциптер, мазмун жөнүндө алдыдагы бөлүмдөрдө кеңири сөз болгондуктан, бул жерде окутуунун жолдоруна, уюштуруу формаларына токтолууну чечтик. “Метод” деген сөз (латын тилинен кирген) “коюлган максатка жетүүнүн жолу” дегенди билдирет.

Моделде окутуу процессинде колдонулган жана өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүгө шарт түзгөн усулдар каралат:

- теориялык маалыматтарды анализдөө усулдары;
- практикалык усулдар (чыгармачылык жана көркөм өнөрчүлүк иш аракеттерин уюштуруу);
- моделдештирүү усулу;
- салттык-педагогикалык усулдар;
- педагогикалык эксперимент усулу;
- көрсөтмөлүүлүк усулу (видеопрезентацияларды көрсөтүү);
- шыктандыруу усулу (оюндар);
- педагогикалык коллективди үйрөнүү усулу;
- текшерүү усулу (оозеки текшерүү, сурамжылоо жүргүзүү, тесттер).

Бул окутуу усулдары окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө карай колдонулушу жана алар жеке инсандын кызыкчылыгын да көздөшү зарыл.

Аталган усулдардан көрсөтмөлүүлүк усулу (видеопрезентацияларды көрсөтүү), шыктандыруу усулу (оюндар) көп маданияттуулукка тарбиялоодо натыйжалуу жыйынтыктарды берет.

Сабак өтүүнүн көп түрдүү формалары окуучунун чет тилдин маданиятын үйрөнүүгө жана бул предметке болгон кызыгуусун күчөтүүгө жардам берет.

Моделде окутуунун төмөнкү формалары чагылдырылат: Тайпа ичинде, индивидуалдуу, фронталдык, өз алдынча иштөө, роль ойноо оюндары.

Драматизация жана инсценировка (“Turnip” жомогу, “Cats’ City” англис элдик ырларынын негизинде жазылган кичинекей пьеса).

Принциптер, усулдар жана формалар менен бирге уюштуруучу-процессуалдык компонентке окуучуну маданий чөйрөгө “киргизе алган” окутуунун каражаттары да кирет. Элдик педагогиканын каражаттарынын колдонулушу (элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрү, улуттук салттар жана майрамдар) окуучуларга үйрөнүлүп жаткан чет тилинде: ал тилде сүйлөгөн элдин дүйнөгө болгон көз караштарынын өзгөчөлүгү жөнүндө маалымат берет жана дүйнөлүк мейкиндикте өзүн жана өз маданиятын толук идентификациялоого шарт түзөт; аудиовидео материалдарынын, мультимедиа технологияларынын (компьютердик программалардын) колдонулушу чет тилдин чөйрөсүнө “кирүү” эффекттин жаратат, маданий жана тарбиялоочу маалыматтарды берет [71].

Изилдөөнүн предмети – КМТнун педагогикалык шарттары болгондуктан, педагогикалык шарт түшүнүгүн ачыктоону талап кылат. Педагогикалык система белгилүү бир шарттарды эске алганда гана өнүгүп, өз ишмердүүлүгүн жасай алат. Педагогикалык системаны өркүндөтүү, билим берүү процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу маселелерин чечүү үчүн изилдөөдө төмөнкүдөй кыйынчылыктар кездешет.

1. Изилдөөчүнүн “шарт” түшүнүгүн бир тараптуу элестетип алуусу;
2. Педагогикалык шарттын түрдүү классификациялык тайпаларга кирүүсүн тандап алуусу;
3. Белгилүү болгон шарттардын багытын туура эмес түшүнүүсү;

4. Педагогикалык шарттардын начар негизделип тандалуусу.

Шарт түшүнүгүнүн белгилерин жана негизги өзгөчөлүктөрүн түрдүү аспектилерде анализдеп көрөбүз. Изилдөөлөрдүн анализи көрсөткөндөй шарт түшүнүгү төмөнкүдөй аныкталат:

- кандайдыр бир нерсе көз каранды болгон кырдаал;
- ишмердүүлүктө же иш-аракетте кабыл алынган эреже;
- белгилүү бир маселе чечүү жагдайы.

Ал эми, педагогикалык шарттар түшүнүгүн окумуштуулар материалдык мейкиндикте натыйжалуу билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууга өбөлгө болгон каражаттардын жыйындысы катары карайт.

Педагогикалык шарт түшүнүгүнүн негизги өзгөчөлүгү – ал билим берүү, окутуу тарбиялоо процессин түзгөн максатты, мазмунду жана усулдарды, каражаттарды, формаларды өз ичине камтыйт.

Көптөгөн илимий –педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгын жалпылаштыруу менен педагогика илиминин теориясында да, практикасында да педагогикалык шарттардын түрдүү типтери бар. Алар:

1. Педагогикалык уюштуруучу шарттар;
2. Педагогикалык-психологиялык шарттар;
3. Дидактикалык шарттар.

Жогорудагы көрсөтүлгөн педагогикалык шарттардын типтери педагогикалык шарттар түшүнүгүн кеңейтет жана толуктайт. Ошондой эле, педагогикалык процессти ыңгайлуу жана натыйжалуу уюштурууга мүмкүндүк берет. Педагогикалык моделдин негизги компоненттеринин бири педагогикалык шарттар. Биздин изилдөөдө педагогикалык шарттар катары чет тилди үйрөтүү процессинде көп маданияттуу инсанды калыптандырууда таяныч катары колдонулуучу педагогикалык жана психологиялык өбөлгөлөрдүн бирикмесин түшүнөбүз. Бул изилдөө ишинин максатына жетүү үчүн төмөнкүдөй бир канча педагогикалык шарттар аныкталган:

– чет тилин окутуу процессинде КМТнун мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу, окутуу максатынын жана милдеттердин туура

коюлушу, чет тилдин маданиятынын түрдүү компоненттерин комплекстүү түрдө колдонуунун негизинде окутуу процессин уюштуруу. Бул педагогикалык шарт окуу процессинин айлана-чөйрө менен өз ара гармонияда болгонунун негизинде ишке ашат, б.а. коомдук жашоонун маданий, географиялык, тарыхый ж.б. жактары окуу процессинде да чагылдырылышы керек;

– чет тилди үйрөтүү боюнча билимдин мазмунун өркүндөтүү жана окутуу усулдарын оптимизациялоо. Бул педагогикалык шарт окуу материалдарын окуучулардын жашына, китептердин мазмунуна, китептеги тексттердин чыныгы аутенттүү болушуна карай тандоо аркылуу ишке ашат. Окуу материалдары чет тилди үйрөтүү процессин маданий жактан толуктоосу керек.

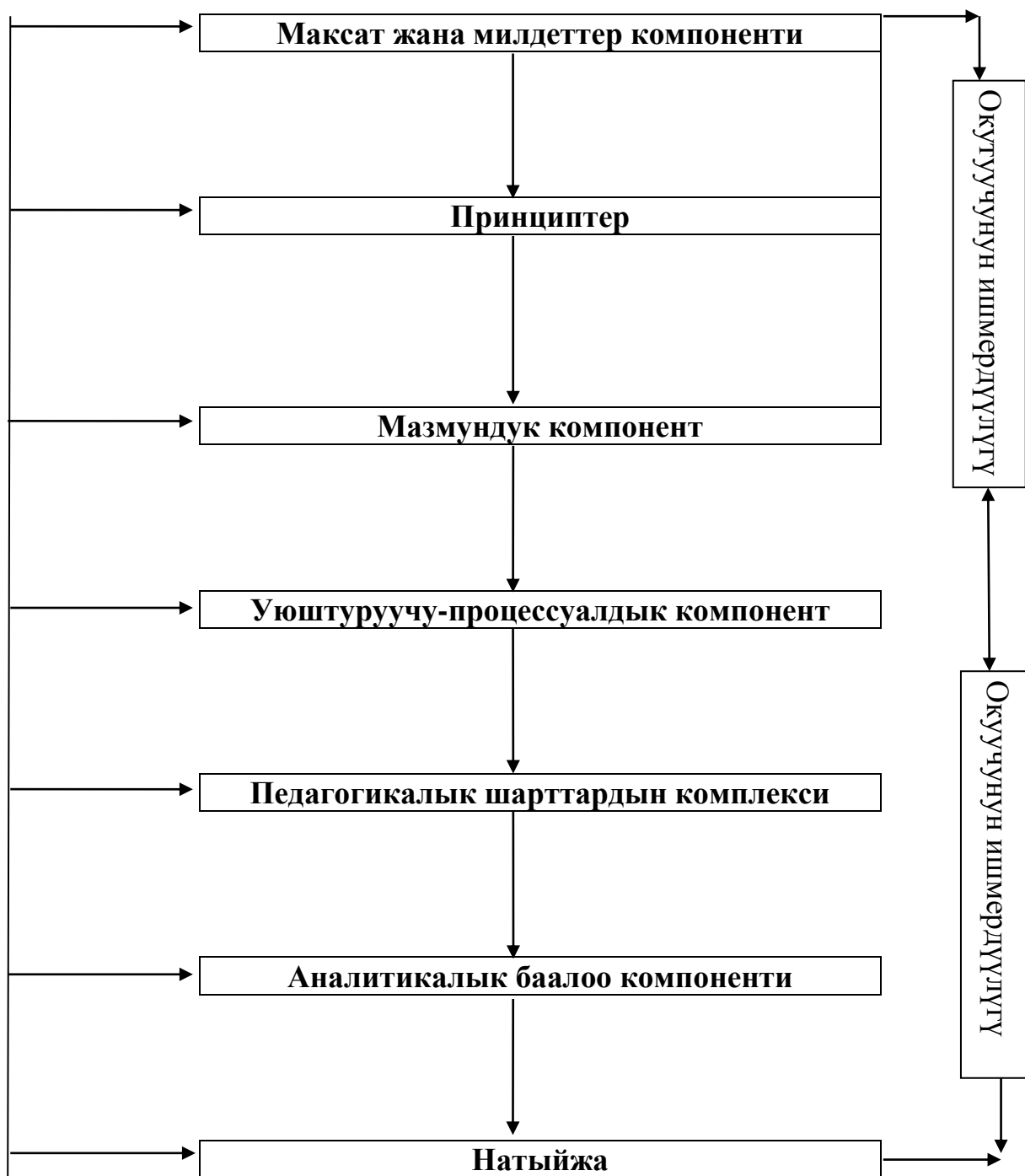
– окутуу процессинде чет элдин маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуу негизинде уюштуруу. Көп маданияттуу билим берүүнүн моделинин натыйжалуулугунун дагы бир көрсөткүчү – аналитикалык баалоо компоненти. Ал өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн натыйжалуулугун көрсөткөн критерийлер (окуучунун чет элдик маданият жөнүндө билимге ээ болуусу, чет элдик маданиятты билеин деп чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу) жана ар кандай деңгээлдер (төмөнкү, орто, жогорку) аркылуу ишке ашат.

Өспүрүмдөрдү чет тилин окутуу процессинде көп маданияттуулукка тарбиялоо максатында иштелип чыккан педагогикалык шарттарга таянуу– бул төмөнкү натыйжаларга алып келди:

- окуучунун чет өлкөлүк маданият жөнүндө билимге ээ болушу;
- окуучунун чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу;
- окуучунун чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылуусу.

Көп маданияттуу модель боюнча анализди жүргүзүү учурунда, биз бул моделдин, бардык мүнөздөмөлөрүн жана компоненттерин бириктирип, чет тилди үйрөтүү процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүдө эффективдүү шарттардын бири боло алгандыгына дагы бир жолу ынандык.

№2.3.1-сүрөт. Чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү менен аларды көп маданияттуулукка тарбиялоо модели.

Мазмундук жана милдеттер компоненти:

Максат- өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо

Милдеттер:

1. Чет өлкөнүн маданияты жөнүндө билимдер топтомун түзүү;
2. Өспүрүмдөрдүн чет тилди үйрөнүүгө умтулуусун күчөтүү;
3. Окуучуларда чет өлкөлүк маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылууну өнүктүрүү

Принциптер:

Аутентика, коммуникативдик багыттоочулук, эне тилди эске алуу, дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк, маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү, мультимедиялык технологияларды колдонуу, көп маданияттуулук принциптери.

Мазмундук компонент:

1. Тил боюнча билимдер (фонетика, лексика, грамматика);
2. Улуттук маданият жөнүндө билимдер (маданий өзгөчөлүктөр, өлкө жөнүндө маалымат);
3. Маданияттар аралык билимдер (маданияттардын айырмалануусу)
4. Чет элдик жарандар менен баарлаша билүү көндүмдөрү

Уюштуруучу-процессуалдык компонент:

Усулдар: Теориялык анализдөө, практикалык усулдар, моделдештирүү, педагогикалык эксперимент, педагогикалык тестирлөө, көрсөтмөлүүлүк, шыктандыруу, текшерүү усулдары

Формалар: тайпа ичинде, индивидуалдуу, фронталдык, өз алдынча иштөө; роль аткаруу оюндары; драматизация жана инсценировка, англис элдик ырларынын негизинде жазылган кичинекей пьеса).

Каражаттар: элдик педагогика (жомоктор, макал-ылакаптар, оюндар); аудио, видеоматериалдар (аудио жана видео кассеттер, DVD дисктер); мультимедиа технологиялар (компьютердик программалар).

Педагогикалык шарттардын комплекси:

1. Чет тилин окутуу процессинде КМТнын мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу

2. Чет тилди үйрөтүү усулдарын, окуу материалдарын мазмун жана аутенттүүлүк жагынан оптимизациялоо;

3. Окутуу процессинде чет элдин маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуу негизинде уюштуруу;

Аналитикалык баалоо компоненти:

Критерийлер: окуучунун чет өлкөлүк маданият жөнүндө билимге ээ болушу; окуучунун чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу; чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылуусу

Натыйжа:

- 1) окуучунун чет элдик маданият жөнүндө билимге ээ болуусу
- 2) окуучунун чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу
- 3) окуучунун чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасоосу

Бул моделде англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн эффективдүүлүгү көп маданияттуу билим берүү боюнча педагогикалык моделдин ишке ашырылышы, окутуу максатынан баштап, көп маданияттуулук жөнүндөгү билимдердин жыйындысын өздөштүрүүсү жана анын натыйжасы катары өспүрүмдөрдөн көп маданияттуулукка тарбияланышын аныктоо критерийлерин камтыган бардык компоненттери чагылдырылган.

Иштелип чыккан модель окуучуларга чет тилдерди, чет элдик маданиятты активдүү түрдө үйрөнүүгө ылайыктуу усулдардын, формалардын жана каражаттардын, педагогикалык шарттардын, принциптердин комплексин, окуу материалдардын мазмунун тандап алууну өз ичине камтыйт. Ошондой эле, анын ишке ашырылышы илимий принциптердин эсепке алынышы жана керектүү педагогикалык шарттардын колдонулушу менен коштолот.

Моделдин натыйжалуулугу белгилүү критерийлер жана аларга тиешелүү көрсөткүчтөр жана деңгээлдер менен аныкталат.

Моделде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн максаты, милдеттери, компоненттери, принциптери, методдору, формалары, каражаттары, баалоонун критерийлери камтылды. Ошондой эле окутуучунун ишмердүүлүгү жана окуучунун ишмердүүлүгү комплекстүү каралды.

Сунушталып жаткан моделди ишке ашыруу аркылуу өспүрүмдөрдү, б.а. 5-7-класстын окуучуларына англис тилин окутуу учурунда көп маданияттуулукка тарбиялоо ишке ашырылат.

Ал эми, көп маданияттуу билим берүүнүн максаты – түрдүү улуттагы, расадагы элдер менен өз ара мамиледе, кызматташууда болуп, алардын маданиятын түшүнүп, аларга карата болгон терс стереотиптерди жокко чыгаруу болуп саналат. Учурда ар бир өсүп келе жаткан жаш адам активдүү таасирлерге туруштук бере алган, башка элдердин маданиятын жогорку деңгээлде сыйлай билген жана алар менен чогуу жашай билген, чыдамдуу, толеранттуу болушу зарыл.

Көп маданияттуулук – көп маданияттуу коомдун бардык өкүлдөрүн этникалык, маданий, социалдык, диний көз карандысыздыкка чакырат.

Көп маданияттуулукка тарбиялоо максаттуу түрдө багытталган бир ишмердүүлүк катары каралат. Ал төмөнкүлөргө багытталат:

- окуучуга дүйнөлүк маданияттын баалуулуктарын жана өрнөктөрүн үйрөтүү;
- окуучуда өз элинин маданиятын, өзүнүн кайсы улутка таандык экенин жакшы билип, маданияттар аралык баарлашууга болгон умтулуусун жаратуу;
- окуучуга башка өлкөлөргө, калктарга жана маданияттарга толеранттуу жана достук мамиле жасоону үйрөтүү.

Демек, моделде көрсөтүлгөндөй өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү максатында чет өлкөнүн маданияты жөнүндө билимдерин түзүү, чет тилди үйрөнүүгө умтулуусун күчөтүү, окуучуларда чет өлкөлүк маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылууну өнүктүрүү милдеттери аткарылды.

Бул милдеттерди аткарууда төмөнкү принциптерге таяндык: аутентика принциби, коммуникативдик багыттоочулук принциби, эне тилди эске алуу

принциби, дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк принциби, маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү принциби, мультимедиалык технологияларды колдонуу принциби, көп маданияттуулук принциби. Ал эми, моделдеги мазмундук компонентте көрсөтүлгөн тил боюнча билимдер (фонетика, лексика, грамматика), улуттук маданият жөнүндө билимдер (маданий өзгөчөлүктөр, өлкө жөнүндө маалымат), маданияттар аралык билимдер (маданияттардын айырмалануусу), чет элдик жарандар менен баарлаша билүү көндүмдөрү “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – кошумча билим программасынын негизинде ишке ашырылды. Мында практикалык методдор (чыгармачылык жана көркөм өнөрчүлүк иш аракеттерин уюштуруу), көрсөтмөлүүлүк методу (видеопрезентацияларды көрсөтүү), шыктандыруу методдору (оюндар), текшерүү методдору (оозеки текшерүү, фронталдык суроо жүргүзүү, тесттер) колдонулду. Сабактар, тарбиялык сабактар, класстан тышкаркы сабактар тайпа ичинде, индивидуалдуу, фронталдык, өз алдынча иштөө формасында аткарылды.

Бул процессти ишке ашырууда элдик педагогика (жомоктор, макал-ылакаптар, оюндар); аудио-видеоматериалдар (аудио жана видео кассеттер, DVD дисктер); мультимедиа технологиялар (компьютердик программалар) каражат катары колдонулду. Эксперименталдык тажрыйба иштерин анализдөөдө окуучунун чет өлкөлүк маданият жөнүндө билимге ээ болушу, окуучунун чет тилди үйрөнүүгө умтулуусу, чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле кылуу сыяктуу критерийдерге таянуу менен төмөн, орто, жогорку деңгээлдер аныкталды.

Изилдөө көрсөткөндөй, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун компоненттерин аныктоо менен анын модели түзүлдү. Ошондой эле өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоодо өбөлгө болуучу педагогикалык шарттар аныкталды.

Экинчи глава боюнча корутунду

Изилдөөбүздүн негизги максатына ылайык, өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоонун учурдагы абалын, деңгээлин изилдөөнүн усулдарын (теориялык маалыматтарды анализдөө усулу, моделдештирүү усулу, салттуу-педагогикалык усул, эксперимент усулу, педагогикалык тестирлөө усулу, педагогикалык коллективди үйрөнүү усулу), педагогикалык шарттарын аныктоо аракетибиз чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн эффективдүүлүгү көп маданияттуу билим берүү боюнча педагогикалык моделдин ишке ашырылышы менен байланыштуу. Андыктан, биз сунуштап жаткан модель окуучуларга чет элдик маданиятты активдүү түрдө үйрөнүш үчүн ылайыктуу шарт түзө алган усулдардын, формалардын жана каражаттардын комплексин жана окуу материалдардын мазмунунун тандап алуу иши аркылуу ишке ашат. Ошондой эле, анын ишке ашырылышы илимий принциптердин эсепке алынышы жана керектүү педагогикалык шарттардын колдонулушу менен коштолот. Бул моделдин натыйжалуулугу белгилүү критерийлер жана аларга тиешелүү көрсөткүчтөр жана деңгээлдер менен толукталат. Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоонун жалпы дидактикалык принциптерин, анын ичинде чет тилдерин окутуу принциптерин аныктоо керек экендигин көрсөттү.

Аталган принциптердин ичинде чет тилди окутуу өзгөчөлүгүнө шайкеш келген аутенттүүлүк талабынын актуалдуу экендигин көрсөттү. Ошону менен катар өспүрүмдөрдү чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча атайын моделди иштеп чыгууга түрткү болду.

Модель окуучуларга чет тилдерди, чет элдик маданиятты активдүү түрдө үйрөнүүгө ылайыктуу усулдардын, формалардын жана каражаттардын, педагогикалык шарттардын, принциптердин комплексин, окуу материалдардын мазмунун тандап алууну өз ичине камтыйт. Ошондой эле, анын ишке ашырылышы илимий принциптердин эсепке алынышы жана керектүү педагогикалык шарттардын колдонулушу менен коштолот.

Моделдин натыйжалуулугу белгилүү критерийлер жана аларга тиешелүү көрсөткүчтөр жана деңгээлдер менен аныкталат.

Моделде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн максаты, милдеттери, компоненттери, принциптери, методдору, формалары, каражаттары, баалоонун критерийлери камтылды. Ошондой эле окутуучунун ишмердүүлүгү жана окуучунун ишмердүүлүгү комплекстүү каралды.

Сунушталып жаткан моделди ишке ашыруу аркылуу өспүрүмдөрдү англис тилин окутуу учурунда көп маданияттуулукка тарбиялоо ишке ашырылат.

Ал эми, көп маданияттуу билим берүүнүн максаты – түрдүү улуттагы, расадагы элдер менен өз ара мамиледе, кызматташууда болуп, алардын маданиятын түшүнүп, аларга карата болгон терс стереотиптерди жокко чыгаруу болуп саналат. Учурда ар бир өсүп келе жаткан жаш адам активдүү таасирлерге туруштук бере алган, башка элдердин маданиятын жогорку деңгээлде сыйлай билген жана алар менен чогуу жашай билген, чыдамдуу, толеранттуу болушу зарыл.

III ГЛАВА. ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ КӨП МАДАНИЯТТУУЛУККА ТАРБИЯЛОО БОЮНЧА ТАЖРЫЙБАЛЫК ИШТЕР ЖАНА АЛАРДЫН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН АНЫКТОО

3.1. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча педагогикалык моделдин, шарттардын эффективдүүлүгүн аныктоо боюнча калыптандыруучу эксперименттин милдеттери, мазмуну жана жыйынтыктары

Педагогика илиминде билим берүү процесси эки компоненттен, тактап айтканда окутуудан жана окуудан тургандыгы далилденген.

Окутуу – окуу материалын жеткирүү, түшүндүрүү үчүн мугалимдердин атайын уюштурулган ишмердүүлүгү, ал эми окуу – окуучулардын билимди кабыл алуу үчүн жүргүзгөн өздүк ишмердүүлүгү.

Ал эми, И.Б. Бекбоев билим берүүнүн мазмунунун төмөнкүдөй төрт компоненттен тураарын белгилеген:

1. Дүйнө, адамзат, коом жана ишмердүүлүктүн (иштеп эмгектенүүнүн) ыкмалары жөнүндөгү билимдер;

2. Ишмердүүлүктүн (иштеп эмгектенүүнүн) буга чейин белгилүү болгон ыкмаларын ишке ашыруунун, башкача айтканда репродуктивдик эмгектенүүнүн тажрыйбасы (билгичтиктер жана көндүмдөр);

3. Чыгармачылык менен өз алдынча изденип эмгектенүүнүн (башкача айтканда репродуктивдүү эмес эмгектенүүнүн) тажрыйбасы;

4. Айлана-чөйрөгө, башка адамдарга эмоционалдуу боорукерлик менен, сарамжалдуулук жана адилетүүлүк менен, адамгерчиликтүү жана гумандуулук менен мамиле кылуунун тажрыйбасы, башкача айтканда тарбиялуулуктун деңгээли [28].

Окутуу усулу – мугалимдин окуучуларга билим берүү үчүн койгон максатын аткаруучу каражат болуп эсептелет.

Ал эми, жаңы компьютердик технологиянын пайда болушу менен окутуу процессинде мугалимсиз жана кызматташ болбой эле балдардын өз алдынча компьютер аркылуу билим алуусун уюштуруу иш-аракети техникалык усулдарды пайдаланууну белгилейт.

Жыйынтыктап келип, “Окутуу усулу – окуучулардын билим алуусун максатка ылайык уюштуруу, таанып билүү деңгээлин активдүү жогорулатуу жана окуу иш-аракеттерин ийгиликке жетишүүгө багыттоо каражаты” – деп белгилесек болот.

XX кылымдын 60-жылдары окутуу усулдарын бир системага келтирип, аны классификациялоо максатында Е.Я.Галант окуучулардын билим алуудагы активдүү жана пассивдүү усулдарын бөлүп көрсөткөн.

Пассивдүү усулдар – ангеме, лекция, чечмелөө, түшүндүрүү, экскурсия ж.б.;

Активдүү усулдар – китеп менен иштөө, көнүгүү аткаруу, маселе чыгаруу, бирге иштөө, чыгармачылык өз алдынча иштөө усулдары экендигин белгилеген [178].

Азыркы шартка ылайыктуу усулдардын классификациясын Ю.К. Бабанский үч топко бөлгөн. Алар:

1. Таанып билүү иш-аракетин уюштуруу усулдары (сүйлөө, көрсөтүү, практикалык, проблемалык, репродуктивдүү, изденүү, индуктивдүү, дедуктивдүү).

2. Таанып билүү иш-аракетине түрткү болуучу усулдар (таанып билүү оюдары, дискуссия, диспут ж.б.).

3. Окуу жана таанып билүү иш-аракетинин натыйжалуулугун текшерүүчү усулдар (оозеки, жазуу, лабораториялык иштер ж.б.).

Мына ушул усулдардын ар бирине мүнөздөмө бере кетели.

1. Таанып билүү иш-аракетин уюштуруу усулдары – педагогика илиминде терең жана ар тараптан изилденип чыккан. Аларга:

– жаны билимдерди өздөштүрүү;

– алган билимдерин практикада колдоно билүү жана окуу иш-аракеттеринин тажрыйбаларын топтоо;

– алган билимдерин бышыктоо;

– бирге аракеттенүү, кызматташтыкты уюштуруу.

2). Таанып билүү иш-аракеттерине түрткү берүүчү усулдар – ар кандай иш-аракеттердин натыйжалуу өтүүсү балада болгон жүйөөлүү себептерге байланыштуу. Эгерде, иш-аракетке болгон умтулуу себеби күчтүү, ачык жана терең болсо, анда ал адамды демилгелүү кылып, кыйынчылыктан коркпой, алдыга койгон максатына жоопкерчилик менен милдеттүү түрдө жетүүгө түрткү болот. Таанып билүү иш-аракетине түрткү болуучу бир нече усулдар бар. Алар:

– балдардын өнүгүүсүнө түрткү болуучу усулдар;

– таанып билүүгө, билим алууга кызыгууну арттыруучу усулдар;

– жоопкерчиликти жана милдеттүүлүктү калыптандыруучу усулдар;

– чыгармачылык жөндөмдүүлүктү жана инсандык сапаттарды калыптандыруучу усулдар.

Окууда ийгилик жагдайын түзүү – баланын өз күчүнө ишенүүсүнө, жакшы натыйжаларга жетүүсүнө, дагы аракеттенип, ийгилик жаратуусуна жардам берүү дегенди билдирет. Ийгиликке кубануу, сүйүнүү эң негизги маселе. Балдардын жөндөмдүүлүктөрүн эске алып, ар бирине өзүнчө тапшырма же бирдей даражадагы тапшырма берүү, окшош маселе, мисал көнүгүүлөрдү берүү жетишпеген балдарга чоң жардам берет. Сабакта жооп берген балдарды колдоп, мактап, керектүү сөздөр менен кубаттап же уяткарып, дагы аракеттенүүсүнө көңүл буруу тез таасир тийгизээрин эстен чыгарбоо керек.

3). Текшерүү усулдары окуу процессинин эң негизги компоненттеринин бири. Ал окуу жылы бүткөнчө жүргүзүлөт. Анын максаты окуу ишин уюштуруу, окутуунун сапатын анализдөө, балдардын билим деңгээлин билүү, социалдык иш-аракеттерин, жекече өнүгүү сапаттарын, сабакты өздөштүрүүсүн, жетишкен же жетишпеген жактарын тактоо болуп эсептелет.

Бул максат төмөнкү усулдардын жардамы менен жүргүзүлөт: балдардын иш-аракетине байкоо жүргүзүү, оозеки жана жазуу жүзүндө текшерүү.

Сабак убагында окуучунун көңүл коюп угуусун, кабыл алуусун, жооп берүүсүн, түшүнүгүн, тапшырманы аткара билүүсүн байкоо, анын иш-аракетин туура баалоого мүмкүндүк берет. Текшерүүнүн эң эле кеңири тараган түрү оозеки суроо кээде бул аңгеме деп да аталат. Суроо-жооп иретинде жүргүзүлгөн текшерүү баланын түшүнүгүн, теманы толук өздөштүргөнүн баалоого жардам берет. Жазуу жүзүндө текшерүү ортоңку жана жогорку класстарда көп колдонулат, кээде ал өз алдынча иштөө деп да аталат. Тажрыйбада бул текшерүүлөрдүн бардык түрү кезектештирилип колдонулат. Текшерүүнүн тестирлөө усулу акыркы жылдарда кенен тарады. Анын негизги баалуулугу – анын объективдүүлүгү. Усулдарды тандоо жана колдонуу көбүнчө окуу предметине байланыштуу болот. Кээ бир усулдар жана ыкмалар бардык окуу предметтеринде, кээ бирлери айрым предметтерде гана колдонулат. Ошондуктан усулдарды тандоодо жана пайдаланууда төмөнкү көрсөтүлгөн критерийлерге таянуу керек:

- дидактикалык максат жана милдеттерди эске алуу;
- теманын мазмунуна карата;
- түзүлгөн шарттарга жана белгиленген мөөнөткө байланыштуу;
- балдардын билим деңгээлине;
- мугалимдин мүмкүнчүлүгүнө карата тандалуусу тийиш [178].

Издөнүүчү эксперименттин жыйынтыгы көрсөтүп тургандай, өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук жөнүндөгү билимдерин өнүктүрүү зарылдыгы атайын окутуу моделин иштеп чыгууга жана анын негизинде калыптандыруучу тажрыйбалык иштерди жүргүзүүгө түрткү болду.

Калыптандыруучу эксперименттин максаты – чет тилди окутуу процессинде көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун моделин практикада колдонууну жана аны ишке ашыруу болуп, төмөндөгүдөй милдеттерди камтыйт:

1. Англис тилинин эффективдүүлүгүн көп маданияттуу билим берүүнүн мазмунун, каражаттарын жана методдорун таалим-тарбия ишине киргизүү;

2. Эксперименталдык топтогу окуучуларга чет тилди окутуу боюнча азыркы программаны толуктап, кошумча бир маданий блоктун негизинде билим берүүнү уюштуруу;

3. Улуттук баалуулуктарды өнүктүрүү менен чет элдин маданиятын үйрөнүү жана аны баалоо багытындагы тарбиялык иш-чараларды уюштуруу;

4. Англис тил боюнча мугалимдер үчүн усулдук рекомендацияларды иштеп чыгуу.

Текшерүүчү тайпанын (ГТ) окуучуларына англис тил азыркы жалпы билим берүү программасынын негизинде окутулуп жаткан эксперимент. Бул программанын негизги милдеттери:

– өспүрүмдөрдүн англис тилде сүйлөй алуу билгичтиктерин түзүү, аудио уктуруу, окуу жана жазуу билгичтиктерин өздөштүрүү;

– өспүрүмдөрдү англис тилде сүйлөө үчүн жана психологиялык тоскоолдон өтүү үчүн жаңы тилдин дүйнөсүнө коммуникативдик жана психологиялык адаптация менен камсыз кылуу;

– англис тилди колдонуп, балдарды жаңы коомдук тажрыйба менен тааныштыруу: өспүрүмдөрдү чет өлкөлүк теңтуштары, чет элдик фольклор жана адабий китептер менен тааныштыруу; башка маданияттардын өкүлдөрүнө дос мамиле кылууну үйрөтүү.

Калыптандыруучу эксперимент учурунда текшерүүчү тайпаларда англис тилди окутуу процессинде төмөнкү темалар өтүлгөн: «School», «Working with new words», «Making positive and question form of sentences by using new words», «Describing animals», «Domestic animals», «Making positive and question form of sentences using pictures in the book», «Also texts about families», «Cities», «Numbers», school», «Seasons», «Books», «Days», «Sport games», «Village», «London», «Bishkek», «Our Family», «Foods», «Holiday», «Winter in Kyrgyzstan», «Winter in Great Britain», «At the zoo», «Nature», «Schools in England», «Story of

Bishkek», «Summer holiday», «School life», «Family», «Books», «Library», «Book shop», «Meals», «American foods», «Shop», «Sport» [222].

Эксперименталдык топтогу окуучулар да жогорудагы окуу материалы менен бирге окуучулар көп маданияттуу билим берүүнү камтыган кошумча программа аркылуу англис тилин окушкан.

Бул программа төмөнкү темаларды камтыйт: “Hello” in Different Languages (“Салам айтуу” чет тилдерде), Cultural diversity (Маданий көп түрдүүлүк), Exchanging Stories – My story names (Аңгемелер аркылуу маалымат алмашуу. Менин атымдын тарыхы), Different Countries – Different Cultures (Түрдүү өлкөлөр – түрдүү маданияттар), Circles of My Multicultural Self (Менин чөйрөмдөгү көп түрдүүлүк) Good manners (Жакшы манералар) Family values and problems (Үй-бүлөдөгү баалуулуктар жана проблемалар), In my other life (Менин башка жашоомдо), Who I Am Poems (“Мен киммин” ырлары), “Countries and Nations” (Өлкөлөр жана улуттар), “Countries and Continents” (Өлкөлөр жана континенттер), Clothes of different countries (Түрдүү өлкөдөгү кийимдер) Souvenirs in Great Britain (Британиядагы сувенирлер), The symbols (Символдор).

Кошумча маданий блоктун тематикалык мазмуну англис тилди окутуу боюнча азыркы жалпы билим берүү программасына дал келген жана окуучулардын коомдук-маданий билимдерин жана билгичтиктерин тереңдетүүгө өбөлгө түзгөн.

Мындан сырткары эксперименталдык тайпада окутуу процесси көп маданияттуу билим берүүнү камтыган “Мен жана мени курчаган дүйнө, “Менин досторум”, “Сабырдуу бол” ж.б. темадагы тарбиялык сааттарды өтүү аркылуу жүргүзүлгөн. Мындай мазмундагы, башка өлкөлөрдүн маданияты жөнүндөгү сабактар окуучулардын чет элдин маданиятына болгон өзгөчө кызыкчылыгын жаратты [170].

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” программасы кошумча окуу куралы катары орто мектептердин мугалимдери тарабынан 5-7-

класстардын окуучуларын англис тилин окутууда көп маданияттуулукка тарбиялоо максатында колдонууга сунушталат.

Аталган окуу программасы мугалимдер тарабынан орто мектептердин 5-7-класстарында англис тил сабагын окутууда, тарбиялык сааттарда, класстан тышкаркы иштерди уюштурууда колдонулат. Мындан сырткары, жогорку окуу жайынын англис тили адистигинин студенттеринин педагогикалык практикасында, өз алдынча аткарган иштеринде, курстук жана дипломдук иштерин жазган учурларда пайдаланса болот.

Окуу программасы англис тили сабагында өтүлүүчү сабактардын темаларын, усулдук көрсөтмөлөрдү, өз алдынча иштөө үчүн суроолорду, тесттик тапшырмаларды өз ичине камтып турат. Ал учурдун талабына ылайык мугалимдер тарабынан окуу-тарбия иштеринин оптималдуу жолдорун колдонуу менен окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого кошумча каражат боло алат.

Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча кошумча билим программасынын максаты – “Көп маданияттуулук – мыкты компетенттүүлүк” лозунгуна таянуу менен мектеп мугалимдери тарабынан англис тилин окутуу процессинде кыргыз элинин этномаданий өзгөчөлүктөрүн ачып берүү аркылуу 5-7-класстын окуучуларын глобалдашуу шартындагы улуттук иденттүүлүгүн сактай билүү менен көп маданияттуулукка тарбиялоо.

Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча кошумча билим программасынын милдеттери:

1. 5-7-класстын окуучуларында жалпы маданият жана көп маданияттуулук, көп тилдүүлүк жөнүндөгү түшүнүктөрдү жаратуу;
2. Окуучулардын өлкөнүн этномаданий көп түрдүүлүгүнө байланыштуу билимин өркүндөтүү, көп улуттуу коомдо аралашып жашоого үйрөтүү;
3. Жалпы коомдук иштерде инсандык этиканы жана этникалык өзгөчөлүктөр менен эсептешүү, окуучуларды этномаданий айырмачылыктарга оң мамиле кылууга үйрөтүү;

4. Окуучуларды жалпы мамлекеттик жарандык ынтымакты жана биримдикти сактоого тарбиялоо.

Окуу-усулдук колдонмо учурдун талабына ылайык мугалимдер тарабынан окуу-тарбия иштеринин оптималдуу жолдорун колдонуу менен окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого кошумча каражат боло алат.

Мына ушул кошумча билим программасы таблица түрүндө төмөнкүдөй түзүлдү:

Кошумча билим программасынын жалпы көлөмү 22 саатка ылайыкташтырылган.

Класстык саат: 12, тарбиялык саат:6, класстан тышкаркы саат: 4

№3.1.1-таблица. Кошумча билим программасынын мазмуну, сааттарынын бөлүнүшү.

№	Темалардын аталыштары	Класстык саат	Тарбиялык саат	Класстан тышкаркы саат
1	“Hello” in Different Languages. Саламдашуу түрдүү тилде.	1		
2	Who “I Am Poems”. “Мен киммин” ырлары.	1		
3	Exchanging Stories—Names. Окуя алмашуу. Ысымдар.	1		
4	Circles of My Multicultural Self – Менин “Мен” көп түрдүүлүгүмдүн айланасы.	1		
5	Cultural diversity – Маданий көп түрдүүлүк.	1		
6	In my other life. Менин башка жашоом.	1		
7	Different countries – different cultures. Түрдүү өлкөлөр – түрдүү маданияттар.	1		
8	Getting started. Respect activity. Баштоо. Урматтоо	1		
9	Souvenirs in Great Britain and in Kyrgyzstan. Британиядагы жана Кыргызстандагы сувенирлер.			
10	Clothes of different countries. Түрдүү өлкөдөгү кийимдер.	1		
11	Family values and problems. Үй – бүлө баалуулуктары жана проблемалары.	1		
12	Good manners. Үлгүлүү жүрүм – турум.	1		

13	Мен жана менин досторум		1	
14	Улуттар аралык кызматташуунун баалуулугу		1	
15	Мен жана мени курчаган дүйнө		1	
16	Сабырдуу адам		1	
17	Дүйнө символдору		1	
18	Мен жана башкалар		1	
19	Биз толеранттуубуз			1
20	Келишпөөчүлүк жана чыр-чатак			1
21	Менин чыныгы досум			1
22	Биз ар башкабыз бирок, теңбиз			1
	Бардыгы	14	6	4

Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча мугалимдердин ишмердүүлүгүнүн кыскача мазмунуна токтолуп кетели.

Учурдагы глобалдашуу кырдаалын эсепке алуу менен окуучулардын этномаданий жүрүм-турум мамилелеринин, карым-катнашын анализдөө, көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөгө ылайыктуу тарбиялык иш-аракеттерди уюштура билүү, окуучулар тарабынан көп маданияттуу этиканы сактоосуна көз салуу, жалпы адамзаттык адеп-ахлак эрежелерди, нормалардын, принциптердин иштешине көз салуу, окуучуларды биргелешкен иш-чараларга тартуу жана алардын окуучуларга карата таасирин аныктоо.

Англис тилди окутуу боюнча азыркы жалпы билим берүү программасын толуктаган кошумча программадагы бир сабактын мазмуну төмөнкүчө:

Theme: Cultural diversity

Тема: Маданий көп түрдүүлүк

The goal: To form the key values and meanings, common cultural, educational, informative, communicative competence of students on the theme "Cultural diversity".

Максаты: Маданий көп түрдүүлүк боюнча окуучулардын баштапкы баалуулуктарын, ойлорун, жалпы маданий, аң-сезимдүү, информациялык, коммуникативдүү компетенцияларын “Маданий көп түрдүүлүк” темасында калыптандыруу.

Objectives:

- To acquaint students with the concept of "Cultural diversity".
- To introduce country-specific information on the topic of "Cultural diversity".
- To improve students' English language skills in speaking, listening, reading, writing.
- Foster respect and tolerance for different cultures.
- Expand the horizons of students.
- To motivate further study of the English language.

Тапшырмалар:

- Окуучуларды “Маданий көп түрдүүлүк” түшүнүгү менен тааныштыруу.
- “Маданий көп түрдүүлүк” темасы боюнча өлкө таануу маалыматтарын жүргүзүү.
- Студенттердин англис тили боюнча сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүү .
- Башка улуттардын маданиятына сый жана сабырдуу мамиле жасоого тарбиялоо.
- Окуучулардын кругозорун кеңейтүү.
- Англис тилин мындан ары окуусуна шыктандыруу.

Equipments:

Multimedia projector, screen, computer, audio, hand-outs (cards with the names of different cultures, a task for the audition).

Жабдыктар:

Мультимедиа проектор, экран, компьютер, аудио, таркатма материалдар (түрдүү улуттардын аты жазылган карточкалар, угуу үчүн тапшырма).

The course of the lesson

Сабактын жүрүшү

I. Introduction (3minutes).

Good morning, dear friends! I'm glad to see you. You may take your seats. Please look at the screen and guess what we are going to talk about. (Slide 1. Pictures related to the topic CULTURE).

You are right! Today we are going to discuss different cultures.

I. Саламдашуу (3мин).

Саламатсыңарбы окуучулар! Мен силерди көргөнүмө кубанычтамын. Өз ордуңарга отурсаңар болот. Баарыңар экранды карагыла жана биз эмне жөнүндө сүйлөшөөрүбүздү таап көргүлө. (Слайд 1. Маданият темасына байланыштуу сүрөттөр).

Силер туура таптыңар! Бүгүн биз түрдүү маданияттар тууралуу талкуу жүргүзөбүз.

II. Warm up activity (3minutes).

Please look at the blackboard, you see the word CULTURE.

Let's brainstorm. What for you does 'culture' mean? Why? Give your ideas.

II. Уюштуруу (3мин).

Баарыңар досканы карагыла, силер “Маданият” деген сөздү көрүп турасыңар. Келгиле мээге чабуул жасап көрөлү. “Маданият” дегенди кандай түшүнөсүңөр? Эмне үчүн? Өзүңөрдүн оюңарды айткыла.

III. Activity 1: To enlarge pupils' understanding of 'culture'(10 minutes).

Now let's work in pairs- I give each pair a piece of paper from a bag (Papers say: 'Indian culture', 'youth culture', 'European culture', 'American culture', 'African culture', 'primitive culture').

Please make a list of at least 5 things, ideas, words that you associate with your category. **(3minutes).**

Now I split pairs to form two large groups. Each group is to present your ideas of 'culture' and its associations to your group. The members of another group must add at least 3 more ideas/words to the list. **(5minutes).**

How, now, has your understanding of 'culture' changed, compared to when you first thought of it? What does 'culture' include that you didn't think of before? Why? **(2 minutes).**

Check your ideas. (Slide 5).

III. 1-иш аракет: Окуучулардын “Маданият” боюнча түшүнүгүн кеңейтүү. (10мин).

Келгиле азыр эки-экиден болуп иштеп көрөлү. Мен сумкадан ар бир жупка кагаздын бөлүктөрүн беремин. (кагазда “Индиянын маданияты”, “Жаштардын маданияты”, “Европанын маданияты”, “Американын маданияты”, “Африканын маданияты”, “Алгачкы маданият”).

Силерге берилген категория боюнча эң аз дегенде бештен буюмдардын, ойлордун тизмесини түзгүлө. (3мин).

Мен азыр жуптардын баарын эки чоң тайпага бөлүштүрөмүн. Ар бир тайпа “Маданият” боюнча ойлорун жана булардын байланыштарын силердин тайпаңарга айтып беришет. Башка тайпанын мүчөлөрү эң аз дегенде үчтөн же андан көп ойлорун, сөздөрүн тизмеге кошушу керек. (5мин).

Силердин “Маданият” жөнүндө биринчи ойлогонуңарга салыштырганда түшүнүгүңөр өзгөрдүбү? Силер мурда ойлобогон “Маданият” өзүнө дагы эмнелерди камтыйт экен? Эмне үчүн? (2мин).

Өзүңөрдүн ойлоруңарды текшергиле. (Slide 5).

IV. Listening Comprehension Activity. (5 minutes).

Teacher: Children now we will listen text, but before doing it let's work with new words.

New words:

Multiculturalism – [ˌmʌltɪˈkʌltʃərəˌlɪzəm] – **n.** uncount. is a situation in which all the different cultural or racial groups in a society have equal rights and opportunities, and none is ignored or regarded as unimportant. The state or condition of being multicultural.

World – [wɜːld] – **n.** the earth, together with all of its countries and peoples. All of the people and societies on the earth.

Surround – [səˈraʊnd] – **v.** to be all around someone or something on every side.

Culture – [ˈkʌltʃə] – **n.** the arts and other manifestations of human intellectual achievement regarded collectively.

Fantastic – [fænˈtæstɪk] – **adj.** imaginative or fanciful; remote from reality.

Now please listen to the tape and fill in gaps of the typescript:

“**Multiculturalism** is (everywhere) today. As the world _____ (gets smaller), multiculturalism becomes bigger. _____ (Few of us today) live in towns in which there is only one **culture**. Today, _____ (we live in towns) where we are **surrounded** by many other cultures. If we live in a city, _____ (we will see people) from all over the **world**. Of course, some cities are more multicultural than others. New York is _____ (a real melting pot). It is called the most multicultural city on Earth. A city like Tokyo isn’t so multicultural. I think multiculturalism is _____ (a great thing). It’s **fantastic** walking out of your door and seeing other cultures. This didn’t happen _____ (when I was young). People didn’t understand other cultures. They didn’t even want to understand. I’m glad things are changing today.”

IV. Угууну түшүнүү иш-аракети. (5мин).

Мугалим: Балдар азыр биз текст угабыз, аны угаардан мурда келгиле жаңы сөздөр менен иштейли.

Жаңы сөздөр:

Көп маданияттуулук – саналбоочу з.а. Бул түрдүү маданияттардын же расалык тайпалардын коомдо тең укуктары жана мүмкүнчүлүктөрү бар учур. Көп маданияттуу болуу абалы же шарты.

Дүйнө – з.а. жер, бардык өлкөлөрү жана улуттары менен бирге. Жер жүзүндөгү бардык элдер жана коомдор.

Курчоо – э. Бардык жагынан кимдир бирөө же кандайдыр бир нерсе менен курчалуу.

Маданият – з.а. адамзатынын чебердик же башка бардык интеллектуалдык жетишкендигинин чогуу эсептелиши.

Фантастика – с.а.реалдуулуктан алыс, элестетүүчү же көркөм.

Азыр касетаны угабыз жана бош орундуктарды толтурабыз.

Multiculturalism – is everywhere today. As world gets smaller, multiculturalism becomes bigger. Few of us today live in towns in which there is only one culture. Today, we live in towns where we are surrounded by many other cultures. If we live in a city, we will see people from all over the world. Of course, some cities are more multicultural than others. New York is a real melting pot. It is called the most multicultural city on Earth. A city like Tokyo isn't so multicultural. I think multiculturalism is a great thing. It's fantastic walking out of your door and seeing other cultures. This didn't happen when I was young. People didn't understand other cultures. They didn't even want to understand. I'm glad things are changing today.

V. Discussion. (5 minutes).

Answer the questions:

1. What is MULTICULTURALISM?
2. Why is New York called a melting pot?
3. Is Bishkek a multicultural city?
4. Are the cultures of the UK, USA, Canada, Australia, and India different?
5. What cultural differences can you name?
6. What do they have in common?
7. Is it important to understand other cultures? Why?
8. What can help people to learn tolerance towards other cultures?

V. Талкулоо. (5мин).

Суроолорго жооп бергиле:

1. Маданий көп түрдүүлүк деген эмне?
2. Эмне үчүн Нью-Йорк көп улуттардын аралашкан өлкөсү деп аталат?
3. Бишкек маданий көп түрдүү шаарбы?
4. Улуу Британиянын, Америка Кошмо Штатынын, Канаданын, Австралиянын жана Индиялардын маданияттары ар түрдүүбү?
5. Кандай маданий айырмачылыктарды атай аласың?
6. Аларда кандай окшоштуктар бар?
7. Башка маданияттары түшүнүү маанилүүбү? Эмне үчүн?

8. Башка маданияттарга сабырдуулукту үйрөнүү үчүн элдерге эмне жардам берет?

VI. Writing activity. Reflection (15minutes).

Write about multiculturalism for 10 minutes. Show your partner your paper. Correct each other's work and pass me your sheets of paper.

VI. Жазуу иш-аракети. Рефлексия (15мин).

10 минутада маданий көп түрдүүлүк боюнча жазгыла. Кагазыңарды шеригиңерге көрсөткүлө. Бири-бириңердин жумушуңарды оңдогула жана барактарыңарды мага бергиле.

VII. Summing up. Explanation of homework. (4 minutes).

Thank you for your work. I liked your ideas and active participation.

Your homework is to prepare for a project work. Divide into groups of 4 members and choose one English speaking country (Canada, Australia, India, Philippines, New Zealand). Bring the materials to make a poster of the chosen country. This plan lists topics to be covered (Slide 9):

1. General info (flag, population, capital...)
2. Nature.
3. Sightseeing.
4. Culture (cuisine, dress, famous people...)
5. The route from Bishkek.

VII. Жыйынтыктоо. Үй тапшырмасын түшүндүрүү. (4 мин).

Силердин жумушуңарга чоң рахмат. Мага силердин оюңар жана активдүү катышканыңар жакты. Силердин үйдөн аткара турган тапшырмаңар планга даярданып келүү. Төрт мүчөдөн турган тайпаларга бөлүнгүлө жана Англис тилин сүйлөгөн (Канада, Австралия, Индия, Филлипин, Жаңы Зеландия) өлкөлөрдүн бирин тандагыла. Тандаган өлкө боюнча дубал газетасын жасоо үчүн материалдарды алып келгиле. Бул пландын тизмегинде төмөнкүлөр жазылат. (Slide 9).

1. Жалпы маалымат (желеги, калкынын саны, борбору...)
2. Жаратылыш.

3. Кооз жерлер.
4. Маданият (ашкана, кийим-кече, белгилүү элдер...)

Бул темаларды толуктаган кошумча маданий блок катары Power Point программа аркылуу “English-Speaking Countries” (“Англис тилде сүйлөшкөн өлкөлөр” аттуу презентация даярдалган. Бул презентацияда төмөнкү англис тилде сүйлөшкөн өлкөлөр жөнүндө маалымат берилген: Улуу Британия, Америка Кошмо Штаттары, Канада, Австралия жана Жаңы Зеландия. Алар бул өлкөлөрдүн картадан кайсы жерде жайгашканын, алардын борборлорун, мамлекеттик тилдерин, акча валюталарын, эмблемаларын, желектерин үйрөнүшкөн. Бул сабакта презентациядан берилген маалымат кыскача болгон, анткени кошумча маданий блоктун планына жараша окуучулардын окуу жылынын аягына чейин бул өлкөлөр жөнүндө терең жана көп, кызыктуу, маданий, тарыхый жана географиялык маалыматтардын берилиши пландаштырылган.

Ушул сабактын экинчи бөлүмүндө бул окуу материалын бекемдеш үчүн түрдүү тапшырмалар берилди:

- өлкөлөрдүн аталыштарын, алардын борборлору менен салыштыруу;
- англис тилдеги сөз-айкаштарды которуп сөздүктөргө жазуу;

Презентация боюнча төмөнкү суроолорго жооп берүү: What is the currency of the United Kingdom?; Who is the head of the USA?; What is the official language of Canada?; What is the capital of Australia?; What is the national symbol of New Zealand?);

Where're you from? грамматикалык конструкцияны бекемдеш үчүн мини-диалогду түзүү.

Үй-тапшырма катары “My country” оозеки презентацияны даярдап келүү болгон.

Англис тилде сүйлөгөн негизги өлкөлөр менен тааныштыруу процесси төмөнкү схема менен өтүлгөн:

II чейрек- Америка Кошмо Штаттары

III чейрек- Канада, Улуу Британия

IV чейрек- Австралия, Жаңы Зеландия

Англис тилде сүйлөгөн өлкөлөр жөнүндө аутентикалык материалдар Power Point программа аркылуу презентация формасында даярдалган. Бул болсо, теманы кызыктуурак кылып, окуучулардын кызыгуусун, мотивациясын күчөтөт.

Америка Кошмо Штаттарын окутуу процессинде окуучуларга ошол өлкөнүн географиясы, маданияты жана тарыхы жөнүндө маалымат берилген.

Англис тилди окутуу боюнча азыркы жалпы билим берүү программасында

Канадага аз көңүл бурулган. Ошондуктан, ЭТ окуучуларга Канада жөнүндө негизги маалымат берилди.

Улуу Британияны окутуу процессинде окуучуларга ошол өлкөнүн географиясы, маданияты жөнүндө маалымат берилген. Ошондой эле, окуучулар “Англия”, “Улуу Британия” деген түшүнүктөрдүн ортосунда айырмачылыгын үйрөнүп калышкан.

Лондондун тарыхый жерлери жана эстеликтери, аны башка өлкөлөрдөн айырмалаган өзгөчөлүктөрү да кошумча маданий блокко киргизилген. Түрдүү эстеликтер, парктар чынында Улуу Британиянын борборун дүйнөнүн эң кооз шаарларынын бири катары көрктөндүрөт. Окуучулар бул окуу материалын окуп чыкканда алардын бул шаар жөнүндө өзүнчө элестери, белгилүү маданий билимдери пайда болгон.

Окуучулар Австралия жана Жаңы Зеландия жөнүндө аз маалыматтарга ээ, анткени бул өлкөлөрдүн тарыхы Улуу Британиянын жана Америка Кошмо Штаттарынын тарыхына караганда өтө бай эмес жана ал өлкөлөрдө тарыхый жерлер жана эстеликтер абдан аз.

№3.1.2-таблица. Өспүрүм курактагы окуучуларды чет өлкөнүн маданияты жөнүндөгү билимдерин текшерүү үчүн критерийлерден жана аларга жараша болгон суроолордон турган таблица

Критерий	Суроо
----------	-------

<p>1. Башка маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимге ээ болуу, баарлашууга умтулуусу</p>	<p><i>1-суроо.</i> Башка маданияттардын өзгөчөлүктөрүн билесиңби? а) билем б) билбейм в) билүүгө кызыкпайм</p> <p><i>7-суроо.</i> Башка улуттуу инсандар жана башка маданияттардын өкүлдөрү менен дос болгун келеби? а) башка улуттуу инсандарга сый мамиле жасагым келет. б) башка улуттуу инсандар менен мамиле түзүүнү каалабайм. в) башка улуттуу инсандар менен дос болуу мен үчүн сыймык</p>
<p>2. Башка маданияттарды өзгөчүктөрүнө жана алардын өкүлдөрүнө позитивдүү мамиле кылуу</p>	<p><i>3-суроо.</i> Сенин айлананда жалгыз (!) башка улуттуу инсандар жана башка маданияттардын өкүлдөрү болсо, өзүңдү кандай сезмексиң? а) башка улуттуу инсандардын арасында өзүмдү бактылуу сезем. б) башка улуттуу инсандардын арасында өзүмдү ынгайсыз сезем. в) башка маданияттын өкүлдөрү мени кызыктырбайт.</p> <p><i>5-суроо.</i> Сен башка улуттуу инсанды ким катары «кабыл алмаксың»? а) үй-бүлөңдүн мүчөсү же эң жакын дос катары; б) мугалим катары; в) мамлекетиндин атуулу катары</p> <p><i>6-суроо.</i> Сенин оюң боюнча кандай? Классташтарыңдын улуттары класста өз ара мамиле түзгөнүнө таасир тийгизеби? а) классташтардын улуттары мен үчүн маанилүү эмес. б) классташтардын улуттары өз ара мамиледе оң таасир берет. в) классташтардын улуттары өз ара мамиледе терс таасир берет.</p>
<p>3. Башка маданияттардын</p>	<p><i>2-суроо.</i> Сен башка маданияттардын өкүлдөрү менен сүйлөшүп жатканда ар дайым сылык</p>

<p>өкүлдөрү менен мамиле түзө алуу билгичтиктерине жана көндүмдөрүнө ээ болуу</p>	<p>мамиле кыласыңбы? а) башка маданияттардын өкүлдөрүн сыйлоого аракет кылам. б) башка маданияттардын өкүлдөрү менен сыймыктанам. в) башка маданияттардын өкүлдөрүнө сый мамиле жасоону каалабайм.</p>
	<p><i>4-суроо.</i> Сен башка улуттун салты сенин салтыңдан айырмалуу себептен башка улуттуу инсандар менен мушташтың белең? а) башка улуттуу инсандар менен эч убакта чырдашкан эмесмин. б) башка улуттуу инсандар менен чырдашуу маданиятсыздык деп түшүнөм. в) башка улуттуу инсандарга өзүмдүн салтымды тебелетким келбейт.</p>

Окуучулардын чет өлкөнүн маданияты жөнүндө билимин текшерүү үчүн автордук тест даярдалган. Бул тест англис тилде сүйлөшкөн өлкөлөрдүн фольклору, майрамдары, географиясы жана маданияты жөнүндө билимин аныктоого багытталган. Бул тестти иштеп чыгууда бир топ изилдөөчүлөрдүн (А.Анастази, К.М. Гуревич, И.Ю. Левченко, Н.И. Шевандрин) талаптары кабыл алынган: объективдүүлүк, ишеничтүүлүк, жеткиликтүүлүк.

Сулоолордун ар бир жообуна 3 вариант берилет, ар бир вариант 3 балл шкаласы менен бааланат (1ден 3 чейин). Ар бир окуучу максималдуу түрдө 21 балл алышы мүмкүн. Мында окуучулардын көп маданияттуу чөйрөдө баарлашууга даяр болуу деңгээлин орто балл көрсөтөт. Орто балл төмөнкү формула менен чыгарылат: $Орт = \frac{a \cdot (q_1 + q_7) + b \cdot (q_3 + q_5 + q_6) + c \cdot (q_2 + q_4)}{n}$, мында a, b, c – критерийлердин суммасы, q1...7- суроонун номери, n- тесттин бардык суроолорунун саны.

Көп маданияттуу чөйрөдө баарлашууга даяр болуу деңгээли балл менен эсептелинет: 0-1 –төмөн деңгээл; 1,1-2- орто деңгээл; 2,1-3,0- жогорку деңгээл.

Эксперименталдык иштин башында жана аягында окуучулардын индекстери салыштырылат.

Окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болгонуна диагностика жүргүзүү өспүрүмдөрдүн көп маданияттуу билим берүүнүн деңгээлин аныктоого биринчи кадам жасоо максатында өспүрүмдөрдүн көп маданияттуу чөйрөдө баарлашууга даяр болуу деңгээлдеринин мүнөздөмөсүн аныктоо каралып, ал төмөнкүдөй мүнөздө иштелип чыкты.

№3.1.3-таблица. Башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болуу деңгээлдеринин мүнөздөмөсү

Критерийлер	Деңгээл\балл		
	Төмөн 1 балл	Орто 2 балл	Жогорку 3 балл
1. Башка маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билими, баарлашууга умтулуусу	Билими начар; башка маданияттардын өкүлдөрү менен сүйлөшкүсү келбейт.	Жалпы түшүнүгү бар; баарлашууга муктаж экенин түшүнөт.	Терең жана так билими; сабырдуу мамиле кылат.
2. Түрдү маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө жана алардын өкүлдөрүнө позитивдүү мамиле кылуу	Агрессия жана жаман көрүү	Башка маданияттардын өкүлдөрүн түшүнөт, бирок кайдыгер мамиле кылат	Башка маданияттардын өкүлдөрүн абдан жакшы түшүнөт, кайрымдуу мамиле жасайт, позитивдүү мамиле жасайт.
3. Башка	Башка	Токтоо жана	Башка

маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле түзүү боюнча билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу	маданияттардын өкүлдөрү менен дайыма урушат, алар менен кызматашуудан баш тартат.	формалдуу жүрүш- турушу	маданияттардын өкүлдөрү менен дайыма кызматташат.
--	--	-------------------------------	--

Өспүрүм курактагы окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болуу деңгээлдерин аныктоо үчүн автордук тест иштелип чыкты.

Тесттин мазмунун 3 блокко бөлгөнгө мүмкүн:

“Жомоктор”- окуучулардын англис жомокторун билүү деңгээли. Бул блокко кирген суроолор: “Сенин оюң боюнча англис тилде сүйлөгөн жомок каармандарынын аттарын тандап ал” жана “Ар бир жомокко туура каармандарын тандап ал” (кээ бир жомоктордо эки каарман болушу мүмкүн).

“Майрамдар”- окуучулардын Улуу Британиянын майрамдарын билүү деңгээли. Бул блокко кирген суроолор: “Төмөнкү майрамдардан кайсы англис майрамдар?”, “Майрамдарга таандык сүрөттөрдү тандап ал”.

“Өлкө таануу” - окуучулардын англис тилде сүйлөшкөн өлкөлөрдүн тарыхын, географиясын жана маданиятын билүү деңгээли. Окуучулар төмөнкү суроолорго жооп беришти: “Ар бир өлкөнү мүнөздөгөн сөз айкашын тандап ал: Улуу Британия, АКШ, Канада, Австралия, Зеландия” жана “Улуу Британиянын ар бир бөлүгүнө улуттук күлдү тандап ал”.

Бул тест англис тилинде түзүлгөн жана 6 суроодон турат. Ар бир блокто 2 суроо. Туура жооп -1 балл. Баллдардын максималдуу саны-27, 9 баллдан ар бир блокто. Окуучулардын чет өлкөнүн маданиятын билүү деңгээли алардын алган баллдарынын саны аркылуу аныкталат.

Төмөнкү деңгээл (9-0 балл) – окуучунун башка чет өлкөлүк маданиятынын өзгөчөлүктөрү жөнүндө начар билими. Өз өлкөнүн жана чет элдин маданияттары менен кызыгуусунун жоктугу.

Ортоңку деңгээли (18-10 балл) – окуучунун чет элдик маданияттын баалуулуктары жана салттары жөнүндө жалпы билимге ээ болушу. Чет элдик маданиятка кызыгуусу чоң.

Жогорку деңгээли (27-19 балл) – окуучунун чет элдик маданияттын өзгөчөлүктөрү жөнүндө толук жана анык билимге ээ болушу. Өз маданиятындагы жана чет элдик маданияттагы айырмачылыктарды түшүнүү.

Чет элдик маданиятка туруктуу кызыгуусу. Маданий терминдерди туура колдонуу.

№3.1.4-таблица. Текшерүү этабында ЭТ жана ТТ окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болуу деңгээли.

Тайпалар	Деңгээлдер	Критерийлер (%) менен		
		Башка маданияттардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө билими, баарлашууга умтулуусу (№1,7-суроо)	Түрдүү маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө позитивдүү мамиле кылуу (№3,5,6-суроо)	Башка маданияттардын өкүлдөрү менен мамиле түзүү боюнча билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу (№2,4-суроо)
ЭТ	Төмөн	2	5	3
	Орто	4	6	5
	Жогору	22	19	22
	Жалпы	30	30	30
ТТ	Төмөн	8	7	9
	Орто	12	13	12
	Жогору	10	10	9
	Жалпы	30	30	30

Көп маданияттуу билим берүү программасынын негизинде окутуу жүргүзүлгөндөн кийин окуучулардын чет өлкөнүн маданияты жөнүндө билиминин өнүккөндүгүн аныкташ үчүн кайрадан автордук тест жүргүзүлдү.

Мисалы: Улуу Британиянын фольклору, майрамдары жана маданияты жөнүндө билимин аныктоо максатында жүргүзүлгөн ЭТ жана ТТ окуучулардын текшерүү этабында билимдеринин даражасы түрдүү болгонун көрсөттү.

Текшерүү этабында ЭТ жана ТТ окуучулардын чет өлкөнүн маданияты боюнча билимин аныктоо анализи. **№3.1.5-таблица.**

Денгээлдер	Критерийлер (%) менен					
	Жомоктор		Майрамдар		Өлкө таануу	
	ЭТ	ТТ	ЭТ	ТТ	ЭТ	ТТ
Төмөн	3 (10%)	10 (33%)	2 (7%)	5 (17%)	4 (13%)	19 (63%)
Орто	8 (27%)	16 (54%)	7 (23%)	14 (47%)	6 (20%)	8 (27%)
Жогору	19 (63%)	4 (13%)	21 (70%)	11 (36%)	20 (67%)	3 (10%)

Бул төмөнкүчө түшүндүрүлөт: ЭТ атайын программа боюнча “Англис тилдүү өлкөлөр” жана “Жомоктор” деген атайын бөлүмдөрдү камтыган кошумча билимдин мазмуну берилген.

“Майрамдар” блогунда ЭТ жана ТТ группалардын ортосунда кичинекей айырма бар, анткени, эки группа тең “Zabadoo!3” аттуу китеп боюнча окушкан.

Бул китеп аркылуу окуучулар белгилүү англис майрамдар менен таанышышкан. Ошол эле мезгилде кошумча блоктун программасы дагы Англия майрамдары жөнүндө көп маалыматтарды камтыйт. Бул фактор ЭТ окуучулардын (70%) жана ТТ (36%) натыйжалардын ортосундагы айырма абдан чоң экениндигин көрсөтүү.

Кайра жүргүзүлгөн диагностиканын натыйжалары боюнча эксперименталдык топтогу окуучуларда бир топ өсүү болгондугун көрүүгө болот. Чет өлкө жөнүндө кошумча материалдын англис тилди окутуу программасына киргизилиши окуучулардын түшүнүгүн кеңейтүүгө жана чет тилди үйрөнүүгө муктаждыгын арттырууга мүмкүнчүлүк түздү.

Бул болсо төмөнкүдөй натыйжа чыгарууга шарт түздү. Көп маданияттуу билим берүү боюнча иштелип чыккан кошумча блок программа окуучулардын көп маданияттуу түшүнүктөрүн өркүндөтүүгө жана чет тилде сүйлөө коркуусун азайтууга шарт түздү. Берилген натыйжалар боюнча эксперименталдык ишти жүргүзгөндөн кийин эксперименталдык топтогу окуучулардын чет тилди үйрөнүүдө чыгармачыл умтулуусу сапаттык жактан абдан өзгөргөндүгүн байкоого болот.

Ал эми аныктоо этабындагы натыйжаларга таянсак, ЭТ жана ТТ төмөн, орто жана жогорку деңгээлдеринин ортосунда чоң айырмачылык байкалган эмес. Көп маданияттуу билим берүү боюнча кошумча блоктун киргизүүдөн кийинки билимдин эффективдүүлүгүн баалоодо төмөнкү жана жогорку деңгээлдеринин ортосунда чоң айырма бар экендиги байкалды.

Таблицанын анализи боюнча ЭТ жана ТТ окуучулардын өлкө таануу боюнча билими жогорку, чет элдик фольклору жана майрамдары боюнча билими абдан төмөн. Муну төмөнкү түрдө түшүндүрсөк болот: Кыргызстандагы окуучулар кичинекей кезинен эле башка улуттардын өкүлдөрү менен мамиле жасоого кызыгышат жана алар жөнүндөгү маалыматтарга ээ болушат. Мындай кубулуш балабакчаларда жана кошумча билим берүү жайларында байкалат.

Иликтөө ишинин натыйжаларын анализдөө менен төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

Окуучулардын көп түрдүү маданияттардын өкүлдөрүнө токтоо мамиле кылганы көрүнүп турат. Бул окуучулардын түрдүү улуттардын маданияттары жөнүндө билиминин жетишпестиги менен түшүндүрүлөт.

Азыркы билим берүү мекемелеринин шарттарындагы өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн абалын изилдөө окуучулардын үйрөнүп жаткан чет тилдин, өлкөнүн маданияты, тарыхый жана маданий фактылар жөнүндө так жана анык билимдеринин жоктугун көрсөтөт.

Окуучулардын көп түрдүү маданиятты үйрөнүү максатында англис тилин үйрөнүүгө умтулуусу боюнча деңгээлдердин төмөн болгону аныкталды. Бул

окуучулардын тилдин баалуулугун, маанилүүлүгүн, анын чет элдик маданияттын бир бөлүгү жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн бир каражаты болгонун түшүнбөстүгү менен түшүндүрүлөт.

Өспүрүмдөргө көп маданиятуу билим берүү боюнча иш-чараларды активдештирүү керек: чет тилдин, өлкөнүн маданияты менен таныштыруу, окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрүнө жагымдуу, сабырдуу мамилелерин жана англис тилди үйрөнүүгө умтулуусун өздөштүрүү керек.

“Жомоктор” аттуу теманын максаты – окуучуларды жалгыз англис фольклору менен тааныштырбастан, алардын интеллектуалдык жана жеке мүнөздөмөлөрүн өнүктүрүү. Жомоктор окуучуларды чет элдик маданият менен тааныштырат жана анын келип чыккан булагын көрсөтөт. Мунун бардыгы окуучуларга өз элинин маданияты менен салыштыруу аркылуу өзүнүн кайсы жерден чыкканын, улуттук жана дүйнөлүк баалуулуктарын түшүнүп алууга өбөлгө түзөт.

Окуу жылынын ичинде окуучулар төмөнкү жомокторду окушат: “Jack and the Beanstalk”, “The fly Goes To School”, “Jack and His Friends”, “Briar Rose”. Окуучуларга бул жомоктордун тексттери таркалып, үйгө тапшырма катары берилген.

Бул жомоктордон “Jack and the Beanstalk” (“Джек жана буурчактын сабагы”) жомогу окуучулардын өзгөчө кызыгуусун туудурган. Окуучулар бул жомокту окуп чыкканда алардын жомокту түшүнүү деңгээлин аныкташ үчүн аларга төмөнкү көнүгүүлөр берилген:

Планды түзүп берүү (Make up a plan)

Өрнөккө карап, суроолорду түзүү жана суроолорго жооп берүү (Use the prompts to ask and answer the questions)

Эгер сүйлөм туура эмес болсо, аларды оңдоп чыгуу (Read the sentences. Correct the false ones.)

Бул тапшырмадан кийин окуучулар англис макал-ылакаптарды кыргыз же орус макал-ылакаптар менен салыштырып, жомоктун негизги идеясын чагылдырган бирөөнү тандап чыгыш керек болушкан:

What is lost is lost (Жоготсоң, таппайсың)

A little pot is soon hot

Better late than never

Every dog has his day

An open door may tempt a saint (Уурунун арты куш).

Окуучулар сабакта талкуу жүргүзүп, “An open door may tempt a saint” (Уурунун арты куш) тандап алышкан.

Бул бөлүмдө жасалган иштер окуучулардын жалгыз грамматикалык, лексикалык, коммуникативдик билгичтиктерин эмес, алардын культурологиялык билгичтиктерин да өнүктүрөт.

“Англис майрамдар жана салттар” бөлүмү окуучуларга “Halloween” майрамы жөнүндө презентациядан башталган. Бул презентация аутентикалык материалдын негизинде жасалган. Кийинки майрамдар жөнүндө маалыматтар презентация аркылуу көрсөтүлгөн. Презентация материалды көркөмдөйт.

Окуучуларды бул майрамдын тарыхы менен тааныштыруу үчүн алардын культурологиялык билимдерин жана лексикалык (жаңы сөздөрдү бекемдөө), коммуникативдик билгичтиктерин (окулган тексттин негизинде диалог түзүү) өнүктүрөт. Окуучулар майрамдын символу (ашкабак күйүп жаткан көздөрү, мурду жана оозу менен) болгон Джек-панар жөнүндө жомок менен өзгөчө кызыгышкан. Аягында окуучуларга Хэллоундин салттык оюндары сунушталган. Бул оюндар Великобританиянын жана КМШтын балдары тарабынан ойнолот (“Jack-o’-Lantern Toss”, “Blow the Ghost”, “Witch’s Carpet”, “Skeleton’s Keys”).

Рождество майрамы окуучуларга презентация аркылуу таанытылган. Балдарга кристмас оюндар (“Stir the Christmas Cake”, “Jingle Bells Hoop”, “Blind Mum”, “Wrapping Gifts”, “Ring the Christmas Bells”) ойнотулган.

Масленица, Ыйык Патриктин күнү (17-март), Апанын күнү (Великобританияда Орозонун төртүнчү жекшемби күнү жана КМШда май айынын экинчи жекшемби күнү), Пасха майрамы, Мей Дей деген майрамдар окуучуларга презентация аркылуу таанытылган.

Кошумча маданий блоктун негизги факторлору төмөнкүдө белгиленген:

Окуучуларга чыгармачыл көнүгүүлөр берилген, сабактар группа жана коллектив ичинде өтүлгөн, окуучуларга индивидуалдык подход жасалган (ар бир окуучунун жөндөмдүүлүктөр эске алынган, сабактарда жана үйдө жасалган жеке иштер берилген. Бул факторлор өсүрүмдөрдүн чыгармачыл ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө шарт түзгөн. Окуучулар тексттерди окуганда өз алдынча грамматикалык эрежелерди таап алышкан.

Сабактарда аудио жана видео каражаттар, фонетикалык көнүгүүлөр, ырлар колдонулган. Ырлардын жөнөкөй тексттери окуучулардын грамматикалык эрежелерди түшүнүп алуусуна, жаңы сөздөрдү үйрөнүп алуусуна жана фантазиясын, эсин өнүктүрүүгө бир коомдук-маданий билимдердин когнитивдик каражаты катары өбөлгө түзгөн.

Ошентип, эксперименттин бир калыпка келтирүү этабында окуучулар белгилүү психологиялык тоскоолдон жана англис тилде сүйлөө убагында уялчаактыктан өтүштү. Алар англис тилде активдүүрөөк сүйлөп башташты, чет элдик маданият жөнүндө тереңирээк билим алууга умтулуп башташты.

Эксперименталдык программа боюнча окутуу окуучулардын чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасаганына, алардын жашоо мүнөзү жөнүндө тереңирээк билим алууга умтулуусуна таасир тийгизди жана чет тилди чет элдик маданиятты таанып билүүнүн бир каражаты катары үйрөнүүгө, чет элдин тарыхы, географиясы, адабияты жана фольклору жөнүндө культурологиялык түшүнүүгө шарт түзгөн.

3.2. Эксперименталдык тажрыйба иштердин натыйжалары

Илимде белгилүү болгондой, кайсы бир процесстин, аткарылып жаткан иштин натыйжалуулугун аныктоо изилденип жаткан объектке жараша анын белгилүү ченем бирдиги тандалат. Бул изилдөө ишибизде ченем бирдиги катары критерий түшүнүгү тандалган.

П. А. Бакланов критерийлердин иштелип чыгуусунда эсепке алынуучу төмөнкү талаптарды көрсөтөт:

а) окутуу процессинде колдонулган формалар жана методдор окуучунун

талаптарын жана кызыкчылыктарын чагылдыруусу керек;

б) критерийлердин мазмуну – тиги же бул касиеттин жалпылаштырылган көрсөткүчтөрү экендиги;

в) критерийлерге таянуудан келип чыккан экспериментке чейинки жана андан кийинки натыйжалар.

Көп маданияттуулукка тарбиялоонун натыйжаларын аныктоо иштелип чыккан критерийлер окуучунун интеллектуалдык жана анын жеке мүнөзүндөгү социалдык жүрүш-турушуна байланыштуу касиеттеринин көрсөткүчү десе болот. Алар окуучулардын көп маданияттуулугун калыптандырууда же оңдоп-түзөөдө колдонулат. Бул изилдөөнүн эффективдүүлүгүн аныктоодо, жогоруда айтылган талаптарды эске алуу менен, бул тармакта жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө, түрдүү (Ф. Н. Зиатдинова, С. В. Рыкова) жана “билим берүү”, “өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү” түшүнүгүнүн жана изилденип жаткан көрүнүштүн мазмунуна таянып, атайын критерийлер жана аларга ылайык өспүрүмдөргө мүнөздүү көп маданияттуулукту аныктоо көрсөткүчтөрү иштелип чыкты (№2.1.2-таблица).

Бул критерийлерди жалпылаштырып көрсөткүч катары алсак, англис тилин окутуу процессинде өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун натыйжасын аныктоого болот.

Изилдөөнүн аягында өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү боюнча моделинин англис тилди окутуу программага киргизүү боюнча жүргүзүлгөн тажрыйбанын натыйжаларын жана эксперименттин иш жүзүндө аныктоо этабынан бери окуучуларда кандай өзгөрүүлөр пайда болгонун аныкташ үчүн окуу жылынын аягында ЭТ жана ТТ окуучуларга кайрадан текшерүүчү тажрыйбалык иш жүргүзүлдү.

Калыптандыруучу эксперименттен кийин жүргүзүлгөн комплекстүү диагностика өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн эффективдүүлүгүн аныктоого жардам берди. Эксперименталдык иштин жүргүзүү процессинде сапаттык анализ салыштырмалуу чектелүү болгондуктан, текшерүүдө жүргүзүлгөн диагностикада тек гана көрсөткүчтөрдү

эсепке алууну туура көрдүк. Бул иш аныктоо жана текшерүү этаптарынан чыккан натыйжаларын салыштыруу аркылуу жүргүзүлдү.

Изилдөө көрсөткөндөй, ЭТда жогорку деңгээл менен окуучулардын саны көбөйдү. Бул окуучулардын башка маданияттардын өзгөчөлүктөрүнө баалуу мамиле кылып баштаганын көрсөтөт: жогорку деңгээл 3,5ке көбөйдү.

Ушундай абал ТТда да байкалды: жогорку деңгээл 2,5ке көтөрүлдү. Бул абал төмөнкү түрдө түшүндүрүлөт: окуу процессинин аягында өспүрүмдөрдүн таанып билүү билгичтиктеринин өнүгүшү, айлана-чөйрөгө мамилелеринин өзгөрүшү байкалды.

Бул өзгөрүүлөр англис тили боюнча жалпы билим берүү программасынын кошумча блогунун эффективдүү болгонун көрсөттү. ТТда көп маданияттуу билим берүүгө басым жасалбаган жалпы билим берүү программасынын негизинде окутуу иши жүргүзүлгөнүнө карабастан жакшы натыйжалар пайда болду.

Башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болуу көрсөтүчү боюнча эки тайпада тең ЭТ жана ТТда өнүгүш байкалды. Бул болсо төмөнкүчө түшүндүрүлөт.

Чет тилди үйрөнүү процессинде колдонулган модель, атайын билим программасы окуучулардын чет элдик маданиятка карата мамиленин өзгөрүүсүнө таасир тийгизет.

ЭТда чет тилди окутуу иши көп маданияттуу билим берүү атайын мазмун менен толукталган. Бул болсо өспүрүмдөрдүн билимин бир топко тереңдетүүгө жана жеке мамилесин өздөштүрүүгө өбөлгө түздү.

Көп маданияттуу чөйрөдө мамиле түзүү өзүнчө чеберчиликти жана устаттыкты талап кылгандыктан, анын өзгөчө сырларын жана мыйзамдарынын негизин инсандын гуманисттик багыты, ар кандай улуттун өкүлдөрү менен болгон мамилелердеги өзгөчө касиет болуп эсептелген сабырдуулук /толеранттуулук/, өз ара түшүнүүчүлүк, көтөрүмдүүлүк ж.б. адеп-ахлактык маданият түзүп турат. Аталган касиеттерди калыптандыруу англис тилин окутууда этномаданий баалуулуктарды өздөштүрүү менен коштолуп,

окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө өз улутунун маданиятын көрсөтө билүүгө үйрөтүп, көп маданияттуу жана көп тилдүү жүрүм-турум мамилелеринин калыптанышына оң таасирин тийгизди.

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген кошумча билим берүү программасы окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасоого эффективдүү түрдө таасир берүү менен жакшы натыйжаларга жетишүүгө негиз болду. Аны төмөнкү таблицадан карап көрөлү.

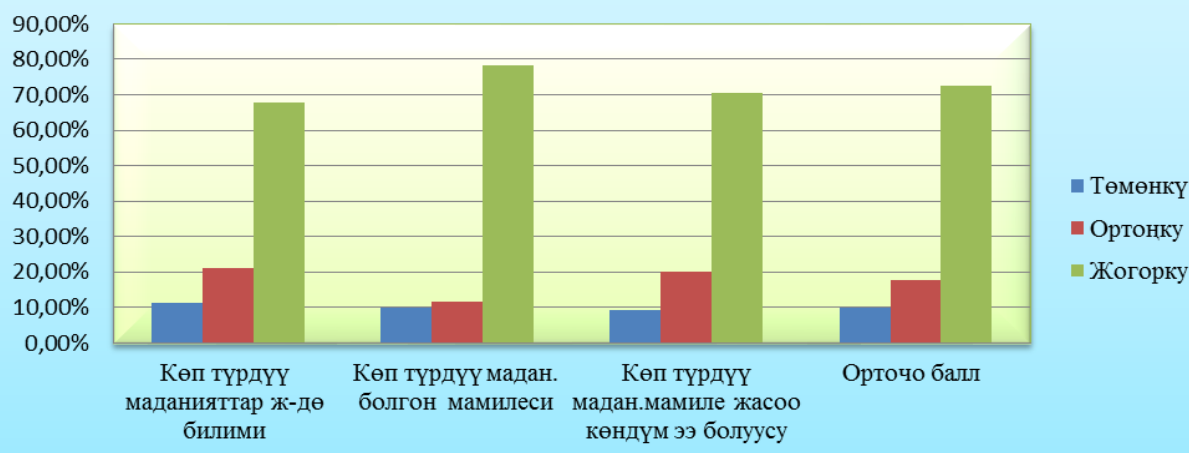
Текшерүү этабында ЭТ жана ТТ окуучулардын башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр болуу деңгээли

ЭТ жана ТТ окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча деңгээлдеринин салыштырмалуу көрсөткүчтөрү. №3.2.1-таблица

Тайпалар	Деңгээлдер	Критерийлер, окуучулардын саны %дык катыш менен			
		КТМ жөнүндө билими	КТМга болгон мамилеси	КТМга мамиле жасоо көндүмдөргө ээ болуусу	Орточо балл (% менен)
ЭТ	Төмөнкү	19 (11,2 %)	17 (10%)	16 (9,4%)	17 (10,%)
	Ортоңку	36 (21,1 %)	20 (11,7%)	34 (20%)	30 (17,6%)
	Жогорку	115 (67,7%)	133 (78,2%)	120 (70,6%)	123 (72,4%)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)
ТТ	Төмөнкү	74 (43,5 %)	69 (40,5%)	76 (44,7%)	73 (43%)
	Ортоңку	56 (33 %)	59 (34,7%)	49 (28,8%)	55 (32,3%)
	Жогорку	40 (23,5%)	42 (24,8 %)	45 (26,5%)	42 (24,7%)
	Бардыгы	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)	170 (100%)

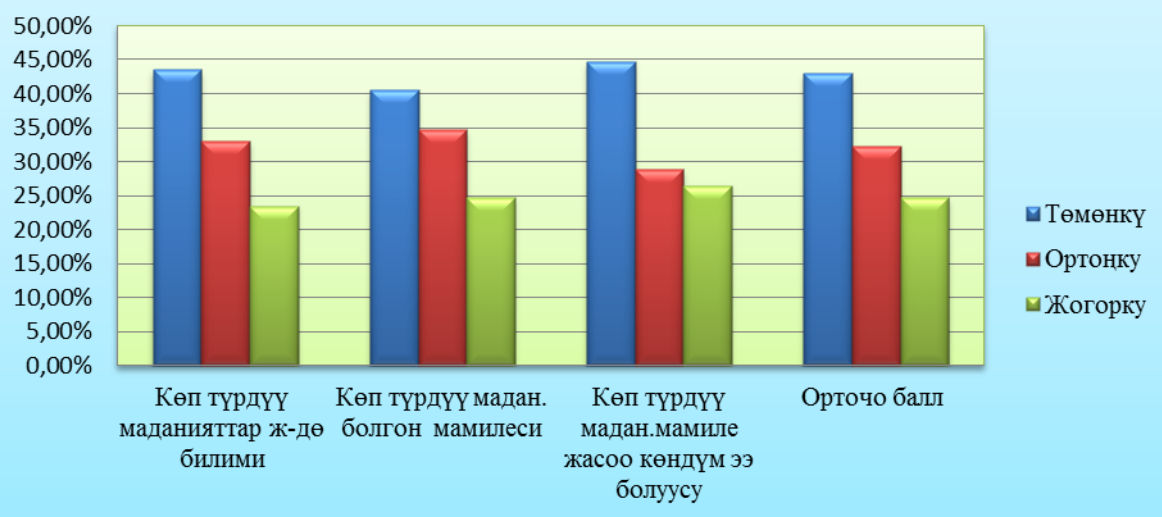
№3.2.1-сүрөт. Эксперименталдык тайпадагы окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча деңгээлдеринин салыштырмалуу көрсөткүчтөрү (гистограмма түрүндө).

**Эксперименталдык тайпалардагы
окуучулардын көп маданияттуу билим берүү
боюнча деңгээлдеринин салыштырмалуу
көрсөткүчтөрү.**

№3.2.2-сүрөт. Текшерүүчү тайпадагы окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча деңгээлдеринин салыштырмалуу көрсөткүчтөрү (гистограмма түрүндө).

**Текшерүүчү тайпалардагы окуучулардын
көп маданияттуу билим берүү боюнча
деңгээлдеринин салыштырмалуу
көрсөткүчтөрү.**

№3.2.1-таблицада берилген натыйжалар окуучулардын үч критерий боюнча өнүгүшүн көрсөтөт. Көп маданияттуу билим берүүнүн жогорку деңгээлин ЭТ дагы 72,4% окуучулар көрсөтүштү. Аныктоо этабында бул көрсөткүч 13% ды түзгөн. Орто деңгээлдин жалпы көрсөткүчтөрү да 17,6%

болуп эксперименталдык иштердин натыйасында өзгөрүлдү. Бирок, экспериментке чейин анын көрсөткүчтөрү 41%ды түзгөн. Төмөнкү деңгээлдин жалпы көрсөткүчү 10%ды түздү. Аныктоо этабында 46% болгон.

Ошентип, эки деңгээлде өсүп-өнүгүү динамикасы байкалды. Бул болсо аткарылган иштин жакшы натыйжаларын чагылдырып турат.

Төмөнкү деңгээлдеги ЭТ окуучулардын 46%дан 10%га чейин азайышы байкалды. ТТ окуучулар болсо жалгыз гана «Zabadoo!3» (2004) китеп менен окушкан. ЭТга караганда ТТда өзгөрүүлөр аз болду, анткени англис тилди салттуу жол менен окутуу окуучулар үчүн көп маданияттуу билим берүү максатына жетүү үчүн жакшы шарт түзгөн. Муну төмөнкү тастыктаган натыйжалар көрсөтөт: окуучулардын көп маданияттуу билим берүү боюнча жогорку деңгээли менен 24,7%га жеткен. Экспериментке чейин бул көрсөткүч 6% болгон.

Эксперименталдык иштен кийин орто деңгээл 32,3% түздү, экспериментке чейин 45% болгон. Ал эми төмөнкү деңгээл экспериментке чейин 49%, эксперименттен кийин 43 %ды түздү.

ЭТдагы оң көрсөткүчтөр төмөнкү себептерге байланыштуу деп ойлойбуз: окутуу процесси өспүрүмдөрдүн жалпы табигый өнүгүүсүнө таасир берген. Алар жалгыз физикалык жактан эмес, психологиялык, интеллектуалдык жактан да өнүгүп жаткан. Кошумча билим алуунун негизинде окутууда окуучулардын көп маданияттуу дүйнөгө карата көз-караштары өзгөрүп баштаган.

Эксперимент жүргүзүлгөн убакыттын ичиндеги окуучулардын өнүгүшүнүн негизги себептеринин бири – чет тилди окутуу процессинде көп маданияттуу билим берүү боюнча педагогикалык шарттардын сакталышы жана атайын моделдин ишке ашырылышы эсептелет.

Сүрөттө чагылдырылган биринчи жана экинчи диагностиканын натыйжалары окутуу процессинде колдонулган педагогикалык моделдин педагогикалык шарттардын, кошумча билим программасынын эффективдүү болгонун тастыктайт. Иш жүзүндө изилдөө этабында төмөн, орто жана жогорку деңгээлдердин көрсөткүчтөрүнүн ортосунда айырмачылык анча билинбегени

менен атайын текшерүү этабында төмөн жана жогорку деңгээлдерде чоң айырмачылык бар экендиги байкалды. Бул болсо чет тилди окутуу процессинде өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүү боюнча жүргүзүлгөн эксперименталдык иштин натыйжалуу болгонун көрсөтөт.

Ошентип, англис тил боюнча негизги окутуу программасын көп маданияттуу билим берүү программасы менен толуктоо окутуу процессинде ар түрдүү усулдардын, каражаттардын колдонулушу, атайын иштелип чыккан педагогикалык шарттардын сакталышы, сунушталып жаткан моделдин иштеши эксперименталдык топтогу окуучуларда төмөнкү касиеттерди өнүктүрүүгө шарт түздү: башка маданияттар жөнүндөгү билимдин кеңейиши, башка улуттун өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасоонун туруктуу болушу, чет тилди үйрөнүүгө умтулуусунун күчөшүнө алып келди. Эксперименталдык иштин эффективдүүлүгүн тастыктаган негизги көрсөткүчтөр: башка маданияттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасаган өспүрүмдөрдүн санынын көбөйүшү, окуучулардын чет элдик маданияты жөнүндө түшүнүктөрү жогорку деңгээлге жетиши, окуучулардын чет тилди үйрөнүүнүн, чет элдик маданиятты үйрөнүүнүн негизги жолу катары кабыл алуусу.

Демек, өспүрүм курактагы окуучуларды англис тилин окутууда көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча түзүлгөн окуу программасы аркылуу уюштурулган көп маданияттуулукка тарбиялоо иштери коюлган максаттын жана милдеттердин негизинде иш жүзүнө ашырылды жана натыйжалуу жыйынтыкталды. Ал эми, “Мектеп окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген окуу программасы жана “Мектеп окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген окуу-усулдук колдонмо англис тили мугалимдери үчүн кошумча окуу куралы катары окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашып жашоо үчүн көп маданияттуулукка тарбиялоо процессинде натыйжалуу пайдаланылат деген ишеним жаралды.

Үчүнчү глава боюнча корутунду

Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун башталгыч деңгээлин иликтөө изилдөөнүн

кийинки милдеттерин аныктоого өбөлгө түздү. Ал өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн негизинде окутуу процессин уюштуруу жана англис тилди окутуу боюнча азыркы программаны толуктаган кошумча программаны иштеп чыгуу экендиги аныкталды.

Эксперименталдык иликтөө иштеринин натыйжаларынын жана жыйынтыктарынын анализи өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуу билим берүү аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык моделин жана шарттарын иштеп чыгуу зарылдыгын жаратты. Ал эми иликтөөнүн экинчи этабындагы эксперименталдык программа боюнча окутуу окуучулардын чет элдик маданияттын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасаганына, алардын жашоо мүнөзү жөнүндө тереңирээк билим алууга умтулуусуна таасир тийгизди жана чет тилди чет элдик маданиятты таанып билүүнүн бир каражаты катары үйрөнүүгө, чет элдин тарыхы, географиясы, адабияты жана фольклору жөнүндө культурологиялык түшүнүүгө шарт түздү.

Ошентип, англис тил боюнча негизги окутуу программасын көп маданияттуу билим берүү программасы менен толуктоо окутуу процессинде ар түрдүү методдордун, каражаттардын колдонулушу, атайын иштелип чыккан педагогикалык шарттардын сакталышы, сунушталып жаткан моделдин иштеши эксперименталдык топтогу окуучуларда төмөнкү касиеттерди өнүктүрүүгө шарт түздү: башка маданияттар жөнүндөгү билимдин кеңейиши, башка улуттун өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасоонун туруктуу болушу, чет тилди үйрөнүүгө умтулуусунун күчөшүнө алып келди. Эксперименталдык иштин эффективдүүлүгүн тастыктаган негизги көрсөткүчтөр: башка маданияттардын өкүлдөрүнө толеранттуу мамиле жасаган өспүрүмдөрдүн санынын көбөйүшү, окуучулардын чет элдик маданияты жөнүндө түшүнүктөрү жогорку деңгээлге жетиши окуучулардын чет тилди үйрөнүүнүн, чет элдик маданиятты үйрөнүүнүн негизги жолу катары кабыл алуусу.

ЖАЛПЫ ТЫЯНАКТАР

Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилди окутуу процессинде көп маданияттуулукка тарбиялоо максатында жүргүзүлгөн илимий, тарыхый-педагогикалык адабияттардын анализи көп маданияттуулукка тарбиялоо – бул глобалдашуу шартындагы көп улуттуу мамлекетте жашоонун реалдуу талаптарынан экендигин көрсөттү. Ошондой эле, өспүрүм курактагы окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө ыңгайлашып, эркин жашоого үйрөтүү, чет элдик маданий өзгөчөлүктөрдү жана өз элинин маданий баалуулуктарын башкаларга таанытуунун негизги жолу экендигин аныктоо боюнча жүргүзүлгөн изилдөө төмөнкүдөй тыянактарга алып келди.

1. Философиялык, тарыхый-педагогикалык, психологиялык, маданияттуулук, лингвистикалык адабияттарында көп маданияттуу билим берүүнүн маселелерин изилдөө, теориялык жактан анализдөө жана эксперименталдык ишти жүргүзүү өспүрүмдөргө көп маданияттуу билим берүүнүн татаал бир динамикалык процесси экендигин көрсөтөт. Анын негизги милдети – бул чет тилди маданияттардын диалогу катары үйрөнүүдө жана инсан чет тилди чет элдин жалпы баалуулуктарын, маданий-тарыхый жана коомдук тажрыйбасын үйрөнүүнүн каражаты катары колдонгондо гана көп маданияттуу бир инсан боло алат.

Өспүрүмдөрдүн психологиялык-педагогикалык, физиологиялык өнүгүү өзгөчөлүктөрүн аныктоо боюнча жүргүзүлгөн анализ бул курактагы окуучулардын акыл-эси, эмоциялары, эрки жана акылы эстетикалык, адеп-ахлактык жактан абдан өнүккөндүгүн жана айлана-чөйрөдө жолдоштору менен баарлашууда бири-бирине сый мамиле жасагандыгын көрсөтөт. Аларды көп маданияттуулукка тарбиялоодо изилдөөдө коюган максаттарга ийгиликтүү түрдө жетүү үчүн психико-физиологиялык жана жеке мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөрүн жана өсүп-өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн толук эске алганда гана мүмкүн болот.

2. Учурда чет тилин окутуу процессинде өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоо аталган процесстин абалын,

деңгээлин жана принциптерин аныктоо усулдарын иштеп чыгууну талап кылат. Бул милдеттин алкагында жүргүзүлгөн изилдөө теориялык жана эмпирикалык усулдарга таянуу менен ишке ашырылды. Натыйжада өспүрүмдөрдү көп маданияттуулукка тарбиялоонун абалы (түшүнүктөрү, көз караштары, учурдагы тажрыйбалар), принциптери (Аутентика, коммуникативдик багыттоочулук, эне тилди эске алуу, дидактикалык жактан маданий дал келүүчүлүк, маданият, өлкө таануу материалдарын окуп-үйрөнүүдө мультимедианын үстөмдүгү, мультимедиалык технологияларды колдонуу, көп маданияттуулук принциптери) деңгээли (жогорку, орто, төмөн) аныкталды.

3. Изилдөө учурунда чет тилдерди окутуу процессинде көп маданияттуу тарбиялоонун модели иштелип чыгып, мазмуну жана педагогикалык шарттары аныкталды. Негизги педагогикалык шарттар катары төмөнкүлөр аныкталды:

- чет тилин окутуу процессинде КМТнун мазмунун кошумча маданий маалыматтар менен байытуу, окутуу максатынын жана милдеттердин туура коюлушу, чет тилдин маданиятынын түрдүү компоненттерин комплекстүү түрдө колдонуунун негизинде окутуу процессин уюштуруу.
- чет тилди үйрөтүү боюнча билимдин мазмунун өркүндөтүү жана окутуу усулдарын оптимизациялоо.
- окутуу процессинде чет элдин маданиятын үйрөтүүнүн заманбап формаларын колдонуу негизинде уюштуруу.

Көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмунун байытуу максатында “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” окуу-усулдук колдонмосу орто мектептин 5-7-класстары үчүн кошумча окуу каражаты катары сунушталды.

4. Изилдөө учурунда колдонулган комплекстүү диагностика (тесттер, анкеталар, сурамжылоолор) окуучулардын лексикалык-грамматикалык, культурологиялык билимдеринин жогорулашын көрсөттү. Окуучулар ар кандай чет элдик оюндарды ойноп, чыгармачылдыкты өркүндөткөн көнүгүүлөрдү активдүү жана өз алдынча жасаганга аракеттеништи.

Изилдөө ишинин милдетине ылайык жүргүзүлгөн педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы көрсөткөндөй, ЭТда жогорку деңгээлдеги

окуучулардын саны көбөйдү. Бул окуучулардын башка маданияттардын өзгөчөлүктөрүн баалоо, сыйлоо менен мамиле жасай баштаганын көрсөтөт: жогорку деңгээл 59,4 %га көбөйдү. Ал эми ортоңку деңгээл 23,4%га, төмөнкү деңгээл 36%га төмөндөдү. Ушундай абал ТТда да байкалды: жогорку деңгээл 18,7%га көтөрүлдү. Ал эми ортоңку деңгээл 12,7%га, төмөнкү деңгээл 6% га төмөндөдү. Бул абал төмөнкү түрдө түшүндүрүлөт: окуу процессинин аягында өспүрүмдөрдүн таанып билүү билгичтиктеринин өнүгүшү, айлана-чөйрөгө мамилелеринин өзгөрүшү байкалды.

Бирок, бул илимий иш бул маселенин бардык жактарын изилдегендик эмес. Анын теориялык жана эксперименталдык иштерин жүргүзүү процессинде белгилүү суроолор жана маселелер пайда болгон. Аларды болсо бул илимий ишинин чегинде карап чыкканга шарт түзүлгөн эмес. Бул изилдөө бир канча илимдер менен байланышта болот. Ошондуктан, анын корутундулары психологиялык билим берүүдө, педагогикада жана чет тилдерди окутуу методикасында колдонушу мүмкүн.

Мына ушундай тыянактардан улам төмөнкүдөй *илимий-практикалык сунуштарды* белгилейбиз:

1. Республиканын жалпы орто билим берүүчү орто мектептеринде өлкөбүздүн социалдык-маданий шарттарына ылайык өспүрүм курактагы окуучулардын көп маданияттуулук компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана көп маданияттуулукка тарбиялоонун мазмунун мамлекеттик стандартта, окуу программада, окуу китептеринде долбоорлоо.

2. Өспүрүм курактагы окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоону өнүктүрүү багытында мектеп мугалимдеринин илимий-усулдук, моралдык-психологиялык, практикалык даярдыгын өркүндөтүү.

3. Эксперименталдык изилдөө иштеринин натыйжасында иштелип чыккан “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” – деген аталыштагы кошумча окуу курсун ыраттуу түрдө практикага жайылтуу.

4. Өспүрүм курактагы окуучулардын көп түрдүү маданий чөйрөдө ыңгайлашуусун, улуттук баалуулуктарды сактоо менен чет элдин маданиятына

толеранттуу мамиле жасоосун, көп маданияттуулук билимдерин өнүктүрүү иш-аракеттерин стимулдаштырууга багытталган окутуу технологияларын кеңири пайдалануу.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Абаева, Ф.Б. Развитие навыков межкультурной коммуникации в процессе преподавания делового английского языка [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ф.Б. Абаева. – Владикавказ, 2000. – 22 с.
2. Адылбек кызы, Г. Влияние национально-психологических факторов на поликультурное воспитание младших школьников [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. Адылбек кызы. – Бишкек, 2005. – 25 с.
3. Алимбеков, А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. Алимбеков. – Бишкек, 2010. – 32 б.
4. Алимбеков, А. Болочок мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоо концепциясынын негизги жоболору [Текст] / А. Алимбеков // Эл агартуу. – Бишкек, 2009. – 17-18-бб.
5. Алимбеков, А. Таалим-тарбия мазмунун этномаданий өңүттө өркүндөтүүнүн проблемалары [Текст] / А. Алимбеков // К. Тыныстанов атындагы БМУнун Жарчысы. – Каракол, 2004. – №10. – 25-33-бб.
6. Ажмякова, Н.Н. Межкультурное воспитание младших школьников в учебном процессе (на примере обучения иностранному языку) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.Н. Ажмякова. – Ижевск, 2003. – 237 с.
7. Алексашенкова, И.В. Билингвальная образовательная программа (куррикулум) как средство поликультурного образования студентов [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И.В. Алексашенкова. – Великий Новгород, 2000. – 18 с.
8. Амонашвили, Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – М.: Университетское, 1990. – 560 с.
9. Ананьев, Б.Г. Структура личности и трудоспособность [Текст] / Б.Г. Ананьева. – Ленинград, 1966. – 33 с.
10. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – Ош, 2003.

11. Анастаси, А. Психологическое тестирование [Текст] / А. Анастаси, С. Урбина.. – СПб: Питер, 2006. – 688 с.
12. Аникин, В.П. Русское народное поэтическое творчество [Текст]: пособие для студентов / В.П. Аникин, Ю.Г. Круглов. – М.: Просвещение, 1983. – 416 с.
13. Апыш, Б. Педагогика [Текст] / Б. Апыш, Д. Бабаев, Т. Жоробеков. – Бишкек, 2002.
14. Асипова, Н.А. Окуучу жаштарды тарбиялоо жана билим берүүнүн актуалдуу маселелери [Текст] / Н.А. Асипова. – Бишкек, 2016. – 98-б.
15. Асипова, Н.А. Билим философиясы жана тарыхы [Текст] / Н.А. Асипова. – Бишкек, 2010.
16. Асипова, Н.А. Социалдык тарбия [Текст] / Н.А. Асипова. – Бишкек, 2004.
17. Асипова, Н.А. Межкультурные коммуникации и поликультурное образование [Текст] / Н.А. Асипова. – Бишкек, 2015. – 131 с.
18. Асипова, Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н.А. Асипова. – Бишкек, 1998. – 22 с.
19. Архангельский, С.И. Роль и функции дидактической подготовки студентов и формирование социально-активной личности учителя [Текст] / С.И. Архангельский. – М., 1984. – 151 с.
20. Архиреева, Т.В. Становление критического отношения к себе у детей младшего школьного возраста / Т.В. Архиреева // Вопросы психологии. – 2005. – №3. – С. 29-37.
21. Байгазиев, С.О. Кыргыздын улуу ойчулдарынын жана баатырларынын осуяттары – Ата журт тиреги [Текст] / С.О. Байгазиев. – Бишкек, 2008.
22. Байгазиев, С.О. Азыркы мектептеги тарбия: максаты, мазмуну жана технологиясы [Текст] / С.О. Байгазиев. – Бишкек, 2009.
23. Байгазиев, С.О. Цивилизация жана Ата журт тагдыры [Текст] / С.О. Байгазиев. – Бишкек, 2008.

24. Бакланов, П.А. Приобщение студентов технических учебных заведений к мировой культуре в процессе изучения иностранного языка [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / П.А. Бакланов. – Ульяновск, 2006. – 249 с.
25. Барышников, Н.В. Параметры обучения межкультурной коммуникации в средней школе [Текст] / Н.В. Барышников // Иностранные языки в школе. – 2002. – №2. – С. 29-33.
26. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества [Текст]: сборник изб. трудов / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
27. Бездухов, В.П. Теоретические проблемы становления педагогической компетентности учителя [Текст] / В.П. Бездухов, С.Е. Мишина, О.В. Правдина. – Самара, 2001. – 132 с.
28. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2004. – 384 б.
29. Бекбоев, И.Б. Проблемы новой ориентации системы образования. Теория и практика инновационного образования [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2000.
30. Бекбоев, И.Б. Педагогикалык процесс: эски көрүнүштөр жана жаңыча көз караштар [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2005.
31. Белинский, В.Г. Избранные педагогические сочинения [Текст] / В.Г. Белинский. – М.: Педагогика, 1982. – 287 с.
32. Библер, В.С. Школа диалога культур: Основы программы [Текст] / В.С. Библер. – Кемерово: Алеф, 1992. – 93 с.
33. Бим, И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблема школьного учебника [Текст] / И.Л. Бим. – М.: Русский язык, 1977. – 288 с.
34. Богомолова, М.И. Двужычие в системе национального и межнационального воспитания и обучения в педагогическом наследии [Текст]: учебное пособие для студентов педагогических вузов / М.И. Богомолова. – Набережные Челны, 2002. – 63 с.

35. Богомолова, М.И. Генезис прогрессивных концепций межнационального воспитания детей [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / М.И. Богомолова. – Набережные Челны, 2003. – 493 с.
36. Богомолова, М.И. Интернациональное воспитание дошкольников [Текст]: учебное пособие для студентов / М.И. Богомолова. – М.: Просвещение, 1988. – 112 с.
37. Богомолова, М.И. Национальное воспитание и двуязычие в истории педагогических учений [Текст] / М.И. Богомолова. – Казань, 1998. – 440 с.
38. Богородицкая, В.Н. Английский язык. 4 кл [Текст] / В.Н. Богородицкая, Л.В. Хрусталева. – М.: Версия, 2005. – 176 с.
39. Большая Советская Энциклопедия [Текст]: в 30 томах. / Гл. редактор А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1971. – Т.5. – 640 с.
40. Бордовская, Н.В. Педагогика [Текст]: учебник для вузов / Н.В. Бордовская, А.А. Реан. – СПб: Питер, 2000. – 304 с.
41. Борисенков, В.П. Поликультурное образовательное пространство России: история, теория, основы проектирования / В.П. Борисенков, О.В. Гукаленко А.Я. Данилюк. – М.: Ростов-н/Дону, 2004. – 576 с.
42. Бочарова, Ю.Ю. Проблема становления межкультурного образования в современной России [Электронный ресурс]: Международный научный педагогический Интернет-журнал с библиотекой-депозитарием. – М.: OIMRU, 2002. – Режим доступа: World Wide Web. URL: <http://www.oim.ru>.
43. Бубякина, Н.Е. Организационно-педагогические условия развития межкультурного образования в условиях общеобразовательной школы [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.Е. Бубякина. – Якутск, 2007. – 24 с.
44. Булынин, А.М. Развитие культуры межнациональных отношений педагогов (ценностный аспект) [Текст] / А.М. Булынин, Е.М. Громова. – Ульяновск, 2006. – 286 с.

45. Булынин, А.М. Теория и практика развития культуры межнациональных отношений школьников [Текст] / А.М. Булынин, Е.М. Громова. – Ульяновск, 2004. – 179 с.
46. Вартанов, А.В. От обучения иностранным языкам к преподаванию иностранных языков и культур [Текст] / А.В. Вартанов // Иностранные языки в школе. – 2003. – №2. – С. 21-25.
47. Ватэ, Е. Театрализация деятельности в обучении иностранному языку детей от 6 до 14 [Текст] / Е. Ватэ // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Раннее языковое образование. Состояние и перспективы». – Ижевск, 2001. – С. 42-51.
48. Веденина, Л.Г. Межкультурное обучение как полилог языков и культур [Текст] / Л.Г. Веденина // Межкультурная коммуникация: тезисы докладов. – Иркутск, 1993. – 45 с.
49. Верещагин, Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного [Текст] / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
50. Верещагина, И.Н. Английский язык [Текст]: учебник для II кл. шк. с углубл. изуч. англ. яз. / И.Н. Верещагина, Т.А. Притыкина. – М.: Просвещение, 1994. – 239 с.
51. Верещагина, И.Н. Английский язык [Текст]: учебник для III кл. шк. с углубл. изучением англ. яз., лицеев, гимназий: 2-й год обучения. / И.Н. Верещагина, Т.А. Притыкина. – М.: Просвещение, 2002. – 352 с.
52. Верещагина, И.Н. Книга для учителя к учебнику английского языка для II класса школ с углубленным изучением, лицеев и гимназий [Текст] / И.Н. Верещагина, Т.А. Притыкина. – М.: Просвещение, 2002. – 128 с.
53. Верещагина, И.Н. Книга для учителя к учебнику английского языка для III класса школ с углубленным изучением, лицеев, гимназий, колледжей [Текст] / И.Н. Верещагина, Т.А. Притыкина. – М.: Просвещение, 2001. – 112 с.

54. Виноградова, В.В. Работа над стихотворением в V-VI классах [Текст] / В.В. Виноградова // Иностранные языки в школе. – 2003. – №3. – С. 57-61.
55. Возрастная и педагогическая психология. Хрестоматия [Текст]: учебное пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – М.: Академия, 1999. – 320 с.
56. Волков, Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1991. – 67 с.
57. Воробьев, В.В. Лингвокультурология (Теория и методы) [Текст] / В.В. Воробьев. – М., 1997. – 331 с.
58. Временный государственный образовательный стандарт. Общее среднее образование: Иностранные языки. – М., 1993. – 127 с.
59. Выготский, Л.С. История развития высших психологических функций [Текст]: собрание сочинений в 6 т. / Л.С. Выготский. – М., 1983. – Т.3. – 312 с.
60. Выготский Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1996. – 536 с.
61. Гаганова, О.К. Поликультурное образование в системе общего школьного образования США [Текст]: дис. канд. ... пед. наук: 13.00.01 / О.К. Гаганова. – М., 2003. – 160 с.
62. Гадамер, Х.Г. Истина и метод [Текст] / Х.Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 708 с.
63. Гайсина, Л.Ф. Готовность студентов вуза к общению в мультикультурной среде и ее формирование [Текст]: монография / Л.Ф. Гайсина. – Оренбург, 2004. – 113 с.
64. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика [Текст]: учебное пособие для студентов / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Академия, 2005. – 336 с.
65. Ганиева, Г.Р. Педагогические условия приобщения младших школьников национальной школы к культуре народов Татарстана [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.Р. Ганиева. – Ульяновск, 2007. – 25 с.

66. Гарамова, И.С. Интенсивная методика обучения иностранному языку детей дошкольного и младшего школьного возраста (на материале английского языка) [Текст]: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02 / И.С. Гарамова. – М., 1998. – 179 с.
67. Гасанов, З.Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения [Текст] / З.Т. Гасанов // Педагогика, 1996. – №6. – С. 51.
68. Голубева, С.К. Использование компьютерных технологий для профессиональной подготовки учителей иностранного языка / С.К. Голубева И.С. Москалева // Иностранные языки в школе, 2005. №1. – 83-87 с.
69. Горлова, Н.А. Оценка качества эффективности УМК по иностранным языкам [Текст] / Н.А. Горлова // Иностранные языки в школе. – 2005. – №8. – С. 19-27.
70. Горная, Т.И. Педагогические условия патриотического воспитания младших школьников средствами народной музыки [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.И. Горная. – Уфа, 2004. – 22 с.
71. Григорьев, С.Г. Мультимедиа в образовании [Текст] / С.Г. Григорьев, В.В. Гриншкун. – М., 2002. – 151 с.
72. Гумбольдт, В.Ф. Избранные труды по языкознанию [Текст]: пер. с нем. языка / В.Ф. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 396 с.
73. Даль, В.И. Пословицы русского народа [Текст] / В.И. Даль. – М.: Олма-Пресс, 1997. – 614 с.
74. Джуринский, А.Н. Воспитание в России и за рубежом [Текст] / А.Н. Джуринский. – М.: Просвещение, 2005. – 256 с.
75. Дмитриев, Г.Д. Многокультурное образование [Текст] / Г.Д. Дмитриев. – М.: Народное образование, 1999. – 208 с.
76. Дубровина, С.К. Национальное образование и воспитание детей и подростков в Российском Зарубежье (20-50-е годы XX века) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.К. Дубровина. – Новгород, 2000. – 168 с.

77. Дубровина, И.В. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия [Текст] / И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – М.: Академия, 1999. – 320 с.
78. Дубровина, М.К. Рабочая книга школьного психолога [Текст] / М.К. Дубровина. – М., 1991. – 66 с.
79. Жолдошбаев, Д.А. Окуучунун личностун психо-педагогикалык жактан үйрөнүү [Текст] / Д.А. Жолдошбаев, Т.А. Гапаров. – Ош, 2005.
80. Ермолаев, О.Ю. Математическая статистика для психологов [Текст]: учебник / О.Ю. Ермолаев. – М., 2004. – 336 с.
81. Ершов, В.А. Поликультурное образование в системе общеобразовательной подготовки учащихся средней школы [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В.А. Ершов. – М., 2000. – 185 с.
82. Закиров, А. Психодиагностика [Текст] / А. Закиров, Т. Умаров. – Ош, 1998.
83. Закиров, А. Психология боюнча практикум [Текст] / А. Закиров. – Ош, 2005.
84. Закиров, А. Этнопсихологияга киришүү [Текст] / А. Закиров. – Ош, 1996.
85. Замалетдинов, Р. Язык и культура. Языковая и концептуальная картина мира [Текст] / Р. Замалетдинов // Наука и школа. – 2004. – №10. – С. 48-52.
86. Зарубина, О.Б. Способы отбора содержания образования в начальной школе на материале иностранного языка [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.Б. Зарубина. – Самара, 2000. – 214 с.
87. Захарова, Л.М. Воспитание у детей культуры межнационального общения [Текст]: учебное пособие / Л.М. Захарова. – Ульяновск, 2005. – 42 с.
88. Захарова, Л.М. Полиэтническая действительность и содержание дошкольного образования: исторический аспект [Текст] / Л.М. Захарова. – Ульяновск, 2007. – 121 с.
89. Захарова, И.Г. Конструирование содержания образования как фактор формирования социокультурной компетенции учащихся младших классов (на материале лингвистических дисциплин) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И.Г. Захарова. – Ульяновск, 2005. – 23 с.

90. Зиатдинова, Ф.Н. Поликультурное образование учащихся младших классов в национальной школе [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.Ф. Зиатдинова. – Ижевск, 2006. – 22 с.
91. Измestьева, И.А. Обучение межкультурной коммуникации будущих учителей иностранного языка [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И.А. Измestьева. – Якутск, 2002. – 149 с.
92. Ильин, И.А. Путь духовного обновления. Сочинения [Текст] / И.А. Ильин. – М., 1988. – 313 с.
93. Каган, М.С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений [Текст] / М.С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 453 с.
94. Кагуй, Н.В. Поликультурное воспитание детей дошкольного возраста в процессе лингвального обучения [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Н.В. Кагуй. – Елабуга, 2004. – 235 с.
95. Коменский, Я.А. Великая дидактика [Текст] / Я.А. Коменский. – М., 1988. – 48 с.
96. Каптерев, П.Ф. Избранные педагогические сочинения [Текст] / П.Ф. Каптерев. – М.: Педагогика, 1982. – 304 с.
97. Карташова, В.Н. Сказка на уроках немецкого языка [Текст] / В.Н. Карташова // Иностраные языки в школе. – 2006. – №5. – С. 25-29.
98. Климов, Е.А. Психология: воспитание, обучение [Текст]: учебное пособие для студентов / Е.А. Климов. – М., 2000. – 373 с.
99. Кириллa и Мефодия. Большая энциклопедия [Текст] / Кириллa и Мефодия. – М., 2000. – 304 с.
100. Ким, Н.П. Англис тили [Текст]: 5-класстар үчүн окуу китеби / Н.П. Ким. – Бишкек, 2004.
101. Ким, Н.П. Англис тили [Текст]: 6-класстар үчүн окуу китеби / Н.П. Ким. – Бишкек, 2012.
102. Ким, О.Г. Педагогические условия поликультурного воспитания младшего школьного возраста на традициях и обычаях кыргызского и корейского

- народа [Текст]: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.Г. Ким. – Бишкек, 2011.
103. Концепция развития высшего профессионального образования в Кыргызской Республике до 2010 г. [Текст]: сборник нормативно-правовых актов в области образования в КР. – Бишкек, 2002. – Вып.1. – С. 61-63.
104. Колдошев, М. Педагогика боюнча көнүгүүлөр жана педагогикалык чеберчиликтин элементтери [Текст] / М. Колдошев, Н.М. Колдошева. – Ош, 2004.
105. Комплексыз, М. Таалим-тарбия терминдеринин чечмелеме сөздүгү [Текст] / М. Комплексыз, А. Алимбеков, А. Челикбай. – Бишкек, 2002.
106. Коджаспирова, Г.М. Педагогический словарь [Текст] / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М., 2003. – 176 с.
107. Колобова, Л.В. Поликультурное образование как педагогический феномен [Текст] / Л.В. Колобова // Вестник ОГУ. – 2006. – №9. – С. 28-32.
108. Комаров, В.П. Культура межнационального общения [Текст] / В.П. Комаров // Народное образование. – 1994. – №5. – С. 65-67.
109. Комарова, Ю.А. О принципах интегративного формирования иноязычной научно-исследовательской компетентности в условиях ФПК [Текст] / Ю.А. Комарова // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2007. – №4. – С. 77-88.
110. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения [Текст]: в 2-х т. / Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.
111. Концепция коммуникативного обучения иноязычной культуре в средней школе [Текст]: пособие для учителя / Под ред. Е.И. Пассова, В.Б. Царьковой. – М.: Просвещение, 1992. – 127 с.
112. Копылова, В.В. Организация обучения иностранным языкам и профессиональной подготовки педагогических кадров в условиях модернизации содержания образования [Текст] / В.В. Копылова, Г.И. Воронина // Иностранные языки в школе. – 2003. – №1. – С. 4-11.

113. Костоусов, Н.С. История России в традициях, праздниках, обычаях и ритуалах (на примере Министерства внутренних дел) [Текст]: монография // Образование: исследовано в мире [Электронный ресурс]: Международный научный педагогический Интернет-журнал с библиотекойдепозитарием. – М.: OIMRU, 2000. – Режим доступа: World Wide Web. URL: <http://www.oim.ru>.
114. Кравцов, Н.И. Русское народное устное творчество [Текст]: учебник / Н.И. Кравцов, С.Г. Лазутин. – М.: Высшая школа, 1983. – 448 с.
115. Кравцова, Е.Е. Психологические особенности детей младшего школьного возраста. Внимание как центральное психологическое новообразование детей младшего школьного возраста [Текст] / Е.Е. Кравцова // Начальная школа. – 2004. – №40. – С. 12-16.
116. Кравцова, Е.Е. Психологические особенности детей младшего школьного возраста. Память как центральное психологическое новообразование детей младшего школьного возраста [Текст] / Е.Е. Кравцова // Начальная школа. – 2004. – №42. – С. 41-44.
117. Крайг, Г. Психология развития [Текст] / Г. Крайг. – СПб: Питер, 2000. – 992 с.
118. Крупская, Н.К. Педагогические сочинения [Текст]: В 6-ти т. / Н.К. Крупская. – М.: Педагогика, 1980. – 512 с.
119. Кузьмина, Н.В. Психологическая структура деятельности учителя [Текст] / Н.В. Кузьмина, Н.В. Кухар. – Гомель, 1976. – 156 с.
120. Кузьмина, Н.В. Методы исследования педагогической деятельности [Текст] / Н.В. Кузьмина. – Ленинград, 1967. – 114 с.
121. Кулагина, С.Г. Поликультурное образование личности и интеркультурная коммуникация [Текст] / С.Г. Кулагина // Вестник Оренбургского государственного университета // Социология, психология, педагогика. – 1999. – №3. – С. 38-41.

122. Куприна, Н. Народные календарные праздники и обряды как средство экологического воспитания детей [Текст] / Н. Куприна // Воспитание школьников. – 2005. – №4. – С. 30-34.
123. Кучикова, Г.Б. Поликультурное образование учащихся младших классов в условиях средних специализированных музыкальных школ: [Текст] автореф. дис. ... кан. пед. наук: 13.00.07 / Г.Б. Кучикова. – Бишкек, 2012.
124. Кыверялг, А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике [Текст] / А.А. Кыверялг. – Таллин, 1980. – 334 с.
125. Кыргыз Республикасынын билим берүү боюнча закону. КРнын билим берүү боюнча нормативдүү укуктар жыйнагы. – Бишкек, 2007. – 3-чыг.
126. Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы. – Бишкек, 2009.
127. Лейтес, Н.С. Младшие школьники, их возрастная одаренность и индивидуальные различия (на примере второклассников) [Текст] / Н.С. Лейтес. – Воронеж, 1997.
128. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
129. Лихачев, Б.Т. Педагогика. Курс лекций [Текст]: учебное пособие для студентов / Б.Т. Лихачев. – М.: Юрайт, 1999. – 523 с.
130. Лихачев, Д.С. Письма о добром и прекрасном [Текст] / Д.С. Лихачев. – М.: Детская литература, 1988. – 238 с.
131. Лойтер, С.М. Русская детская литература XX века и детский фольклор: проблемы, взаимодействия [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / С.М. Лойтер. – Петрозаводск, 2002. – 41 с.
132. Лотман, Ю.М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) [Текст] / Ю.М. Лотман. – СПб, 1994. – 758 с.
133. Лутовинов, В.И. Критерии и основы методики оценки результатов работы по патриотическому воспитанию [Текст] / В.И. Лутовинов. – М.: Армпресс, 2006. – 69 с.

134. Мадаминов, Г.М. Акыл эмгегинин маданияты [Текст] / Г.М. Мадаминов. – Бишкек, 2009.
135. Мамбетакунов, Э.М. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированной технологии образования. Проблемы и перспективы развития педагогического образования в современных условиях [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Материалы международной конференции. – Бишкек, КГПУ им. И. Арабаева, 1997. – С. 45-47.
136. Мамбетакунов, Э.М. Методология и качество педагогических исследований [Текст] / Э.М. Мамбетакунов. – Бишкек, 2006.
137. Мамбетакунов, Ж.Э. Стимулирующие-мотивационные функции контроля знаний студентов [Текст] / Ж.Э. Мамбетакунов // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – Бишкек, 2006. – №6. – 81-б.
138. Мамбетакунов, Э.М. Илимий баарлашуу [Текст] / Э.М. Мамбетакунов. – Бишкек, 2010.
139. Мамытов, А. Концепция непрерывного педагогического образования в Кыргызской Республике [Текст] / А. Мамытов // Известия КАО. – Бишкек, 2009. – №1. – С. 3.
140. Макаев, В.В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы [Текст] / В.В Макаев, З.А. Малькова, Л.Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – №4. – С. 3-10.
141. Мактамкулова, Г.А. Возрастные и индивидуально-типические различия учащихся в усвоении иностранного языка [Текст]: дис. ... канд. психол. наук / Г.А. Мактамкулова. – М., 1996. – 188 с.
142. Маркова, О.Ю. Образованность в системе ценностей культуры современного общества [Текст] / О.Ю. Маркова // Сборник материалов международного симпозиума «Человек: соотношение национального и общечеловеческого». – СПб, 2004. – Вып. 2. – С. 177-178.
143. Мамонтов, А.И. Язык и культура: основы сопоставительного лингвострановедения [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / А.И. Мамонтов. – М., 2000. – 326 с.

144. Матвеева, Н.А. Образование этически культурной личности школьника в педагогическом процессе [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.А. Матвеева. – СПб, 2001. – 22 с.
145. Миңбаев, К. Адам психологиясы [Текст] / К. Миңбаев. – Ош, 2000.
146. Миңбаев, К. Курак жана педагогикалык психология [Текст] / К. Миңбаев. – Ош, 1995.
147. Митина, И.Е. Русские пословицы и поговорки и их английские аналоги [Текст] / И.Е. Митина. – СПб: КАРО, 2003. – 336 с.
148. Мурзаев, М.С. Окутуунун психологиясы [Текст] / М.С. Мурзаев. – Ош, 2004.
149. Мурзаев, М.С. Тарбиялоонун психологиясы [Текст] / М.С. Мурзаев. – Ош, 2008.
150. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество [Текст]: учебное для студентов / В.С. Мухина. – М.: Академия, 2000. – 456 с.
151. Народы России: Энциклопедия / Гл. ред. В.А. Тишков. – М., 1994. – 479 с.
152. Немов, Р.С. Психология [Текст]: учебное пособие для студентов / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 1994. – 469 с.
153. Никитенко, З.Н. Английский язык. 4 кл. [Текст] / З.Н. Никитенко, К.Э. Безукладников. – М.: Просвещение, 2005. – 144 с.
154. Никитенко-Попова, З.Н. Каждому жителю Европы – иностранный язык с детства. Информация о международном семинаре в Европейском центре современных языков в г. Граце (Австрия) / З.Н. Никитенко-Попова // Иностранные языки в школе. – 1998. – №4. – С. 110-113.
155. Новиков, Н.И. Избранные педагогические сочинения [Текст] / Н.И. Новиков. – М.: Учпедгиз, 1959. – 256 с.
156. Об использовании учебных пособий в 2007-2008 учебном году. Письмо Департамента государственной политики и нормативно-правового регулирования в сфере образования МОиН РФ от 21.08.07г. №03-181. – Казань: МОиН Республики Татарстан, 2007.

157. Обухова, Л.Ф. Возрастная психология [Текст]: учебное пособие / Л.Ф. Обухова. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 442 с.
158. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.
159. Павлова, А.В. Павел Петрович Блонский о мышлении и развитии у школьников [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / А.В. Павлова. – М., 1996. – 233 с.
160. Палаткина, Г.В. Проблемы мультикультурного образовательного пространства [Текст] / Г.В. Палаткина // Сборник научных и методических трудов «Педагогические проблемы становления субъективности школьника, студента, педагога в системе непрерывного образования». – Волгоград, 2001. – С. 22-26.
161. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учебное пособие для студентов / С.А. Смирнов, И.Б. Котова, Е.Н. Шлянов и др. – М.: Академия, 2000. – 512 с.
162. Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
163. Петровский, А.В. Общая психология [Текст] / А.В. Петровский. – М., 1977. – 345 с.
164. Пискунов, А.И. История педагогики как учебный предмет в педагогическом вузе [Текст] / А.И. Пискунов // Советская педагогика. – 1983. – №7. – С. 77-83.
165. Пидкасистый, П.И. Педагогика [Текст]: учебник для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 608 с.
166. Пивсаева, Т.А. Использование элементов страноведения на уроке-зачете по английскому языку в X классе [Текст] / Т.А. Пивсаева // Иностранные языки в школе. – 1998. – №3. – С. 21-24.
167. Платонов, К.К. О системе психологии [Текст] / К.К. Платонов. – М., 1973. – 63 с.

168. Подласый, И.П. Педагогика [Текст] / И.П. Подласый. – М., 2000.
169. Подласый, И.П. Педагогика. Новый курс [Текст]: учебник для студентов педвузов / И.П. Подласый. – М., 1999.
170. Победоносцев, К.П. Сочинения [Текст] / К.П. Победоносцев. – СПб: Наука, 1996. – 512 с.
171. Полякова, А.А. Образование и культура (Аксиологический аспект) [Текст] / А.А. Полякова // Вестник ОГУ. – 2000.
172. Примерные программы по иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2005. – №5. – С. 21-23.
173. Психическое развитие подростков: экспериментальное психологическое исследование / Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
174. Психологическая диагностика: учебник для вузов / Под ред. М.К. Акимовой, К.М. Гуревича. – СПб: Питер, 2007. – 652 с.
175. Психолого-педагогическая диагностика [Текст]: учебное пособие для вузов / И.Ю. Левченко, С.Д. Забрамная. – М.: Академия, 2003. – 320 с.
176. Пушкин, А.С. Полное собрание сочинений [Текст]: в 16-ти т. / А.С. Пушкин. – М.-Л.: АН СССР, 1937. – Т.3. – 121 с.
177. Рабочая книга школьного психолога / И.В. Дубровина, М.К. Акимова, Е.М. Борисова и др. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.
178. Рахимова, М.Р. Педагогиканын теориясы, системасы, технологиясы [Текст] / М.Р. Рахимова, М.А. Абдыкеримова. – Бишкек, 2007. – 39-45-бб.
179. Рахимова, М.Р. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Бишкек, 2002.
180. Рогова, Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях [Текст]: пособие для учителей и студентов педвузов / Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина. – М.: Просвещение, 1998. – 232 с.
181. Рошупкин, В.Г. Образование в контексте культуры [Текст] / В.Г. Рошупкин // Тезисы докладов международной научно-практической

- конференции «Педагогика как наука и как учебный предмет». – Тула, 2000. – С. 159-161.
182. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2006. – 720 с.
183. Рыкова, С.В. Воспитательный потенциал поликультурного образования и его реализация в современной школе [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.В. Рыкова. – М., 2005. – 21 с.
184. Рысбаев, С.К. Максаттуу окутуу технологиясы аркылуу окуучулардын тилдик-коммуникативдик жана маданий-рухий компетенттүүлүгүн өстүрүү маселелери [Текст] / С.К. Рысбаев // КББА кабарлары. – Бишкек, 2009. – №1 – 68-б.
185. Рысбаев, С.К. Кыргыздын элдик макал-лакаптарында урпактарды адеп-ахлакка, элдик этикага калыптандыруу идеялары [Текст] / С.К. Рысбаев // Социальные и гуманитарные науки. – Бишкек, 2001. – №1-2. – 56-б.
186. Ряховская, Е.М. Взаимодействие языка и культуры Британии во 2 половине XX века [Текст] / Е.М. Ряховская. – М., 2001. – 28 с.
187. Сафонова, В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования [Текст] / В.В. Сафонова. – М., 2001.
188. Саалаев, Ө. Окутуунун интерактивдүү усулдары [Текст] / Ө. Саалаев. – Бишкек, 2009.
189. Седых, В.Д. Военские ритуалы [Текст] / В.Д. Седых. – М., 1986. – 254 с.
190. Сериков, В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем [Текст] / В.В. Сериков. – М.: Логос, 1999. – 272 с.
191. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии [Текст] / Э. Сепир. – М., 2001. – 223 с.
192. Сигов, И.И. Проблемы разработки конкретного содержания моделей специалистов широкого профиля [Текст] / И.И. Сигов. – Л., 1985. – 169 с.
193. Сидорова, М.Г. Формирование профессиональной поликультурной компетентности студентов гуманитарных специальностей [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М.Г. Сидорова. – Бишкек, 2014.

194. Сухомлинский, В.А. Мугалимге жүз насаат [Текст] / В.А. Сухомлинский. – Фрунзе: Мектеп 1983.
195. Сухомлинский, В.А. Павлышская средняя школа [Текст] / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 272 с.
196. Супрунова, Л.Л. Поликультурное образование в современной России: поиск стратегии [Текст] / Л.Л. Супрунова // Magister. – 2000. – №3. – С. 77-81.
197. Сластенин, В.А. Педагогическое образование как объект эвристического моделирования [Текст] / В.А. Сластенин // Учитель советской школы. – М., 1991.
198. Сластенин, В.А. Педагогика [Текст] / В.А. Сластенин. – М.: Академия, 2004. – 427 с.
199. Сластенин, В.А. Управление образованием в новых условиях [Текст] / В.А. Сластенин. – М., 2001. – 16 с.
200. Современный словарь иностранных слов. – М., 1992. – 294 с.
201. Соловейчик, С.В. А. Сухомлинский тарбия жөнүндө [Текст] / С. Соловейчик. – Фрунзе: Мектеп 1985.
202. Сыдыкбеков, Т. Көк асаба [Текст] / Т. Сыдыкбеков. – Фрунзе: Адабият, 1989.
203. Тайиров, М.М. Окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / М.М. Тайиров, М.С. Мурзаев. – Ош, 2009.
204. Толстой, Л.Н. Язык и народная культура [Текст] / Л.Н. Толстой. – М.: Педагогика, 1995.
205. Томахин, Г.Д. Реалии в языке и культуре [Текст] / Г.Д. Томахин. М., 1997.
206. Тер-Минасова, С.Г. Личность, язык и культура [Текст] / С.Г. Тер-Минасова. – М., 2004. – 31 с.
207. Убайдылдаева, Ж.У. Бүгүнкү күндүн талаптарына ылайык окуучулардын инсандык өнүгүүсүн калыптандыруу тажрыйбаларынан [Текст] / Ж.У. Убайдылдаева // КББАнын Кабарлары. – Бишкек, 2010. – №4. – 183-187-бб.

208. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский. – М., 1988. – 564 с.
209. Фромм, Э. Душа человека [Текст] / Э. Фромм. – М., 1992.
210. Харитонов, М.Г. Этнопедагогическое образование учителей национальной школы [Текст] / М.Г. Харитонов. – Чебоксары, 2004. – 329 с.
211. Харламов, И.Ф. Педагогика [Текст] / И.Ф. Харламов. – М.: Юрист, 1997.
212. Халеева, И.И. Основы теории обучения понимания иноязычной речи (подготовка переводчика) [Текст] / И.И. Халеева. – М., 1993.
213. Хозяинов, Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя [Текст] / Г.И. Хозяинов. – М., 1988.
214. Хохлова, В.В. Особенности восприятия культуры страны изучаемого языка [Текст] / В.В. Хохлова. – М., 2003. – 77 с.
215. Чернышевский, Н.Г. Полное собрание сочинений [Текст] / Н.Г. Чернышевский. – М., 1949.
216. Шадиев, Н.С. Подготовка студентов к нравственно-эстетическому воспитанию младших школьников средствами кыргызского музыкального фольклора [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.С. Шадиев. – Бишкек, 2011. – 29 с.
217. Шацкий, С.Т. Педагогические сочинения [Текст] / С.Т. Шацкий. – М., 1964. – Т. 4.
218. Юсупова, А. Англис тили [Текст]: 7-класстар үчүн окуу китеби / А. Юсупова, Н. Мараш-Оглы, А. Шакирова, Ж. Набиев. – Бишкек, 2012.
219. Banks, J.A. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching [Text] / J.A. Banks. – Boston, 2001. – 342 p.
220. Thomas, H. Interkulturelle Lernen im schüleraustausch. [Текст] / H. Thomas. – Saarbrücken-Fort Lauderdale, 1988. – 76 p.

ТИРКЕМЕ 1.

ДИССЕРТАЦИЯ БОЮНЧА ТЕРМИНДЕРДИН КЫСКАЧА СӨЗДҮГҮ

Көп маданияттуу билим берүү – чет тилин окуп-үйрөнгөн инсандын башка элдин маданияты, салты, руханий байлыгы жөнүндө билимдерди өздөштүрүүнүн жана алардын чет элдин маданиятына сый көрсөтүүгө үйрөтүүнүн негизинде таалим-тарбия жүргүзгөн заманбап билим берүүнүн бир түрү.

Көп маданияттуу билимге ээ болгон инсан – глобализация процессинин алкагында башка элдин салтын, маданиятын жакшы билген, толеранттуу инсан.

Этникалык идентификация – адам өзүн белгилүү бир улуттук топтун катарына кошуусу.

Шовинизм – этникалык жана расалык жек көрүүнү өнүктүргөн аскердик улутчулдуктун идеологиясы жана саясаты.

Жеке инсан – жогорку деңгээлдеги аң-сезимге жана жеке көз карашына ээ болгон, маданий жана руханий жактан өскөн адам.

Билим берүү – инсанды ар тараптан өнүктүрүүгө шарт түзгөн таалим-тарбия. Инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын негизинде жүргүзүлгөн таалим-тарбия жана билим берүү процессин чагылдырган социалдык кубулуш.

Сабаттуулук – инсандын өнүгүү деңгээли; ал төмөнкүлөрдөн турат: билим, тартиптүүлүк, маданияттуулук жана руханий байлык.

Маданият – бул белгилүү бир элдин улуттук өзгөчөлүгүн чагылдырган байлыгы, аларга эне тили, тарыхы, дини, үрп-адаттары, салты, оозеки чыгармачылыгы ж.б. кирет. Ал жалгыз бир улуттун мурасын гана ичине камтыбайт, ал улам кийинки доордун баалуулуктарын да өз ичине сиңирип алат.

Көп маданияттуулук – түрдүү тилдик, маданий жана руханий билимдерди эсинде интеграциялоо жөндөмүнө ээ боло алган сабаттуу инсанга өсүп жетүүнүн өзгөчө стадиясы.

Көп маданияттуу билимдүүлүк – социалдык-маданий компетенцияга ээ болуу, б.а. маданияттар ортосунда диалог кура билүү, өзүнүн этникалык маданиятын жана үйрөнүп жаткан тилдин маданиятын билүү.

Көп маданияттуу билими бар инсан – үйрөнүп жаткан тилдин маданиятын билген, чет тилин үйрөнүүгө умтулган, чет элдик өкүлдөргө толеранттуу, сый жана ак дили менен мамиле жасаган инсан.

Көп маданияттуу билим берүү – полимаданияттуу чөйрөдө активдүү жана эффективдүү жашай алган, башка маданияттарды түшүнүп жана урматтаган, түрдүү улуттагы, расадагы, диндеги адамдардын арасында ынтымактуу жашаган, маданияттуу жана ийкемдүү инсанды өстүрүү.

Өспүрүмдөрдүн көп маданияттуу сабаттуулугу – өспүрүмдөргө материалдык жана руханий маданияттын баалуулуктарын түшүндүрүү аркылуу дүйнөдөгү башка улуттагы адамдарга жана өз улутундагы адамдарга толеранттуу мамиле жасаган инсандын өсүшү.

Улуттук билим берүү – инсанга өзү таандык болгон улуттун маданиятын жана баалуулуктарын үйрөтүү.

Тил – эл арасында колдонулуучу жана элдин маданиятын, үрп-адаттарын жана тажрыйбасын алып жүрүүчү каражат.

Коммуникация – экиден көп инсандардын өз ара бирин-бири түшүнүүсү аркылуу ишке ашкан баарлашуу жана байланыш.

Чет тили – экономика, саясат, искусство ж.б. жөнүндө маалымат берүүчү жана инсандын таанып-билүүсүнө, башка улуттардын өкүлдөрү менен сүйлөшүүгө, алардын маданиятын окуп-үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзгөн каражат.

Жомок – элдин миң жылдык тарыхын, тажрыйбасын чагылдырган көркөм эстелик.

Макал-ылакап – жашоодогу түшүнүктөрдү ичине камтыган, элдин акылмандыгын көрсөткөн жана этностун маданиятынын өзгөчөлүктөрүн толук чагылдырган мурас.

Элдик музыка – элдин ички сезимин, ой-кыялын, өткөндүн элесин чагылдырган, муундан муунга өтүп келе жаткан маданият.

Үрп-адат – муундан муунга өтүп келе жаткан түшүнүктөр, көз караштар, табит, адаттар.

Майрам – ар бир адамдын жана коомдун жашоосун чагылдырган ар тараптуу көңүл көтөрүүчү кубулуш.

Эгоцентризм – “мен” ааламдын борборумун” деген инсандык түшүнүктөн келип чыккан өзүмчүлдүктү жана индивидуалдуулукту чагылдырган түшүнүк.

Маданий дифференциация – инсандын өз элине улуттук жана маданий жактан таандык экендигин анык түшүнүүсү жана жалпы адамзаттык маданий баалуулуктарга оң мамиле кылып, урмат көрсөтүүсү.

Реалий – материалдык маданияттын заттык жана кубулуштук белгилери, б.а. чет тилинде лексикалык эквиваленттери болбогон этноулуттук өзгөчөлүктөр, адаттар, диний аземдер, тарыхый окуялар же процесстер.

Жалпы дидактикалык принциптер – билим берүүнүн инсантаануу принциби, аң-сезимдүүлүк принциби, активдүүлүк принциби, көрсөтмөлүүлүк принциби, жеткиликтүүлүк принциби, туруктуулук принциби, жекелештирүү принциби, тарбиялоочулук билим берүү принциби.

Маданий түшүнүктөр: «маданий мурас», «тил жана тилдик маданият», «маданий баалуулуктар».

Методикалык принциптер:

Дидактикалык жактан маданий дал келтирүү принциби – бул принцип культурологиялык материалдарды тандоо жолу менен жүргүзүлөт. Атайын тандалган материалдар аркылуу үйрөтүлүп жаткан тилдин маданияты, үрп-адаттары жөнүндө түшүнүктөрдү балдарга айтып берүү.

Аутенттик принциби – бул принцип чет тилин үйрөтүүдө колдонулуучу окуу материалдарын анализдөө ишинде негизги критерий болуп саналат: окуу материалдары катары аутенттик (нукура) тексттер колдонулуш керек. Ошондой эле бул принцип мекен жана анын маданияты тууралуу маалыматтарды камтыйт. Бул балдардын аналитикалык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Бир культурологиялык материалды окутуу процессинде мультимедиа технологиясынын үстөмдүгү принциби – бул принцип чет тилин окутуу процессинде жалгыз гана тексттерди окутпастан, ага параллель аудиовидео (компьютердик) технологияларды колдонуп, балдардын таанып-билүү процессин жеткиликтүү, кызыктуу жана элестүү кылып окутуу.

Көп маданияттуулук принциби – бул принцип окуучулардын өзүнүн улуттук маданияты жана чет тилдин маданиятынын ортосундагы айырмачылыкты айрып билүүсү, аларга туура мамиле кылуусу жана чет тилдин

маданиятынын баалуулуктарын үйрөнүү процессинде аларды адекваттуу айырмалап мамиле кылган полимаданияттуу көп тил билген инсанды өстүрүүгө шарт түзөт.

Метод – коюлган максатка жетүүнүн жолу.

Тажрыйба жүргүзүү методу – чыгармачылык жана көркөмдүк иш-аракеттерди уюштуруу.

Демонстрациялоо методу – презентацияларды көргөзүү.

Сыноо методу – оозеки текшерүү, тесттер.

Окутуунун каражаттары – элдик педагогика (оозеки чыгармачылык, улуттук үрп-адаттар жана майрамдар), аудиовидео материалдар.

Педагогикалык шарттар – чет тилин үйрөтүү процессинде полимаданияттуу инсанды өстүрүүгө шарт түзгөн педагогикалык жана психологиялык факторлордун жыйындысы.

Окутуунун формалары – топ ичинде, жеке же өз алдынча аткарылган иш; роль ойноо оюндары; драматизация жана иценировка.

Коммуникативдик билгичтиктер – окуучунун тилдик билимин жана жөндөмдөрүн өнүктүрүү, окуучу үйрөнгөн тилдик билимин тажрыйба жүзүндө колдоно билүүсү.

ТИРКЕМЕ 2.

№1 АНКЕТА

1. Сиз маданият дегенди кандай түшүнөсүз?

2. Сиз өзүңүздү маданияттуумун деп эсептейсизби?

3. Башка улуттагы элдерге карата болгон мамилеңиз кандай?

4. “Ар бир улут өз мекенинде гана жашашы керек” – дегенге макулсузбу?

5. Улуттар аралык келишпестиктин келип чыгуусунун себеби жөнүндө сиздин оюңуз кандай

6. Сиздин досунуздун улуту сиз үчүн маанилүүбү? _____

7. Башка улуттардын каада-салтын жана маданиятын билүүнү каалайсызбы? _____

Мектептер Суроолор			В.И.	А.	Бужум	Э.
			Ленин	Имаров	ат.о.м.	Эркебаев
Сиз маданият дегенди кандай түшүнөсүз?						
Сиз өзүңүздү маданияттуумун деп эсептейсизби?						
Башка улуттагы элдерге карата болгон мамилеңиз кандай?						
“Ар бир улут өз мекенинде гана жашашы керек” – дегенге макулсузбу?						
Улуттар аралык келишпестиктин келип чыгуусунун себеби жөнүндө сиздин оюңуз кандай?						
Сиздин досунуздун улуту сиз үчүн маанилүүбү?						
Башка улуттардын каада-салтын жана маданиятын билүүнү каалайсызбы?						

ТИРКЕМЕ 3.

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги
Баткен мамлекеттик университети
Педагогика жана психология кафедрасы
Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо
(Орто мектептердин 5-7-класстарынын окуучуларын англис тилин
окутуу процессинде көп маданияттуулукка тарбиялоо боюнча кошумча
эксперименталдык окуу программасы)

Түзгөн: Эргешали кызы Айчүрөк

Баткен – 2014

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” боюнча окуу программасы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде түзүлдү

Түзүүчү: Эргешали кызы Айчүрөк – БатМУнун окутуучусу

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” окуу программасы БатМУнун Окумуштуулар кеңешинин жыйынында талкууланып, жактырылган жана сыноо үчүн практикага сунушталган

Түшүнүк кат

Кыргыз Республикасынын мамлекеттик билим берүү стандартынын (21. 07. 2014) негизинде түзүлгөн “Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” программасы кошумча окуу куралы катары орто мектептердин мугалимдери тарабынан 5-7-класстардын окуучуларын англис тилин окутууда көп маданияттуулукка тарбиялоо максатында колдонууга сунушталат.

Бүгүнкү күндө билим берүү системасы ааламдашуу процессинин шарттарынан келип чыккан карама-каршылыктарга байланыштуу, бир жагынан ааламдашуу шартындагы улуттар жана мамлекеттер аралык байланыштарга даяр болуу, экинчи жагынан ааламдашуу шартында улуттук иденттүүлүктү сактап калуу, улут безерликке туруштук берүү сыяктуу чоң сыноолорго туш болуп олтурат. Мындай шартта мектеп окуучулары үчүн окуу программаларын кайдарадан карап чыгуу жана аларды жаңылантуу муктаждыгы келип чыгат. Буга байланыштуу билим берүү процессинде жаш жеткинчектерге дүйнөлүк деңгээлдеги ааламадашуунун алкагында элдин көөнөрбөс баалуулуктарын жеткирүү, аларды мурас катары келечек муундарга калтыруу менен турмуштун түрдүү кырдаалдарына ыкчамдык менен ыңгайлаша билген, теориялык жана практикалык жактан көп маданияттуу чөйрөдө жашап жана иштей билүүгө

үйрөтүү зарылчылыгы актуалдашат. Андыктан, билим берүү процессинде, өзгөчө чет тилдерди окутуунун негизинде жаш муундарды ааламадашуу шартында башка улуттун өкүлдөрү менен алака түзөө билүү, келечекте өз максатын ишке ашырууда натыйжалуу чечим кабыл ала билүүгө жөндөмдүү, активдүү жана чыгармачыл инсан катары тарбиялоо эң башкы маселе болуп эсептелет.

Жаш муундарды эртеңки коомдук турмушка даярдоо – аларды көп маданияттуулук шартында ар кандай улуттагы адамдар менен мамиле жасоо тажрыйбасын калыптандыруу, алака түзүүнүн керектүү жолдорун, усулдарын үйрөтүү, көп улуттуу чөйрөдө өз улутунун жогорку маданиятын, жүрүм-турум үлгүлөрүн көрсөтө алуу жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү социалдык жана педагогикалык маанилүү маселеге айланууда. Мындан окуучуларга курчап турган чөйрөгө карата туура мамиле түзө билүүгө даяр болуу талабы күч алат.

Көп маданияттуулукка тарбиялоо окуучулар тарабынан көп маданияттуулук жөнүндөгү билимдерди өздөштүрүү, ар кандай улуттун өкүлдөрүн камтыган ишмердүүлүктөргө катышуу аркылуу калыптанат. Көп маданияттуу чөйрөдө мамиле түзүү өзүнчө чеберчиликти жана устаттыкты талап кылат. Анын өзгөчө сырларын жана мыйзамдарынын негизин инсандын гуманисттик багыты, ар кандай улуттун өкүлдөрү менен болгон малимлелердеги өзгөчө касиет болуп эсептелген сабырдуулук /толеранттуулук/, өз ара түшүнүүчүлүк, көтөрүмдүүлүк ж.б. адеп-ахлактык маданият түзүп турат. Аталган касиеттерди калыптандыруу англис тилин окутууда этномаданий баалуулуктарды өздөштүрүү менен коштолуп, окуучуларды көп түрдүү чөйрөдө өз улутунун маданиятын көрсөтө билүүгө үйрөтүү, көп маданияттуу жана көп тилдүү жүрүм-турум мамилелеринин калыптанышына оң таасирин тийгизет.

Аталган окуу программасы мугалимдер тарабынан орто мектептердин 5-7-класстарында англис тил сабагын окутууда, тарбиялык сааттарда, класстан тышкаркы иштерди уюштурууда колдонууга сунушталат. Мындан сырткары, жогорку окуу жайынын англис тили адистигинин студенттеринин

педагогикалык практикасында, өз алдынча аткарган иштеринде, курстук жана дипломдук иштерин жазган учурларда пайдаланса болот.

Окуу программасы англис тили сабагында өтүлүүчү сабактардын темаларын, усулдук көрсөтмөлөрдү, өз алдынча иштөө үчүн суроолорду, тесттик тапшырмаларды өз ичине камтып турат.

Окуу-усулдук колдонмо учурдун талабына ылайык мугалимдер тарабынан окуу-тарбия иштеринин оптималдуу жолдорун колдонуу менен окуучуларды көп маданияттуулукка тарбиялоого кошумча каражат боло алат.

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” боюнча кошумча билим программасынын **максаты:** “Көп маданияттуулук – мыкты компетенттүүлүк” лозунгуна таянуу менен мектеп мугалимдери тарабынан англис тилин окутуу процессинде кыргыз элинин этномаданий өзгөчөлүктөрүн ачып берүү аркылуу 5-7-класстын окуучуларын глобалдашуу шартындагы улуттук иденттүүлүгүн сактай билүү менен көп маданияттуулукка тарбиялоо.

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” боюнча кошумча билим программасынын **милдеттери:**

5. 5-7-класстын окуучуларында жалпы маданият жана көп маданияттуулук, көп тилдүүлүк жөнүндөгү түшүнүктөрдү жаратуу.

6. Окуучулардын өлкөнүн этномаданий көп түрдүүлүгүнө байланыштуу билимин өркүндөтүү, көп улуттуу коомдо аралашып жашоого үйрөтүү.

7. Жалпы коомдук иштерде инсандык этиканы жана этникалык өзгөчөлүктөр менен эсептешүү, окуучуларды этномаданий айырмачылыктарга оң мамиле кылууга үйрөтүү.

8. Окуучуларды жалпы мамлекеттик жарандык ынтымакты жана биримдикти сактоого тарбиялоо.

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” боюнча мугалимдердин ишмердүүлүгүнүн кыскача **мазмуну.**

Учурдагы глобалдашуу кырдаалын эсепке алуу менен окуучулардын этномаданий жүрүм-турум мамилелеринин, карым-катнашын анализдөө, көп улуттуу жана көп маданияттуу чөйрөгө ылайыктуу тарбиялык иш-аракеттерди

уюштура билүү, окуучулар тарабынан көп маданияттуу этиканы сактоосуна көз салуу, жалпы адамзаттык адеп-ахлак эрежелерди, нормалардын, принциптердин иштешине көз салуу, окуучуларды биргелешкен иш-чараларга тартуу жана алардын окуучуларга карата таасирин аныктоо.

“Мектеп окуучуларын көп маданияттуулукка тарбиялоо” боюнча кошумча программанын **жумушчу планы.**

Кошумча программанын жалпы көлөмү 24 саатка ылайыкташтырылган.

Класстык саат – 14, тарбиялык саат – 6, класстан тышкаркы саат – 4.

Окуу курсунун мазмуну, сааттарынын бөлүнүшү:

	Темалардын аталыштары	Класс тык саат	Тарб иялык саат	Класс тан
	“Hello” in Different Languages. Саламдашуу түрдүү тилде «Салам айтуу» түрдүү тилдерде			
	Cultural diversity Маданий көп түрдүүлүк			
	Exchanging Stories – Names. Менин атымдын тарыхы			
	Different Countries – Different Cultures Түрдүү өлкө-түрдүү маданият			
	Circles of My Multicultural Self Менин чөйрөмдөгү көп түрдүүлүк			
	Good manners Жакшы манералар			
	Family: Values and Problems Үй-бүлөдөгү баалуулуктар			
	In my other life Менин башка жашоом			
	Who “I Am Poems” – “Мен киммин”			
0	“Countries and Nations” for the 5 th forms “Өлкөлөр жана улуттар”			
1	How can i help our planet? Биз планетаны кантип сактайбыз.			
2	Clothes of different countries Түрдүү өлдөгү кийимдер			

3	Souvenirs in Great Britain. Британиядагы сувенирлер			
	“The symbols”. Символдор			
	Мен жана менин досторум			
	Улуттар аралык кызматташуунун			
	Мен жана мени курчаган дүйнө			
	Сабырдуу адам			
	Дүйнө символдору			
	Мен жана башкалар			
	Биз толеранттуубуз			1
	Келишпөөчүлүк жана чыр-чатак			1
	Менин чыныгы досум			1
	Биз ар башкабыз бирок, теңбиз			1
	Бардыгы			4

ТИРКЕМЕ 4.

Theme: Cultural diversity

Тема: Маданий көп түрдүүлүк

The goal: To form the key values and meanings, common cultural, educational, informative, communicative competence of students on the theme "Cultural diversity".

Максаты: Маданий көп түрдүүлүк боюнча окуучулардын баштапкы баалуулуктарын, ойлорун, жалпы маданий, аң-сезимдүү, информациялык, коммуникативдүү компетенцияларын “Маданий көп түрдүүлүк” темасында калыптандыруу.

Objectives:

- To acquaint students with the concept of "Cultural diversity".
- To introduce country-specific information on the topic of "Cultural diversity".

– To improve students' English language skills in speaking, listening, reading, writing.

– Foster respect and tolerance for different cultures.

– Expand the horizons of students.

– To motivate further study of the English language.

Тапшырмалар:

1. Окуучуларды “Маданий көп түрдүүлүк” түшүнүгү менен тааныштыруу.

2. “Маданий көп түрдүүлүк” темасы боюнча өлкө таануу маалыматтарын жүргүзүү.

3. Студенттердин англис тили боюнча сүйлөө, угуу, окуу жана жазуу көндүмдөрүн өнүктүрүү .

4. Башка улуттардын маданиятына сый жана сабырдуу мамиле жасоого тарбиялоо.

5. Окуучулардын кругозорун кеңейтүү.

6. Англис тилин мындан ары окуусуна шыктандыруу.

Equipments:

Multimedia projector, screen, computer, audio, hand-outs (cards with the names of different cultures, a task for the audition).

Жабдыктар:

Мультимедиа проектор, экран, компьютер, аудио, таркатма материалдар (түрдүү улуттардын аты жазылган карточкалар, угуу үчүн тапшырма).

The course of the lesson:

Сабактын жүрүшү:

I. Introduction (3 minutes).

Good morning, dear friends! I'm glad to see you. You may take your seats.

Please look at the screen and guess what we are going to talk about. (Slide 1 Pictures related to the topic CULTURE).

You are right! Today we are going to discuss different cultures.

I. Саламдашуу (3 мин).

Саламатсыңарбы окуучулар! Мен силерди көргөнүмө кубанычтамын. Өз ордунарга отурсаңар болот. Баарыңар экранды карагыла жана биз эмне жөнүндө сүйлөшөөрүбүздү таап көргүлө. (Слайд 1. Маданият темасына байланыштуу сүрөттөр).

Силер туура таптыңар! Бүгүн биз түрдүү маданияттар тууралуу талкуу жүргүзөбүз.

II. Warm up activity (3minutes).

Please look at the blackboard, you see the word CULTURE.

Let's brainstorm. What for you does 'culture' mean? Why? Give your ideas.

II. Уюштуруу (3мин).

Баарыңар досканы карагыла, силер Маданият деген сөздү көрүп турасыңар. Келгиле мээге чабуул жасап көрөлү. “Маданият” дегенди кандай түшүнөсүңөр? Эмне үчүн? Өзүңөрдүн оюңарды айткыла.

III. Activity 1: To enlarge pupils' understanding of 'culture'(10 minutes).

Now let's work in pairs- I give each pair a piece of paper from a bag (Papers say: 'Indian culture', 'youth culture', 'European culture', 'American culture', 'African culture', 'primitive culture').

Please make a list of at least 5 things, ideas, words that you associate with your category. (3 minutes).

Now I split pairs to form two large groups. Each group is to present your ideas of 'culture' and its associations to your group. The members of another group must add at least 3 more ideas/words to the list. (5 minutes).

How, now, has your understanding of 'culture' changed, compared to when you first thought of it? What does 'culture' include that you didn't think of before? Why? (2 minutes).

Check your ideas. (Slide 5).

III. 1-иш-аракет: Окуучулардын “Маданият” боюнча түшүнүгүн кеңейтүү (10мин).

Келгиле азыр эки экиден болуп иштеп көрөлү. Мен сумкадан ар бир жупка кагаздын бөлүктөрүн беремин. (кагазда “Индиянын маданияты”, “Жаштардын маданияты”, “Европанын маданияты”, “Американын маданияты”, “Африканын маданияты”, “Алгачкы маданият”).

Силерге берилген категория боюнча эң аз дегенде 5 буюмдардын, ойлордун тизмесини түзгүлө (3 мин).

Мен азыр жуптардын баарын эки чоң тайпага бөлүштүрөмүн. Ар бир тайпа “Маданият” боюнча ойлорун жана булардын байланыштарын силердин тайпаңарга айтып беришет. Башка тайпанын мүчөлөрү эң аз дегенде үчтөн же андан көп ойлорун, сөздөрүн тизмеге кошушу керек (5мин).

Силердин “Маданият” жөнүндө биринчи ойлогонуңарга салыштырганда түшүнүгүңөр өзгөрдүбү? Силер мурда ойлобогон “Маданият” өзүнө дагы эмнелерди камтыйт экен? Эмне үчүн? (2мин).

Өзүңөрдүн ойлоруңарды текшергиле. (Slide 5).

IV. Listening Comprehension Activity. (5 minutes).

Teacher: Children now we will listen text, but before doing it let's work with new words.

New words:

Multiculturalism – [ˌmʌltɪˈkʌltʃərəˌlɪzəm] – **n.** uncount. is a situation in which all the different cultural or racial groups in a society have equal rights and opportunities, and none is ignored or regarded as unimportant. The state or condition of being multicultural.

World – [wɜːld] – **n.** the earth, together with all of its countries and peoples. All of the people and societies on the earth.

Surround – [səˈraʊnd] – **v.** to be all around someone or something on every side.

Culture – [ˈkʌltʃə] – **n.** the arts and other manifestations of human intellectual achievement regarded collectively.

Fantastic – [fænˈtæstɪk] – **adj.** imaginative or fanciful; remote from reality.

Now please listen to the tape and fill in gaps of the typescript:

“**Multiculturalism** is (everywhere) today. As the world _____ (gets smaller), multiculturalism becomes bigger. _____ (Few of us today) live in towns in which there is only one **culture**. Today, _____ (we live in towns) where we are **surrounded** by many other cultures. If we live in a city, _____ (we will see people) from all over the **world**. Of course, some cities are more multicultural than others. New York is _____ (a real melting pot). It is called the most multicultural city on Earth. A city like Tokyo isn’t so multicultural. I think multiculturalism is _____ (a great thing). It’s **fantastic** walking out of your door and seeing other cultures. This didn’t happen _____ (when I was young). People didn’t understand other cultures. They didn’t even want to understand. I’m glad things are changing today.”

IV. Угууну түшүнүү иш-аракети (5 мин).

Мугалим: Балдар азыр биз текст угабыз, аны угаардан мурда келгиле жаңы сөздөр менен иштейли.

Жаңы сөздөр:

Көп маданияттуулук – саналбоочу з.а. Бул түрдүү маданияттардын же расалык тайпалардын коомдо тең укуктары жана мүмкүнчүлүктөрү бар учур. Көп маданияттуу болуу абалы же шарты.

Дүйнө – з.а. жер, бардык өлкөлөрү жана улуттары менен бирге. Жер жүзүндөгү бардык элдер жана коомдор.

Курчоо – э. Бардык жагынан кимдир бирөө же кандайдыр бир нерсе менен курчалуу.

Маданият – з.а. адамзатынын чебердик же башка интеллектуалдык жетишкендигинин баарын чогуу эсептелиши.

Фантастика – с.а.реалдуулуктан алыс, элестетүүчү же көркөм.

Азыр касетаны угабыз жана бош орундукатрды толтурабыз.

Multiculturalism is everywhere today. As the world gets smaller, multiculturalism becomes bigger. Few of us today live in towns in which there is only one culture. Today, we live in towns where we are surrounded by many other cultures. If we live in a city, we will see people from all over the world. Of course, some cities are more multicultural than others. New York is a real melting pot. It is called the most multicultural city on Earth. A city like Tokyo isn't so multicultural. I think multiculturalism is a great thing. It's fantastic walking out of your door and seeing other cultures. This didn't happen when I was young. People didn't understand other cultures. They didn't even want to understand. I'm glad things are changing today.

V. Discussion. (5 minutes).

Answer the questions:

1. What is MULTICULTURALISM?
2. Why is New York called a melting pot?
3. Is Bishkek a multicultural city?
4. Are the cultures of the UK, USA, Canada, Australia, and India different?
5. What cultural differences can you name?
6. What do they have in common?
7. Is it important to understand other cultures? Why?
8. What can help people to learn tolerance towards other cultures?

V. Талкулоо (5мин).

Суроолорго жооп бергиле:

1. Маданий көп түрдүүлүк деген эмне?

2. Эмне үчүн Нью-Йорк көп улуттардын аралашкан өлкөсү деп аталат?
3. Бишкек маданий көп түрдүү шаарбы?
4. Улуу Британиянын, Америка Кошмо Штатынын, Канаданын, Австралиянын жана Индиялардын маданияттары ар түрдүүбү?
5. Кандай маданий айырмачылыктарды атай аласың?
6. Аларда кандай окшоштуктар бар?
7. Башка маданияттары түшүнүү маанилүүбү? Эмне үчүн?
8. Башка маданияттарга сабырдуулукту үйрөнүү үчүн элдерге эмне жардам берет?

VI. Writing activity. Reflection (15minutes).

Write about multiculturalism for 10 minutes. Show your partner your paper. Correct each other's work and pass me your sheets of paper.

VI. Жазуу иш-аракети. Рефлексия (15 мин).

10 минутада маданий көп түрдүүлүк боюнча жазгыла. Кагазыңарды шеригиңерге көрсөткүлө. Бири-бириңердин жумушуңарды оңдогула жана барактарыңарды мага бергиле.

VII. Summing up. Explanation of homework (4 minutes).

Thank you for your work. I liked your ideas and active participation.

Your homework is to prepare for a project work. Divide into groups of 4 members and choose one English speaking country (Canada, Australia, India, Philippines, New Zealand). Bring the materials to make a poster of the chosen country. This plan lists topics to be covered (**Slide 9**):

1. General info (flag, population, capital...)
2. Nature.
3. Sightseeing.
4. Culture (cuisine, dress, famous people...)
5. The route from Bishkek.

VII. Жыйынтыктоо. Үй тапшырмасын түшүндүрүү (4 мин).

Силердин жумушуңарга чоң рахмат. Мага силердин оюңар жана активдүү катышканыңар жакты. Силердин үй тапшырмаңар планга даярданып

келүү. Төрт мүчөдөн турган тайпаларга бөлүнгүлө жана Англис тилин сүйлөгөн (Канада, Австралия, Индия, Филлипин, Жаңы Зеландия) өлкөлөрдүн бирин тандагыла. Тандаган өлкө боюнча дубал газетасын жасоо үчүн материалдарды алып келгиле. Бул пландын тизмегинде төмөнкүлөр жазылат. (Slide 9).

1. Жалпы маалымат (желеги, калкынын саны, борбору...)
2. Жаратылыш.
3. Кооз жерлер.
4. Маданият (ашкана, кийим-кече, белгилүү элдер...)